

Veiligheidsstudies

Jeugd en Cybersafety

Online slachtoffer- en daderschap
onder Nederlandse jongeren

Joyce Kerstens &
Wouter Stol (red.)

BOOM | **LEMMA**
UITGEVERS

Jeugd en Cybersafety

Veiligheidsstudies

De reeks Veiligheidsstudies is een initiatief van het netwerk Samenwerkende Kennisinstellingen voor Veiligheid (SKV-netwerk), dat bestaat uit Avans Hogeschool Den Bosch, Christelijke Hogeschool Windesheim, Haagse Hogeschool, Hogeschool Inholland Rotterdam, Hogeschool Utrecht, Hogeschool Zeeland, Katholieke Hogeschool Zuid West-Vlaanderen (B), Nederlands Instituut voor Fysieke Veiligheid *Nibra*, NHL Hogeschool, Saxion Hogeschool Enschede en Politieacademie.

De reeks staat onder redactie van prof. dr. Stefaan Pleysier (Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC), Faculteit Rechtsgeleerdheid, Katholieke Universiteit Leuven), drs. W.K.F. Rodenhuis (lector Risicobeheersing aan de Saxion Hogescholen te Enschede en Deventer), prof. dr. W.Ph. Stol (lector Cybersafety aan de NHL Hogeschool, bijzonder hoogleraar Politiestudies aan de Open Universiteit en onderzoeker aan de Politieacademie) en dr. J. Timmer (lector Veiligheid en Sociale Cohesie aan Windesheim).

In de reeks Veiligheidsstudies verschenen:

- E.R. Leukfeldt, K.W.C. van der Straten, M.P. Kruis & W.Ph. Stol, *Ter plaatse. Alledaagse samenwerking tussen de primaire hulpdiensten* (2007)
- J. Kerstens, M. Toutenhoofd & W.Ph. Stol, *Wie niet weg is, is gezien. Gevalstudie over een proef met cameratoezicht in de Leeuwarder binnenstad* (2008)
- W.Ph. Stol, H.W.K. Kaspersen, J. Kerstens, E.R. Leukfeldt & A.R. Lodder, *Filteren van kinderporno op internet. Een verkenning van technieken en reguleringen in binnen- en buitenland* (2008)
- L. Symons, J. Deklerck, D. Gelders & S. Pleysier, *Inbraakpreventief advies in België. De mening van de burger* (2010)
- E.R. Leukfeldt, M.M.L. Domenie & W.Ph. Stol, *Verkenning cybercrime in Nederland 2009* (2010)
- T. van Ham, E.R. Leukfeldt, B. Bremmers, W.Ph. Stol en A.Ph. van Wijk, *De kunst van het internet. Een onderzoek naar de online illegale handel in cultuurgoe-deren* (2011)

JEUGD EN CYBERSAFETY

Online slachtoffer- en daderschap onder Nederlandse jongeren

Onder redactie van

JOYCE KERSTENS

WOUTER STOL

Boom Lemma uitgevers
Den Haag
2012

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Foto omslag: Shutterstock

© 2012 Joyce Kerstens & Wouter Stol (red.) | Boom Lemma uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-90-5931-898-4
NUR 741

www.boomlemma.nl

VOORWOORD

'Pestfilmpje leidt tot hetze tegen "lafste bitch van België"', zo vat *de Volkskrant* van 2 juli 2012 een pestincident op internet samen. De vijftienjarige Kacey H. is de hoofdschuldige. Zij leidt een pestaanval op de dertienjarige scholiere Kayleigh V., die niet alleen jonger is, maar ook sociaal minder vaardig als gevolg van een lichte vorm van autisme. Het pesten begint offline. Kayleigh zit op de stoep en verweert zich niet, terwijl Kacey haar aan de haren trekt, schopt en in het gezicht slaat. Een meisje dat naast het slachtoffer op de stoep zit en vermoedelijk een bekende van haar is, doet alsof er niets gebeurt. Mededaders staan om het slachtoffer en het andere meisje heen en filmen het pesten 'als herinnering voor later'. Ze plaatsen het filmpje op YouTube en zo ontstaat cyberpesten. De webmaster verwijdt het filmpje. Maar de moeder van het slachtoffer heeft het filmpje reeds gedownload en zet het op haar beurt op internet als actie *tegen* pestgedrag. De hoofdschuldige, herkenbaar in beeld, wordt in *no time* het mikpunt van een ware hetze. Er verschijnen foto's van haar op internet – foto's die ze zelf eerder online had gezet – maar nu met bedreigende teksten en op Facebook verschijnen haatgroepen met namen als 'Wij haten Kacey H.' en 'Dood aan Kacey H.'. Ook haar volledige naam, telefoonnummer en adres verschijnen al snel online. Kacey H. ontvangt bedreigingen, laat haar telefoon blokkeren en verlaat met haar familie het huis. Ze krijgt meer dan een koekje van eigen deeg: ze wordt samen met twee mededaders van school gestuurd en het OM opent een onderzoek. Inmiddels verschijnen er ook berichten van mensen die vinden dat zo'n 'openbare terechtstelling' op internet te ver gaat. De moeder van het slachtoffer probeert het filmpje weer van internet te verwijderen, maar dat lukt niet meer.

Het bijzondere aan dit voorval is dat de daders bij het cyberpesten zichzelf herkenbaar online hadden gezet. Bijzonder is ook een ouder die niet alleen alert is, maar ook digivaardig. En het is bijzonder hoe het cyberpesten zich vervolgens als een boemerang tegen de daders keert. Berichtgeving in de media gaat meestal over de slachtoffers van cyberpesten, waarbij de dader buiten beeld blijft en volwassenen aan de zijlijn staan.

De berichtgeving over Kayleigh V. komt op één belangrijk punt wel overeen met andere nieuwsberichten over internetrisico's voor jongeren: een schokkend incident of onthutsende onderzoeksgegevens leiden tot een kortstondige hype en de bijbehorende roep om maatregelen. Dit geldt zowel voor berichten over percentages jongeren die online pornografie zien, kinderen die vastzitten aan een ongewenst telefoonabonnement als voor jongeren die seksuele handelingen verrichten voor de webcam.

Online incidenten met jongeren kunnen een schokeffect teweegbrengen. Maatregelen om de online veiligheid voor jongeren te bevorderen moeten echter niet worden gebaseerd op hypes, maar op gegevens uit onderzoek: wat doen jongeren op internet, hoeveel jongeren lopen risico online, hoe ervaren jongeren deze online risico's en wat kenmerkt jongeren die slachtoffer of dader zijn van online incidenten?

Internet brengt de samenleving en de jeugd vooral veel goeds. Het beleid van de Europese Unie en van de Nederlandse overheid is er dan ook op gericht het gebruik van internettechnologie onder jongeren te bevorderen. Een belangrijke voorwaarde hiervoor is veiligheid in de digitale wereld, *cybersafety*. Ons onderzoek – *Jeugd & Cybersafety* – gaat hierover. Het gaat over jongeren en hun veiligheid online en het beschrijft waaruit online onveiligheid bestaat en hoe het kan worden begrepen. Het is een onderzoek in de traditie van 'integrale veiligheid'. We zien problemen dus niet als geïsoleerde feiten, maar kijken onder meer naar de achtergronden van en de dwarsverbanden tussen verschillende problemen. Daarom laten we bij dit onderzoek overzicht prevaleren boven detail. Ons onderzoek onderscheidt zich daarmee van de meeste andere onderzoeken. Het gaat niet alleen over het risicogebied cyberpesten (hoofdstuk 4), maar ook over compulsief internetgedrag (hoofdstuk 3), financieel-economische online criminaliteit (hoofdstuk 5), online seksuele activiteiten (hoofdstuk 6) en over de verbanden tussen deze risicogebieden (hoofdstuk 7). Het gaat, kortom, over de veiligheid van jongeren in cyberspace in brede zin. We hebben onderzocht hoeveel jongeren – als slachtoffer of als dader – te maken hebben met online risico's (*prevalentie*). Op de tweede plaats is nagegaan hoe jongeren die te maken hebben gehad met online risico's dit hebben ervaren (*beleving*). Jongeren vormen geen homogene groep: niet alle jongeren hebben in gelijke mate te maken met online risico en daarnaast reageren sommige jongeren laconiek op bepaalde incidenten, terwijl anderen het als erg vervelend ervaren. Daarom is onderzocht welke factoren een mogelijke verklaring kunnen bieden voor online slachtoffers- en -daderschap (*profilering*). Tot slot is onderzocht hoeveel jongeren op internet meervoudig slachtoffer of meervoudig dader zijn en is gekeken naar de samenhang tussen dader- en slachtofferschap (*wisselwerking*).

In dit onderzoek zijn risicovolle online incidenten in kaart gebracht door te benoemen hoe vaak jongeren ermee te maken krijgen (*risk of risk*) en vervolgens aan te geven hoeveel jongeren naar eigen zeggen deze gebeurtenissen als vervelend hebben ervaren (*real risk*). Door dit onderscheid te maken, krijgen we een genuanceerder beeld van slachtoffer- en daderschap. Zo heeft bijvoorbeeld 19,2% van de jongeren via internet een seksuele vraag of een seksueel verzoek gekregen (een gebeurtenis die leed *kan* veroorzaken) en heeft 6,1% dat ook daadwerkelijk als vervelend ervaren. Hetzelfde zien we bij cyberpesten: ruim een kwart van de jongeren is doelwit geweest van online pesterijen, terwijl 9,4% aangeeft hiervan nadeel te hebben ondervonden. De overige 13,1% ziet de pesterijen 'als een grap tussen vrienden' of haalt de schouders erover op.

We hebben in dit onderzoek een profiel geschetst van jongeren die zelf aangeven dat zij online incidenten als vervelend hebben ervaren. We zijn van mening dat deze groep op internet het meest kwetsbaar is en daarom nader geïdentificeerd dient te worden. Daarnaast is een profiel geschetst van jongeren die zich op internet deviant gedragen. Uit de analyses komt naar voren dat vooral het eigen internetgedrag van jongeren sterk samenhangt met slachtoffer- en daderschap. Jongeren die intensief internetten, die zich op internet ongeremder bewegen dan in de offline wereld, die zich online profileren door het verstrekken van persoonlijke en intieme informatie en die zonder terughoudendheid ingaan op allerlei reclameboodschappen, hebben een verhoogde kans om in de problemen te komen. Dit biedt een belangrijk aanknopingspunt voor voorlichting en overige interventies om jongeren meer digivaardig en digibewust te maken.

Dit onderzoek is uitgevoerd door het lectoraat Cybersafety van NHL Hogeschool en Politieacademie (Joyce Kerstens, Jurjen Jansen, Sander Veenstra, Tanya van Dijk, Wouter Stol) in samenwerking met onderzoekers van Rutgers WPF (Hanneke de Graaf en Robert van der Walle) en de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden (Johan van Wilsem). Het onderzoek maakt deel uit van een meerjarig project dat uiteindelijk instrumenten moet opleveren voor preventie en – in geval de preventie faalt – vroegsignalering. Dit laatste houdt in dat wanneer een aantasting van de veiligheid niet kan worden voorkomen, dit zo vroeg mogelijk aan het licht wordt gebracht zodat het kan worden gestopt.

Een onderzoek naar een complex onderwerp als veiligheid in cyberspace, onder ruim zesduizend leerlingen van 44 verschillende scholen verspreid over het land, kan uitsluitend worden uitgevoerd met de medewerking van velen. Om te beginnen willen we dankzeggen aan de Stichting Innovatie Alliantie (SIA) die het onderzoek mogelijk maakte met een zogeheten RAAK-Pro-subsidie. Daarna willen we alle jongeren bedanken die op de een of andere manier hebben meegewerkt aan het onderzoek. Ook de vele ouders die een bijdrage leverden zijn we zeer erkentelijk daarvoor. De scholen waar we welkom waren, zeggen we hartelijk dank voor de samenwerking. Ondanks drukke schoolprogramma's wist een groot aantal scholen leerlingen, tijd, ruimte en computers vrij te maken voor het onderzoek. We hebben het niet alleen als leerzaam, maar ook als leuk en stimulerend ervaren om zo nauw met scholen en hun leerlingen samen te werken. Met veel plezier schreven we dan ook voor elke school een onderzoeksverslag op maat. Verder gaat onze dank natuurlijk uit naar de leden van het consortium, die ons met raad en daad hebben bijgestaan: Remco Pijpers van Stichting Mijn Kind Online, Justine Pardoën van Ouders Online, Nicole Tillie en Solange Jacobsen van Politie Expertgroep Digikids, Roelov Kuipers van Bibliotheken Zuidoost Fryslân, Marjan de Ruiten-Abma, Corine van Gils en Willem van Vlaanderen van Politie Fryslân, Nyske van der Feen en Paula Graafsma van CMO Partoer, Maaike Pekelharing van het Meldpunt Kinderporno op Internet en Jos Zuylen, Hans Reiber en Janneke van Doren van de VO-raad. We kijken met plezier uit naar de voortzetting van deze samenwerking. Tot slot willen we nog een aantal mensen bedanken voor hun assistentie bij (de voorbereiding

van) de dataverzameling: Eline Kuilder, Tim Kuilman, Folkert Roest, Maud Vervoort, Annemarie Hendriks, Rutger Leukfeldt, Miranda Domenie en Marja Blok.

Augustus 2012
Joyce Kerstens
Wouter Stol

INHOUD

	VOORWOORD	V
1	INLEIDING <i>Joyce Kerstens</i>	11
1.1	Aanleiding tot het onderzoek	11
1.2	Doel van het onderzoek	13
1.3	Onderwerp en afbakening	13
1.4	Drie risicogebieden nader uitgewerkt	22
1.5	Beleid en wetgeving	25
1.6	Onderzoeksvragen	28
2	METHODIEK <i>Jurjen Jansen en Joyce Kerstens</i>	31
2.1	Vooronderzoek	31
2.2	Instrumentarium	34
2.3	Dataverzameling	43
2.4	Data-analyse	51
3	TOEGANG EN TOEZICHT, ONLINE TIJDBESTEDING EN -ACTIVITEITEN <i>Tanya van Dijk</i>	55
3.1	Introductie	55
3.2	Internettoegang en internetbegeleiding door ouders	57
3.3	Internettijd en online activiteiten	62
3.4	Compulsief internetgedrag	66
3.5	Slotbeschouwing	70
4	CYBERPESTEN <i>Sander Veenstra</i>	73
4.1	Introductie	73
4.2	Slachtoffers	76
4.3	Daders	86
4.4	De rol van omstanders	96
4.5	Slotbeschouwing	98

5	ONLINE FINANCIËEL-ECONOMISCHE CRIMINALITEIT <i>Jurjen Jansen</i>	105
5.1	Introductie	105
5.2	Commerciële misleiding	106
5.3	Veilingfraude	110
5.4	Virtuele diefstal	115
5.5	Risicofactoren	121
5.6	Slotbeschouwing	126
6	JONGEREN EN ONLINE SEKSUELE ACTIVITEITEN <i>Joyce Kerstens en Hanneke de Graaf</i>	135
6.1	Introductie	135
6.2	Content: het online zien van seksueel beeldmateriaal	136
6.3	Contact: online seksueel getinte communicatie	149
6.4	Conduct: maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal	164
6.5	Slotbeschouwing	171
7	MEERVOUDIG SLACHTOFFER- EN DADERSCHAP <i>Joyce Kerstens en Johan van Wilsem</i>	181
7.1	Introductie	181
7.2	Meervoudig slachtoffer- en daderschap	182
7.3	Wisselwerking tussen slachtoffer- en daderschap	188
7.4	Slotbeschouwing	191
	LITERATUUR	195
	LIJST VAN AFKORTINGEN	207

1 | INLEIDING

Joyce Kerstens

1.1 AANLEIDING TOT HET ONDERZOEK

Internet wordt door veel volwassenen nog beschouwd als een nieuw medium, maar voor de meeste jongeren¹ is de online wereld een vanzelfsprekend onderdeel van hun leefwereld. Jongeren gebruiken de digitale media voor educatie en entertainment, maar ook voor communicatie met vrienden en bekenden uit hun sociale netwerk (zie Gross, 2004; Hasebrink, Livingstone, Haddon & Ólafsson, 2009; Valkenburg & Peter, 2007). Daarnaast gebruiken ze internet in toenemende mate voor het kopen en verkopen van producten en diensten (Valcke, De Wever, Van Keer & Schellens, 2011). De meer ervaren internetgebruikers onder hen geven op internet ook hun mening over maatschappelijke en politieke onderwerpen (Gibson, Lusoli & Ward, 2002). In Nederland hebben nagenoeg alle jongeren thuis toegang tot internet; de meerderheid gaat online in de eigen slaapkamer en ongeveer een derde heeft toegang tot internet via een mobiele telefoon of andere draagbare apparatuur. Veel Nederlandse jongeren zijn iedere dag online (Eurobarometer, 2008; Livingstone, Haddon, Görzig & Ólafsson, 2011). Voor Nederlandse jongeren is internet een belangrijk, zo niet het belangrijkste, medium.

Online technologieën bieden jongeren nieuwe educatieve en sociale mogelijkheden. Tegelijk zijn ouders, actoren uit het beroepenveld en politici bezorgd over risico's gerelateerd aan internetgebruik. Volgens de Eurobarometer uit 2008 maken ouders zich de meeste zorgen over online pornografie, gevolgd door *grooming*² en cyberpesten. Daarnaast worden jongeren op internet in toenemende mate benaderd als consument en krijgen zij mogelijk te maken met commerciële misleiding en vormen van criminaliteit. Het tegengaan van deze risico's is onderdeel van de Digitale Agenda van de Europese Commissie.³ Ook de media leggen veelvuldig een relatie tussen internetgebruik, jongeren en risico (Haddon & Stald, 2009). De geschiedenis laat zien dat de introductie van

1 Met 'jongeren' bedoelen we kinderen in de leeftijd tien tot achttien jaar. Zie verder paragraaf 1.3.

2 *Grooming*: het op internet benaderen van kinderen jonger dan zestien jaar met als doel seksueel misbruik. In Nederland is grooming strafbaar (artikel 248e Wetboek van Strafrecht). Zie verder paragraaf 1.5 en hoofdstuk 6.

3 COM(2010)245 final/2.

elk nieuw medium samengaat met bezorgdheid over de negatieve impact van dit medium op jongeren (Wartella & Reeves, 1985), maar dit neemt niet weg dat bezorgdheid over online risico's wel degelijk gefundeerd is.

Internet is niet alleen een nieuw medium, maar biedt ook een nieuwe leefwereld die volledig integreert met de offline wereld (zie Haythornthwaite & Wellman, 2002) (zie par. 1.3). Elke denkbare deviantie in de offline wereld – met uitzondering van feiten waarvoor fysiek contact tussen dader en slachtoffer nodig is – wordt ook gevonden op internet (zie OECD, 2011; Potter & Potter, 2001). Nederland is in een vergelijkend onderzoek in 21 Europese landen geclassificeerd als een *high online risk country* voor jongeren (Bauwens, Lobe, Segers & Tsaliki, 2009; Hasebrink e.a., 2009). Specifieke kenmerken van het huidige internet – zoals het deels ontbreken van non-verbale signalen, de mogelijkheid om anoniem te opereren en de beperkte mogelijkheden voor toezicht – dragen mogelijk bij aan verplaatsing van criminaliteit naar de online wereld of bevorderen (nieuwe) vormen van deviant gedrag. Bezorgdheid over online risico's voor jongeren lijkt dus gerechtvaardigd.

Naast de jongeren zelf, zijn om te beginnen ouders en verzorgers verantwoordelijk voor de online veiligheid van hun kinderen. Ook is er hier een belangrijke taak weggelegd voor relevante actoren uit het beroepenveld – beleidsmakers, politiemensen, leraren, bibliotheekmedewerkers en beroepskrachten uit de jeugdhulpverlening en het jeugdwelzijnswerk. Kennis is een voorwaarde voor de bevordering van internetveiligheid: zij plaatst de online risico's voor jongeren in perspectief en geeft richting aan begeleiding, maatregelen, interventies en beleid. Het is daarom belangrijk om te weten in welke mate jongeren risico lopen, hoe zij hiermee omgaan en wie de daders en slachtoffers zijn. Meer concreet geformuleerd gaat het dan bijvoorbeeld om kennis over hoeveel jongeren te maken krijgen met online veilingfraude, hoe jongeren omgaan met cyberpesten en welke jongeren seksueel expliciete afbeeldingen van zichzelf of een leeftijdgenoot online plaatsen.

Uit vragen die ouders en verzorgers stellen (zie www.MijnKindOnline.nl), uit visiedocumenten (zie Expertgroep Digikids, 2008), uit gesprekken gevoerd met relevante actoren uit het beroepenveld (zie Stol & Kerstens, 2009) en uit onderzoek (zie Toutenhoofd, Veenstra, Domenie, Leukfeldt & Stol, 2009; Van der Hulst & Neve, 2008) komt naar voren dat er sprake is van een kennistekort. Dit kennistekort bij degenen die verantwoordelijk zijn voor de internetveiligheid van jongeren is aanleiding voor ons onderzoek *Jeugd & Cybersafety*, waarvan de resultaten worden weergegeven in dit boek. Dit boek legt een basis voor *evidence-based* beleid, interventies, maatregelen en begeleiding.

1.2 DOEL VAN HET ONDERZOEK

Het doel van dit onderzoek is bij te dragen aan de online veiligheid van jongeren door te identificeren welke Nederlandse jongeren in de leeftijd van tien tot achttien jaar het meeste risico lopen op internet. Het onderzoek richt zich op het beschrijven van factoren die verband houden met een verhoogde kans op online slachtofferschap en -daderschap. Er is gekeken naar de volgende factoren: 1) sociaal-demografische achtergrondkenmerken; 2) omgevingskenmerken; 3) het internetgebruik van jongeren, waaronder compulsief internetgebruik; 4) sociaalpsychologische kenmerken en 5) de internetbegeleiding door ouders. De ambitie van dit onderzoek is een profiel te schetsen van jongeren die online een bovengemiddeld risico lopen om slachtoffer en/of dader te worden en daarmee wegen te openen naar het ontwikkelen van (betere) strategieën voor preventie en vroegsignalering. Ouders kunnen de inzichten verkregen uit dit onderzoek toepassen bij de begeleiding van hun kinderen en actoren uit het beroepenveld kunnen de kennis vertalen in beleid en, waar nodig, prioriteiten verleggen.

1.3 ONDERWERP EN AFBAKENING

Onderwerp van ons onderzoek *Jeugd & Cybersafety* is de veiligheid van Nederlandse jongeren op internet. Veiligheid kan worden gedefinieerd als 'de effectieve bescherming van mensen tegen persoonlijk leed' (Stol, Tielenburg, Rodenhuis, Pleysier & Timmer, 2011, p. 43). Veiligheid kan worden bedreigd door gebeurtenissen of handelingen die persoonlijk leed veroorzaken.

Jongeren worden geassocieerd met risico's: gedurende de ontwikkeling van kind naar volwassene zouden zij onvoldoende in staat zijn zichzelf te beschermen en de gevolgen van hun eigen handelen te overzien (zie Coleman & Hagell, 2007; Kelly, 2003). In dit onderzoek gaat het om de risico's verbonden aan het gebruik van internet waarbij de aandacht uit gaat naar de volgende risicogebieden: cyberpesten, online financieel-economische criminaliteit en online seksuele activiteiten. De begrippen 'risico', 'jongeren' en 'internet' worden in deze paragraaf nader toegelicht.

Risico

In een onderzoek naar de online risico's voor jongeren dient de vraag 'wat is risico?' aan bod te komen (zie Slovic, 1999). Onze moderne maatschappij is zich sterk bewust van het bestaan van risico: het gebruik van de term 'risico' in het taalgebruik is de laatste decennia sterk toegenomen (Garland, 2003) en in de media en de politiek zijn risico en veiligheid voortdurend onderwerp van debat (Boutellier, 2005). Volgens socioloog Beck (2005) werd risico in de premoderne tijd vooral geassocieerd met natuur (bijvoorbeeld overstromingen) en avontuur (bijvoorbeeld ontdekkingsreizen). Deze risico's waren onvermijdelijk en onvoorspelbaar en mensen konden hierop slechts reageren. De achttiende-eeuwse

filosoof Rousseau plaatste als eerste risico binnen het directe bereik van menselijk handelen en verantwoordelijkheid. Naar aanleiding van de aardbeving die in 1755 Lissabon verwoestte, vroeg hij zich af waarom mensen huizen van zes tot zeven verdiepingen bouwden in een gebied dat bekend staat om zijn seismologische activiteit (Rousseau (1756) in Masters & Kelly, 1990, p. 110). Rousseau wees erop dat mensen door hun handelen kwetsbaar kunnen worden voor gevaar en dat hun perceptie van dit gevaar van invloed is op hun doen en laten (Dynes, 2000). Volgens Beck komen risico's in onze moderne tijd vooral voort uit menselijk handelen en hij legt daarbij een relatie tussen risico en technologische ontwikkelingen.

Omgaan met risico's in de moderne maatschappij vereist niet alleen een reactie op gevaren in het heden, maar vraagt ook om anticipatie op mogelijke bedreigingen in de toekomst (Giddens, 1991). Er bestaat geen eenduidige definitie van het begrip 'risico' en Kaplan (1997) raadt onderzoekers zelfs aan met een eigen definitie te komen, mits zij uitleggen hoe zij tot deze definitie gekomen zijn. Een veelgebruikte definitie van risico is afkomstig van Klinke en Renn (2002). Zij definiëren risico als *'the possibility that human actions or events lead to consequences that harm aspects of things that human beings value'* (p. 1071). Het meten van *harm* – nadeel of schade – is een lastige opgave. Het kan immers gaan om fysieke of psychische schade, nadeel op de korte of lange termijn, schade die in geld uitgedrukt kan worden of schade vanuit een ethische invalshoek. De essentie van risico is echter het verband tussen kans en nadeel.

Onderscheid kans en nadeel

Analyse van internationaal onderzoek naar online risico's brengt aan het licht dat in veel onderzoeken de vraag centraal staat of jongeren een bepaald online incident hebben meegemaakt of zelf deviant gedrag vertonen. De vraag is dan in hoeverre jongeren in risicovolle situaties komen te verkeren, los van de vraag of ook werkelijk nadeel is ontstaan. Deze onderzoeken richten zich vervolgens op de identificatie van deze groepen jongeren aan de hand van sociaal-demografische kenmerken, zoals leeftijd en sekse (Flood, 2007; Mitchell, Wolak & Finkelhor, 2007; Lenhart, 2009; Williams & Guerra, 2007). Er is nog weinig onderzoek verricht naar het nadeel of de schade als gevolg van online incidenten of -gedragingen. Hier is dus sprake van een kennistekort.

Livingstone (2010, p. 4) maakt een onderscheid tussen onderzoek naar de kans dat jongeren met een bepaalde risicovolle gebeurtenis te maken krijgen (*risk of risk*) en onderzoek naar de kans dat de confrontatie met een risicovolle gebeurtenis ook werkelijk leidt tot nadeel of schade (*real risk*). Het percentage jongeren dat te maken krijgt met online seksuele verzoeken (risicovolle gebeurtenissen) hoeft immers niet hetzelfde te zijn als het percentage jongeren dat hiervan vervolgens nadeel ondervindt. Een online seksueel verzoek kan een poging tot flirten zijn door een vriendje van school – een poging die door de ontvanger niet als vervelend wordt ervaren. Hier is geen sprake van nadeel of schade en het gaat dan ook te ver om naar aanleiding hiervan over een slachtoffer en een

dader te spreken. Wanneer echter een volwassene een minderjarige benadert op internet en hem of haar vervolgens seksueel misbruikt, is het nadeel of de schade evident.

Er bestaan ruwweg twee manieren om slachtofferschap te voorkomen of te reduceren: de toegang tot internet of bepaalde applicaties aan restricties onderwerpen of beleid ontwikkelen voor die groep jongeren die slachtoffer wordt op internet c.q. die met risicovolle gebeurtenissen in aanraking komt en daarvan nadeel ondervindt. Klinke en Renn (2002) bepleiten drie fasen voor het omgaan met risico. Eerst wordt er met onderzoek een inventarisatie gemaakt van de mate van risico, inclusief de ernst van de gevolgen (*assessment*). Vervolgens moet op basis van deze inventarisatie een kritische beoordeling plaatsvinden om te bepalen of en in hoeverre een bepaald risico acceptabel is (*evaluation*). Daarna kunnen maatregelen en beleid worden vastgesteld om risico te reduceren tot een aanvaardbaar geacht niveau (*management*).

Het als acceptabel beoordelen van online risico's voor jongeren roept weerstand op, maar het inperken van de online mogelijkheden voor jongeren eveneens (zie Powell, Hills & Nash, 2010). Ingrijpen in het internetgebruik van alle jongeren staat immers haaks op het in het *Verdrag inzake de rechten van het kind* vastgelegde recht op vrije meningsuiting (artikel 13), terwijl het accepteren van risico's die het welzijn van jongeren bedreigen, botst met het recht van kinderen op bescherming vastgelegd in hetzelfde verdrag (artikel 2). Jongeren geven overigens zelf ook aan dat zij veiligheid op internet als een specifiek kinderrecht zien (Europese Commissie, 2011). Het is zaak een redelijke balans te vinden tussen deze twee rechten, anders gezegd: de online risico's dienen te worden gezien in relatie tot de mogelijkheden die internet voor jongeren biedt. Inzicht in de kans op nadelige of schadelijke gevolgen – van minder ernstig tot zeer ernstig – van online incidenten of -gedragingen is belangrijk om de aanvaardbaarheid van een gegeven risico te kunnen beoordelen. In ons onderzoek *Jeugd & Cybersafety* is daarom niet alleen de vraag gesteld of jongeren met een bepaalde risicovolle gebeurtenis of handeling te maken krijgen (*risk of risk*), maar ook of de confrontatie met de gebeurtenis of handeling tot nadeel of schade heeft geleid (*real risk*).

We hanteren in dit onderzoek het perspectief van de jongeren. We vragen aan jongeren of zij te maken hebben met risicovolle gebeurtenissen en of zij die gebeurtenissen als vervelend hebben ervaren. In deze benadering staan de ervaringen van jongeren dus centraal. Hierbij kan worden opgemerkt dat wanneer jongeren geen vervelende ervaringen rapporteren, dit niet automatisch betekent dat er ook geen nadeel is. Misschien is er sprake van onderrapportage van vervelende ervaringen. Daarnaast is het mogelijk dat negatieve langetermijneffecten optreden zonder dat jongeren op korte termijn nadeel hebben ervaren (zie Peter & Valkenburg, 2009).

Veerkracht en coping

Eerder is gezegd dat het als acceptabel beoordelen van online risico's voor jongeren weerstand oproept. Het helemaal uitbannen van risico's voor jongeren – voor zover dat al mogelijk zou zijn – is echter ook niet aan te bevelen. Sonia Livingstone, hoofd van het *EU Kids Online Project* – een project met als doel Europese onderzoeksbevindingen over online risico's voor kinderen te identificeren en te vergelijken – stelt dat *'risk isn't automatically a bad thing'* (EU Kids Online, 2011). Jongeren moeten namelijk leren om zelf risico's in te schatten, te beoordelen en ermee om te gaan. Hierdoor ontwikkelen zij *resilience*, veerkracht. De term *resilience* is afkomstig uit de natuurwetenschappen en verwijst naar de eigenschap van een object om na een schok terug te keren naar zijn oorspronkelijke vorm. In de psychologie wordt veerkracht gedefinieerd als *'the capacity ... to meet a challenge and use it for psychological growth'* (Baldwin e.a., 1993, p. 743). Veerkracht is een vaardigheid die jongeren nodig hebben om te kunnen reageren op negatieve gebeurtenissen of daarvan te herstellen.

Uit onderzoek komt naar voren dat veerkracht niet toe te schrijven is aan uitzonderlijke gaven waarover alleen bepaalde kinderen beschikken, maar dat veerkracht te maken heeft met het algemene vermogen van mensen – en dus ook jongeren – om zich aan te passen aan moeilijke omstandigheden. Masten en Powell noemen dit *ordinary magic* (2003, p. 15). Dit algemene vermogen dient echter wel ontwikkeld te worden. Een jongere die nooit aan risico wordt blootgesteld, is weliswaar beschermd, maar ontwikkelt geen veerkracht (Coleman & Hagell, 2007). Jongeren die geen veerkracht ontwikkelen, zijn uiteindelijk kwetsbaarder – bijvoorbeeld wanneer zij volwassen zijn – dan degenen die dat wel doen.

In verband met veerkracht is ook het begrip *coping* van belang. Coping is gedrag dat beschermt tegen psychologische schade als gevolg van risico (zie Pearlin & Schooler, 1978). Copingstrategieën die bijvoorbeeld bij cyberpesten worden ingezet zijn: het negeren van een pestincident, het blokkeren van de pester, het bespreken van een pestincident met een vriend of vriendin en het melden van een pestincident aan een volwassene (zie Wolak, Mitchell & Finkelhor, 2006). Er is nog niet veel bekend over de copingstrategieën die kinderen gebruiken bij online risico's, maar er zijn aanwijzingen dat ze inderdaad dergelijke strategieën ontwikkelen en vertrouwen hebben in de toepassing ervan (Staksrud & Livingstone, 2009). Door bij het onderwerp 'online risico' voor kinderen ook de concepten 'veerkracht' en 'coping' te betrekken, worden ouders en relevante actoren uit het beroepenveld uitgenodigd om op een andere manier naar online risico te kijken: naast preventie van ernstige schade kan ook worden gekeken naar de mogelijkheden om de ontwikkeling van veerkracht bij kinderen te bevorderen en kwetsbaarheid tegen te gaan. Daarbij moet de aandacht ook uitgaan naar kinderen die te maken krijgen met meerdere online risico's tegelijkertijd. Wanneer de negatieve belasting voor kinderen te ernstig is, wordt het ontwikkelen van veerkracht namelijk zeer bemoeilijkt (zie Hauser, 1999). Kinderen die kwetsbaar zijn voor bepaalde online risico's zijn gebaat bij

effectieve copingstrategieën. Positieve ervaringen met deze strategieën kunnen namelijk beschermend werken bij toekomstige negatieve ervaringen (zie Rutter, 1999). Hierbij moet ook gekeken worden naar zogeheten negatieve copingstrategieën, zoals het als reactie op cyberpesten zelf (terug) gaan pesten (Staksrud & Livingstone). De ontwikkeling van veerkracht bij kinderen kan ten slotte ook worden bevorderd door hen de gelegenheid te bieden om zelf invloed en controle uit te oefenen op online risico's (zie Bandura, 1997) (zie par. 1.5).

Jongeren

Hoewel het gebruik van de benaming 'jongeren' in het dagelijks taalgebruik geen problemen oplevert, is het voor een beter begrip van de onderzoeksresultaten in dit rapport toch goed om de betekenis van het begrip in een breder kader te plaatsen. Dit kan door de ontwikkelingsfasen die worden onderscheiden in de psychologie, erbij te betrekken: puberteit en adolescentie (zie Erikson, 1995). Het begrip 'jongere' is in het dagelijks taalgebruik min of meer synoniem met een minderjarige ouder dan twaalf jaar. Rond het twaalfde jaar maken kinderen de overgang naar de puberteit, de periode rond de geslachtsrijping. Omdat het begrip 'puberteit' voornamelijk verwijst naar de bioseksuele ontwikkeling, wordt in de wetenschappelijke literatuur het begrip 'adolescentie' gebruikt om de gehele overgangsperiode van kind naar volwassene aan te duiden. Het begrip 'adolescentie' verwijst dus niet alleen naar de bioseksuele ontwikkeling, maar ook naar de cognitieve, psychologische en psychosociale veranderingen die zich voordoen in deze levensfase. In die zin is de puberteit dus een onderdeel van de adolescentie.

In navolging van de Amerikaanse psycholoog Hall (1904) wordt de adolescentie vaak opgevat als een periode van *Sturm und Drang* of heftige turbulentie; een periode die begint rond het tiende en eindigt rond het 22^e levensjaar. Deze ruime periode heeft te maken met sekseverschillen: meisjes beginnen vaak eerder met de puberteit en jongens zijn vaak later volwassen. Hoewel de adolescentie wordt gezien als een afgebakende levensfase, zijn de verschillen tussen bijvoorbeeld een dertienjarige en een zeventienjarige over het algemeen groot. Deze verschillen hebben onder meer te maken met het tijdstip waarop adolescenten beginnen te experimenteren met seksualiteit, sociale relaties, studie en beroep, en normen en waarden (Mönks & Knoers, 2009, p. 230-231).

Het is van belang in het oog te houden dat volwassenen met het begrip 'jongeren' (en 'kinderen') impliciet verwijzen naar mensen die nog niet 'af' zijn: zij moeten nog volwassenen worden. Corsaro benadrukt echter dat jongeren complete mensen zijn met een eigen leven, behoeftes en wensen (1997, p. 8). Jongeren hebben bijvoorbeeld een (groot) eigen aandeel in wat er op internet gebeurt: zij communiceren, delen en maken *online content*; zij creëren hun eigen cultuur. Onderzoek heeft daarnaast uitgewezen dat opvattingen over de kindertijd en de adolescentie cultureel en historisch gezien uiteenlopen (zie Dasberg, 2009; James & Prout, 1997). De leeftijd van jongeren – meer specifiek de ontwikkeling

van jongeren op een bepaald moment – is een factor die mogelijk van invloed is op online risico.⁴

Ontwikkeling identiteit

De eerdergenoemde Rousseau veronderstelde dat de mens twee keer wordt geboren: de eerste keer uit zijn moeder en een tweede keer wanneer hij volwassen wordt (Rousseau, 1980). Deze tweede geboorte neemt veel meer tijd in beslag en vindt plaats gedurende de adolescentie. Deze tijd wordt gekenmerkt door het verkennen en opzoeken van eigen grenzen en die van de omgeving, experimenteren met mogelijkheden op allerlei gebied en het ontwikkelen van een eigen identiteit. Het ontwikkelen van een relatief stabiele en consistente identiteit wordt door Erikson (1995) als de belangrijkste opdracht tijdens de adolescentie beschouwd. De hele periode van de adolescentie kan worden begrepen als een *quest for self-understanding*, een zoektocht die jongeren afleggen om inzicht te krijgen in wie ze (kunnen) zijn (Subrahmanyam, Greenfield & Tynes, 2004, p. 654).

Niet alleen offline, maar ook online experimenteren jongeren met hun identiteit, die nog volop in ontwikkeling is, zowel door identificatie met leeftijdsgenoten als door zich te onderscheiden van leeftijdsgenoten (Bauwens, Pauwels, Lobet-Maris, Pouillet & Walrave, 2009, p. 100). Psychologen erkennen dat risicogedrag een rol speelt bij het ontwikkelen van een eigen identiteit (zie Green, 1997; Lupton, 1999). Dit gedrag is, mits het niet doorschiet, onderdeel van een normale ontwikkeling.

Risicogedrag kan worden gedefinieerd als *'engagement in behaviors that are associated with some probability of undesirable results'* (Boyer, 2006, p. 291). De uitkomst van risicogedrag is dus niet zeker en het risicogedrag kan ook positieve gevolgen hebben: meer zelfvertrouwen of een toegenomen stresstolerantie (zie Baumrind, 1987). Bewust op zoek gaan naar seksueel expliciet internetmateriaal – door veel volwassenen als een risico voor jongeren gezien – kan bijvoorbeeld leiden tot inzicht in de eigen seksuele identiteit. Door risicogedrag leren jongeren zichzelf te testen en controle uit te oefenen over hun eigen leven. Dit houdt verband met de cognitieve, emotionele en sociale ontwikkeling van jongeren. Het gaat dan onder meer om: het leren afwegen van de positieve en negatieve gevolgen van risicogedrag en mogelijke alternatieven (cognitief), het leren

4 In dit onderzoek zijn jongeren geworven via scholen: groep 7/8 uit het primair onderwijs en vmbo'ers, havisten en vwo'ers (alle jaarlagen) uit het voortgezet onderwijs. In onze steekproef zitten jongeren in de leeftijd van acht tot 21 jaar. De keuze om de allerjongsten buiten beschouwing te laten, heeft te maken met het door ons gehanteerde onderzoeksinstrument (een online vragenlijst); het invullen van een dergelijke vragenlijst vraagt om bepaalde cognitieve en taalkundige vaardigheden waarover de allerjongsten nog niet beschikken. Door onze wervingsmethode zijn ook de oudere adolescenten (leeftijd zeventien jaar en ouder) ondervertegenwoordigd; op die leeftijd hebben de meeste vmbo'ers en havisten hun middelbare school al afgerond (zie verder hoofdstuk 2 over methodiek).

omgaan met eigen impulsief gedrag en provocaties door anderen (emotioneel) en het leren rekening houden met de gevolgen van eigen gedrag voor anderen en de ontwikkeling van eigen sociale normen en waarden (sociaal) (zie Fischhoff, 1992).

Inzicht in het risicogedrag van jongeren kan worden vergroot door te vragen naar de motieven voor risicogedrag en de context ervan. Houdt een jongere zich bezig met online seksuele communicatie om te pesten of door romantische gevoelens? Houdt een kind zich bezig met virtuele diefstal als onderdeel van een game of doet hij of zij dit puur om het financiële voordeel? Doet een jongere mee met cyberpesten uit angst voor de reacties van anderen of doet hij of zij mee voor 'de grap'? Inzicht in het online risicogedrag van jongeren is van belang voor ouders en relevante actoren uit het beroepenveld. Naast regulering en preventie van ernstig deviant gedrag, is ook begeleiding op maat nodig om de positieve uitkomsten van online risicogedrag te bevorderen. Daarbij moet rekening worden gehouden met de toenemende zelfredzaamheid en zelfstandigheid van jongeren.

Verschillen tussen jongeren: risicofactoren

De jongeren die nu opgroeien, kennen geen wereld zonder internet. Ze worden daarom ook wel de *Net Generation* (Tapscott, 1998) of de 'digitale generatie' (De Haan, Van 't Hof & Van Est, 2006) genoemd. Deze termen suggereren dat jongeren online een homogene groep vormen: beschikkend over gelijke digitale vaardigheden en bezig met dezelfde online activiteiten. Online risico's worden benaderd vanuit het idee dat ze bedreigend zijn voor de gehele leeftijdsgroep. De online activiteiten van jongeren verschillen echter en daarnaast maken zij naarmate zij ouder worden een 'digitale' ontwikkeling door. Livingstone en Helsper (2007) spreken in dit verband over een *ladder of opportunity*: jongeren beginnen met eenvoudig informatie zoeken, gaan over tot interactieve communicatie en gamen en een aantal van hen zal zich later ook creatief op internet doen gelden, bijvoorbeeld door het bouwen van websites. Uit onderzoek komt naar voren dat de risico's voor jongeren groter worden naarmate hun internetgebruik en online vaardigheden toenemen (Livingstone & Helsper, 2010). Ook offline zijn jongeren geen homogene groep. Sommige jongeren zijn kwetsbaarder dan andere. Kwetsbaarheid kan worden omschreven als vatbaar zijn voor fysieke of emotionele schade (zie Munro, 2011, p. 7). Jongeren die offline kwetsbaar zijn, zijn dat mogelijk ook online. Zo is in onderzoeken in de Verenigde Staten een verband gevonden tussen online risico en depressie (Ybarra, Leaf & Diener-West, 2004), online risico en seksuele oriëntatie (Wolak, Finkelhor, Mitchell & Ybarra, 2008) en online risico en conflictueuze thuissituaties (Wolak, Mitchell & Finkelhor, 2003).

Factoren die jongeren mogelijk kwetsbaar maken voor online risico's zijn complex en multidimensionaal: sociaal-demografische factoren (seks, leeftijd, opleidingsniveau), sociaalpsychologische factoren (zelfcontrole, psychosociaal welbevinden, band met ouders) en hun onderlinge wisselwerking spelen een

rol (Schoon, 2006). De sociaal-demografische factor 'leeftijd' is dus niet op zichzelf bepalend voor kwetsbaarheid online; dan zouden alle jonge internetgebruikers per definitie kwetsbaar zijn. Jongeren die offline kwetsbaar zijn, kunnen deze kwetsbaarheid online compenseren. Jongeren die offline gepest worden, kunnen bijvoorbeeld zelf online gaan pesten. Daarnaast komt uit onderzoek naar voren dat jongeren die kwetsbaar zijn met meerdere risico's te maken kunnen krijgen (*poly-victimization*) (zie Finkelhor, Ormrod & Turner, 2007). Dit geldt mogelijk ook voor internet.

De genoemde risicofactoren kunnen gelijktijdig de kans op blootstelling aan online risico en de kans op schade of nadeel vergroten. Zo kan een depressie bij kinderen het risico op ongewenste online seksuele communicatie vergroten en zijn deze jongeren ook eerder overstuurd als gevolg van een dergelijke communicatie (Ybarra, 2004). Factoren kunnen echter ook een tegengesteld effect hebben. Een voorbeeld hiervan is sekse; uit onderzoek komt naar voren dat jongens eerder met seksueel expliciet internetmateriaal worden geconfronteerd dan meisjes, maar meisjes ondervinden hier eerder last van (Wolak e.a., 2006). Inzicht in het internetgebruik (frequentie en vaardigheden) in relatie tot de risicofactoren die jongeren kwetsbaar maken voor online risico's is nodig om de groep jongeren die online mogelijk kwetsbaar is te identificeren. Aangezien de risicofactoren te maken hebben met de offline wereld, heeft dit mogelijk consequenties voor het beleid en de maatregelen bedoeld om de online risico's voor deze groep te reduceren.

Internet

De term 'internet' wordt vaak gebruikt alsof het gaat om één enkele technologie. In werkelijkheid gaat het om verschillende technologieën, applicaties en diensten, zoals het wereldwijde web, e-mail, multiplayergames, het delen van bestanden, sociale-netwerksites en e-commerce (Livingstone, 2005). Internet verandert voortdurend, net als de wijze waarop jongeren toegang krijgen tot internet (zie Livingstone e.a., 2011). Er zijn grosso modo twee aannames over de interactie tussen internet en de maatschappij: 1) internet is een voortzetting van de offline wereld en 2) internet verandert de offline wereld (zie Dutton, Kahin, O'Callaghan & Wyckoff, 2005). Socioloog Woolgar (2002) gaat uit van de eerste aanname. Hij stelt dat internet een weerspiegeling is van de offline wereld: de sociale context is bepalend voor het gebruik van internet; vooral sociaal kwetsbare groepen komen in aanraking met online risico's; online interactie is vooral een aanvulling op offline interactie in plaats van een vervanging hiervan (pp. 14-16). Dit zou bijvoorbeeld betekenen dat cyberpesten een aanvulling vormt op traditioneel pesten en dat de jongeren die online gepest worden dezelfde zijn als degenen die offline gepest worden. Daarnaast kunnen jongeren die op zoek gaan naar seksueel beeldmateriaal naast de traditionele media nu ook gebruikmaken van internet. In tegenstelling tot Woolgar benadrukt boyd (2011) dat kenmerken van internet juist sociale veranderingen tot gevolg hebben: data worden voor altijd gearchiveerd, snel en gemakkelijk op te zoeken en in principe voor iedereen zichtbaar; bovendien kunnen ze worden gekopieerd

of veranderd (pp. 45-48). Daarnaast voert boyd aan dat de internetgebruiker te maken krijgt met een onzichtbaar (of anoniem) publiek, het vervagen van de grens tussen publiek en privé en de afwezigheid van de sociale context tijdens communicatie (pp. 49-52). Dit zou kunnen betekenen dat internet bijvoorbeeld nieuwe vormen van pesten faciliteert met consequenties die verdergaan dan de gevolgen van traditioneel pesten. Jongeren die seksueel getint beeldmateriaal van zichzelf online plaatsen kunnen hiervan nadelige gevolgen ondervinden in hun verdere carrière – iets wat bij traditioneel fotomateriaal niet waarschijnlijk is. In beleid kan de aandacht uitgaan naar de regulering van internet door bijvoorbeeld jongeren de mogelijkheid te bieden zelf controle te houden over de data die zij online plaatsen. Daarnaast kunnen maatregelen zich richten op de offline context van online deviant gedrag. Inzicht in de relatie tussen kenmerken van internet en online risico's voor jongeren alsmede de mogelijke verplaatsing van offline risico's naar de online wereld is daarom van belang.

Afbakening

Ons onderzoek *Jeugd & Cybersafety* is afgebakend door een aantal keuzes. Het begrip risico hebben we gedefinieerd als de kans dat een jongere een gebeurtenis of handeling meemaakt die hem of haar persoonlijk leed veroorzaakt. In dit onderzoek wordt de *kans* gemeten dat een jongere te maken krijgt met een risicovolle online gebeurtenis. Aansluitend vragen we hoe zij deze online gebeurtenissen hebben ervaren (negatief, neutraal, positief). Door de kans op een risicovolle gebeurtenis te combineren met de beleving ervan, verkrijgen we een genuanceerd beeld. Vertaald naar een concreet voorbeeld in dit onderzoek is risico de kans dat jongeren op internet gepest worden (*risk of risk*) en de negatieve ervaring – vanuit het perspectief van de jongere – als (direct) gevolg hiervan (*real risk*).

De ernst van de negatieve ervaringen is in dit onderzoek niet gewogen. Dat wil zeggen: er is geen onderscheid aangebracht tussen zeer ernstige negatieve ervaringen, bijvoorbeeld als gevolg van een via internet tot stand gekomen seksuele offline ontmoeting en wellicht minder ernstige negatieve ervaringen, bijvoorbeeld als gevolg van het zien van online pornografie. Negatieve langetermijngevolgen vallen eveneens buiten het bereik van dit onderzoek.

Slachtofferschap is vastgesteld door jongeren te vragen of zij te maken hebben gehad met cyberpesten, financieel-economische criminaliteit en online seksuele activiteiten en of zij dit als negatief hebben ervaren. Daderschap is gedefinieerd als het zich schuldig maken aan cyberpesten, veilingfraude en virtuele diefstal (vormen van financieel-economische criminaliteit) en het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal van minderjarigen (een online seksuele activiteit).

De focus van het onderzoek ligt op het in kaart brengen van risicofactoren die mogelijk verband houden met online slachtofferschap en online daderschap. De keuze voor de drie risicogebieden en de daarbinnen onderscheiden risico's

is ingegeven door het literatuuronderzoek voorafgaand aan het onderzoek, expertinterviews en gesprekken met focusgroepen (zie hoofdstuk 2).

1.4 DRIE RISICOGEBIEDEN NADER UITGEWERKT

Indeling risicogebieden

Online risico's voor jongeren kunnen op verschillende manieren worden geclassificeerd, bijvoorbeeld door een onderscheid te maken tussen risico's zonder strafrechtelijke gevolgen (het zien van online pornografie) en risico's met mogelijk strafrechtelijke gevolgen (online veilingfraude). In het kader van het *EU Kids Online I Project* (2006-2009), een project met als doel Europees onderzoek naar de ervaringen van kinderen met online technologieën in kaart te brengen, hebben Hasebrink, Livingstone en Haddon (2008) een indeling opgesteld van de online risico's voor kinderen. Ze hebben de online risico's geordend aan de hand van drie communicatierollen:

- het kind als *ontvanger* (van *content*);
- het kind als *participant* (in *contact* met anderen);
- het kind als *zender* (eigen gedrag ofwel *conduct*).

Omdat in ons onderzoek *Jeugd & Cybersafety* jongeren eveneens bevraagd worden over hun eigen ervaringen met online risico's is de classificatie van Hasebrink e.a. (in aangepaste vorm) overgenomen (tabel 1.1). Deze tabel toont veronderstelde relaties tussen risico's en gedragingen en kan dienen als vertrekpunt voor het ordenen van bevindingen. Een jongere die online gepest wordt, is doelwit van het gedrag van anderen (*contact*). Een jongere die online pest, kiest een ander als doelwit (*conduct*). Dit geldt bijvoorbeeld ook voor virtuele diefstal. Het zien van online seksueel expliciet materiaal valt onder *content* en online seksuele communicatie is een vorm van *contact*.

Tabel 1.1 Indeling van online risico's naar de rol van jongeren

Risico- gebied \ Rol jongere	Ontvanger – Content	Participant – Contact	Zender – Conduct
Online seksuele activiteiten	Seksueel expliciet materiaal (pornografie) zien.	Seksuele communicatie, grooming, onbekenden offline ontmoeten.	Maken en uploaden van seksueel (expliciet) materiaal (afbeelding van de maker zelf of een leeftijdgenoot) en strippen voor de webcam.
Cyberpesten		Gepest worden door leeftijdgenoten.	Pesten van leeftijdgenoten.
Financieel-economische criminaliteit	Commerciële misleiding.	Veilingfraude door anderen, virtuele diefstal door anderen.	Veilingfraude door jongeren, virtuele diefstal door jongeren.

De van Hasebrink e.a. overgenomen indeling van online risico's kent ook beperkingen. Zo kan, afhankelijk van de intentie, het uploaden van een seksuele afbeelding van een leeftijdgenoot immers geïnterpreteerd worden als cyberpesten (*contact*) of als het verspreiden van seksueel beeldmateriaal (*conduct*). Het als cyberpesten bedoelde uploaden van een dergelijke afbeelding kan door het Openbaar Ministerie worden beschouwd als kinderpornografische *content*, strafbaar gesteld in artikel 240b Wetboek van Strafrecht (Sr). De beperkingen staan het inzichtelijk maken van het mogelijke verband tussen online risico's en -gedragingen op internet echter niet in de weg.

Introductie eerste risicogebied: cyberpesten

Pesten is een vorm van agressie onder jongeren. Het gedrag vindt plaats op school, de speelplaats of andere plekken waar jongeren elkaar ontmoeten. Centraal staat het toebrengen van fysieke, psychische of reputatieschade (zie Smith & Brain, 2000). De basisdefinitie van pesten is afkomstig van Olweus (1993a) en kent drie criteria: de dader heeft de intentie om te pesten, het gedrag komt herhaaldelijk voor en er bestaat een verschil in machtsverhouding tussen dader en slachtoffer. Sinds de komst van internet worden er twee vormen van pesten onderscheiden, te weten offline pesten – nu meestal traditioneel pesten genoemd – en online pesten – vaak aangeduid als cyberpesten.

Het is lastig om de drie criteria van Olweus toe te passen op cyberpesten, omdat internet andere kenmerken heeft dan de offline wereld (zie par. 1.3). Zo is het de vraag wat op internet herhaaldelijk pesten is; een kwetsend filmpje dat online is gezet, kan immers door velen herhaaldelijk worden bekeken. Vergeleken met traditioneel pesten kan cyberpesten ook doordringen tot de persoonlijke levenssfeer, via de computer of mobiele telefoon (zie Walrave & Heirman, 2011). Aan de andere kant kunnen bepaalde vormen van cyberpesten, zoals schelden of bedreigen, gemakkelijker geblokkeerd of genegeerd worden (*coping*). Cyberpesten kan in het verlengde liggen van traditioneel pesten, bijvoorbeeld wanneer er op het schoolplein gênante foto's gemaakt worden die daarna op internet geplaatst worden (Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell & Tippett, 2008). Het is ook denkbaar dat cyberpesten offline wordt voortgezet of dat door internet een nieuwe groep jongeren te maken krijgt met cyberpesten – als slachtoffer, maar ook als dader. Definities en criteria van cyberpesten zijn meer een theoretisch dan een praktisch probleem: om de veiligheid van jongeren op internet te bevorderen, is het belangrijk te weten wat jongeren zelf als pesten ervaren en in hoeverre het negatieve gevolgen heeft.

Introductie tweede risicogebied: online financieel-economische criminaliteit

Jongeren zijn commercieel gezien een aantrekkelijke doelgroep: op steeds jongere leeftijd beschikken zij zelfstandig over financiële middelen. De afgelopen jaren laten een toename zien van financieel-economische activiteiten op internet (Moore, 2004; Tufte, 2006) en jongeren worden op internet rechtstreeks commercieel benaderd via onder meer sociale-netwerksites, games en pop-ups. Ze zijn actief als koper of verkoper op online veilingssites en ook kopen zij virtuele

goederen, bijvoorbeeld een virtueel zwaard in een online game of meubels in de virtuele wereld van Habbo Hotel (zie Pijpers, 2011). Hoewel er steeds meer aandacht is voor online financieel-economische criminaliteit bij jongeren, is er nog weinig onderzoek verricht naar dit risicogebied (zie Hasebrink e.a., 2009).

Ons onderzoek richt zich op drie vormen van online financieel-economische criminaliteit: commerciële misleiding, veilingfraude en virtuele diefstal.

- Bij online commerciële misleiding wordt het slachtoffer opzettelijk een onjuiste voorstelling van zaken voorgehouden met als doel financieel gewin, bijvoorbeeld door de indruk te wekken dat een jongere een gratis product zal ontvangen na het online invullen van persoonlijke gegevens, waarna de jongere vastzit aan een ongewenst abonnement (Grazioli & Jarvenpaa, 2003).
- Bij veilingfraude is er sprake van een koopovereenkomst via een advertentie- of veilingssite waarbij een van de partijen zijn aandeel in de overeenkomst niet nakomt: of het gekochte product wordt niet geleverd, of er wordt een ander dan wel minder goed product geleverd, of er wordt niet betaald (Van der Hulst & Neve, 2008).
- Virtuele diefstal is het stelen van goederen – gekocht met echt of met virtueel geld – uit een virtuele wereld of online game. In Nederland is diefstal strafbaar gesteld in artikel 310 Sr. In 2008 is in Nederland voor het eerst iemand veroordeeld voor virtuele diefstal.⁵ Hiermee is erkend dat virtuele goederen zijn aan te merken als ‘een goed’ in de zin van artikel 310 Sr.

Introductie derde risicogebied: online seksuele activiteiten

Het begrip seksuele activiteiten verwijst naar seksuele content en seksuele activiteiten in cyberspace (Cooper, McLoughlin & Campbell, 2000). Dit onderzoek richt zich op de volgende drie online seksuele activiteiten: het zien van online pornografie, het krijgen van online seksuele verzoeken en het maken en verzenden van seksueel beeldmateriaal. Een meer neutrale benaming voor online pornografie is Seksueel Expliciet Internet Materiaal (SEIM): professioneel geproduceerde of door amateurs gemaakte foto's, afbeeldingen of video's op internet van expliciet seksuele handelingen of geslachtsdelen, vaak met close-ups van orale, anale of vaginale penetratie (Peter & Valkenburg, 2010).

Jongeren kunnen bewust op zoek gaan naar online pornografie of er ongewild mee geconfronteerd worden. Ongewild geconfronteerd worden met pornografisch materiaal krijgt de laatste jaren meer aandacht als gevolg van de komst van internet: de kans om ongewild met online pornografie in aanraking te komen, is groter dan de kans op een ongewilde confrontatie met zogeheten ‘traditioneel’ materiaal (Wolak, Mitchell & Finkelhor, 2007).

⁵ Rb. Leeuwarden 21 oktober 2008, LJN BG0939 (*RuneScape*).

Jongeren krijgen of ontvangen op internet ook seksuele verzoeken. Deze verzoeken variëren van relatief onschuldig – bijvoorbeeld een vraag over het uiterlijk – tot zeer expliciet – bijvoorbeeld een verzoek om seksuele gedragingen te verrichten voor de webcam. Het krijgen van online seksuele verzoeken wordt vooral gerelateerd aan seksueel misbruik (Livingstone & Haddon, 2009; Wolak e.a., 2006). Wanneer een volwassene een minderjarige online benadert met de intentie deze online of offline seksueel te misbruiken, wordt dit grooming genoemd. In Nederland is grooming strafbaar.⁶

Jongeren maken soms seksueel beeldmateriaal van zichzelf of anderen en versturen dit naar leeftijdgenoten. Internet, mobiele telefoon en webcamera faciliteren dit gedrag. Het maken van seksueel beeldmateriaal kan onderdeel zijn van seksueel experimenteelgedrag, maar het gevolg is wel dat het materiaal ook zonder toestemming online kan worden geplaatst of gebruikt kan worden om iemand te pesten, af te persen of te chanteren. Het online plaatsen van seksueel beeldmateriaal is een risico door de negatieve sociale impact: op internet blijft het voor altijd zichtbaar (zie par. 1.3). Daarnaast kan dit seksuele beeldmateriaal door de wetgever als kinderpornografie worden beschouwd. In Nederland is bezit, productie en distributie van kinderpornografisch materiaal en het live bekijken van seksueel expliciete webcambeelden van kinderen jonger dan achttien jaar strafbaar voor een ieder van twaalf jaar en ouder (zie par. 1.5).

1.5 BELEID EN WETGEVING

Om de veiligheid van jongeren op internet te bevorderen worden er binnen de Europese Unie en de aangesloten lidstaten diverse initiatieven ontplooid op het gebied van wetgeving, zelf- en co-regulering, mediacampagnes en -programma's en meldpunten voor illegale content en strafbare gedragingen. Naar deze initiatieven is nog onvoldoende onderzoek verricht en het is momenteel niet mogelijk om de effectiviteit van de verschillende initiatieven te beoordelen of een lijst met *best practices* op te stellen (zie OECD, 2011).

Beleid

Het beleid van de Europese Unie – en ook het beleid van de Nederlandse overheid – is erop gericht het gebruik van online technologieën te bevorderen. Het uiteindelijke doel van dit beleid is het versterken van de concurrentiepositie van Europa. Veiligheid op internet is een van de voorwaarden om dit beleid te realiseren. De Europese Commissie heeft daarom het initiatief genomen voor de *Safer Internet Programmes*, internationale beleidsprogramma's bedoeld om een veiliger internetgebruik – vooral voor jongeren – te bevorderen en schadelijke en illegale online content en -gedragingen te bestrijden. De focus van deze

6 Art. 248a Sr.

programma's ligt op het tegengaan van illegale en schadelijke content, cyberpesten en grooming. Vanuit deze programma's worden allerlei projecten gefinancierd die zich richten tot ouders en jongeren, maar ook tot relevante actoren uit het beroepenveld, vooral uit het onderwijs.

De *Safer Internet Programmes* werken ook door in Nederland. Zo maakt *Digivaardig & Digibewust* deel uit van het *Insafe Network*, een Europees netwerk van nationale voorlichtingsknooppunten. Het *Insafe Network* werkt weer samen met het *Inhope Network*, een netwerk van nationale meldpunten tegen (seksueel) misbruik van kinderen. In dit netwerk wordt Nederland vertegenwoordigd door het *Meldpunt Kinderporno op Internet*. Het vergroten van kennis over het gebruik van online technologieën door jongeren en de daarmee samenhangende risico's is een andere doelstelling van de *Safer Internet Programmes*: de Europese Commissie kiest nadrukkelijk voor een evidence-based veiligheidsbeleid op internet. Een voorbeeld van een Europees onderzoeksprogramma is *EU Kids Online*. Het voortdurend updaten van kennis is overigens noodzakelijk, gezien de snelle technologische ontwikkelingen.

De korte geschiedenis van het internet laat zien dat nieuwe ontwikkelingen elkaar snel opvolgen. Zo zijn de interactieve, communicatieve en technologische mogelijkheden op internet sterk toegenomen vergeleken met de beginjaren van internet. Denk bijvoorbeeld aan virtuele werelden, sociale-netwerksites en het uploaden van filmpjes via de mobiele telefoon. Dit heeft nieuwe online risico's met zich meegebracht, zoals virtuele diefstal, grooming en het verspreiden van seksueel beeldmateriaal. Onderzoek en beleid ten aanzien van internetveiligheid voor kinderen richt zich daarom niet alleen op illegale en potentieel schadelijke inhoud, maar in toenemende mate ook op de risico's van online contact en online gedrag (zie Van der Hof & Koops, 2011). Binnen Europa en Nederland is er in toenemende mate consensus over het uitgangspunt voor het veiligheidsbeleid op internet: een balans vinden tussen de online risico's en online kansen, tussen verantwoordelijkheid van de overheid en eigen verantwoordelijkheid van jongeren en ouders, tussen het recht van kinderen op bescherming en het recht op ontplooiing (zie Livingstone & O'Neill, 2010).

Wetgeving

De Nederlandse overheid staat op het standpunt dat juridische normen uit de offline wereld eveneens toepasbaar moeten zijn in de online wereld⁷, een standpunt dat door de meeste landen wordt gedeeld (OECD, 2011). De overheid maakt dan ook gebruik van bestaande wetgeving om online criminaliteit tegen te gaan. Zoals eerder aangegeven, heeft het Openbaar Ministerie in 2008 vervolging ingesteld tegen diefstal van virtuele goederen op grond van het meer dan honderd jaar oude artikel 310 Sr, dat diefstal strafbaar stelt (zie

⁷ Kamerstukken II 1997/98, 25 8802, nr. 2, p. 5.

par. 1.4). Er bestaan geen wetsartikelen waarin cyberpesten expliciet strafbaar wordt gesteld, maar er kan een beroep worden gedaan op bestaande artikelen, afhankelijk van wat er op internet precies gebeurd is. Voorbeelden zijn belediging (art. 266 Sr), bedreiging (art. 285 Sr), laster (art. 262 Sr.) en stalking (art. 285b Sr). Wanneer er gênante foto's of filmpjes zonder toestemming online geplaatst worden, kan degene die dit benadeelt aangifte doen op grond van schending van het portretrecht (art. 21 Auteurswet). Voor online veilingfraude geldt hetzelfde: degene die betaalde goederen niet ontvangt of degene die goederen levert zonder dat betaald wordt, kan een civielrechtelijke vordering instellen bij de daartoe bevoegde rechtbank. Wanneer niet betaald of geleverd wordt, is er mogelijke sprake van oplichting (art. 326 Sr).

De Nederlandse overheid komt ook met nieuwe wetgeving, vaak omzettingen van Europese richtlijnen. Een voorbeeld is de in 2008 in werking getreden Wet oneerlijke handelspraktijken⁸, onder meer bedoeld om commerciële misleiding tegen te gaan. In deze wet wordt geen onderscheid gemaakt tussen handelspraktijken in de online- en offline wereld. De wet kent een zogeheten zwarte lijst waarin onder meer is opgenomen dat een product als 'gratis' aanprijzen terwijl er toch kosten aan verbonden zijn, in alle omstandigheden misleidend en dus altijd verboden is. Jongeren worden in deze wet extra beschermd. Dit wil overigens niet zeggen dat het voor jongeren nu eenvoudiger is geworden om de gevolgen van commerciële misleiding ongedaan te maken.

Er wordt ook wetgeving ontwikkeld, speciaal gericht tegen internetgerelateerde criminaliteit. In 2007 kwam het *Verdrag inzake de bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik* (CETS No. 201) tot stand. Dit verdrag, dat ook wel het *Verdrag van Lanzarote* wordt genoemd, verplicht landen tot strafbaarstelling van het online benaderen van kinderen voor seksuele doeleinden (grooming), het kinderen voor seksuele doeleinden laten kijken naar seksueel misbruik of seksuele activiteiten (corrumperen) en het live bekijken van seksuele gedragingen van kinderen via de webcam (artikel 18, 20 en 23). In navolging van het Verdrag van Lanzarote is grooming vanaf 1 januari 2010 ook in Nederland strafbaar (artikel 248e Sr). Een tweede gevolg van het verdrag is de aanpassing van de strafbaarstelling van kinderpornografie in artikel 240b Sr: het live bekijken van seksuele verrichtingen van een minderjarige voor de webcam valt nu onder de aanduiding kinderpornografie. Wanneer een dergelijk webcam-filmpje door de kijker wordt doorgestuurd naar anderen, zijn zowel de kijker als degene die op het filmpje staat mogelijk strafbaar in verband met het bezit, vervaardigen en verspreiden van kinderpornografie.

Het doel van het Verdrag van Lanzarote is de bescherming van kinderen (artikel 1). Volgens de Nederlandse wet geldt echter dat iedereen vanaf twaalf jaar

8 Naar aanleiding van de Europese Richtlijn Oneerlijke Handelspraktijken (Richtlijn 2005/29/EG).

strafrechtelijk aansprakelijk is (artikel 77a Sr) en Nederland heeft bij het Verdrag van Lanzarote geen voorbehoud gemaakt om minderjarigen uit te sluiten van strafvervolgning voor deze misdrijven. Dit betekent dat in principe iedereen vanaf twaalf jaar kan worden vervolgd wegens grooming of bezit, vervaardiging en verspreiding van kinderpornografie. In de Nederlandse strafrechtelijke benadering van het Verdrag van Lanzarote lijkt de balans tussen het recht van kinderen op bescherming en hun recht op ontplooiing verdwenen. De genoemde gedragingen van kinderen zijn immers een onderdeel van normaal (seksueel) experimenteergedrag en criminalisering van dit gedrag – ook als het niet komt tot daadwerkelijke veroordelingen – draagt niet bij aan de bescherming van kinderen. Bewustwording van deze online risico's en bevordering van mediawijsheid liggen hier meer voor de hand (zie Van der Hof & Koops, 2011).

De Europese Commissie komt ook met nieuwe initiatieven om jongeren op internet beter te beschermen. Zo heeft de Commissie in januari 2012 voorgesteld om de bestaande Europese privacyrichtlijn⁹ aan te passen. Volgens de Commissie zijn jongeren zich minder bewust van de risico's, gevolgen en rechten in verband met de verwerking van persoonsgegevens en verdienen zij extra bescherming. Een belangrijk element in het voorstel van de Commissie is *the right to be forgotten and erasure*: jongeren moeten hun gegevens kunnen laten wissen als er geen gegronde redenen zijn om ze te bewaren. Sociale netwerken zullen zich bovendien moeten houden aan het principe van *privacy by default*: ze moeten standaardinstellingen hanteren die jongeren de meeste bescherming van hun privacy bieden. Andere elementen uit het voorstel betreffen regels voor de verwerking van persoonsgegevens van kinderen jonger dan dertien jaar en aangepast taalgebruik bij informatie speciaal bedoeld voor kinderen.¹⁰ Of de voorstellen van de Europese Commissie ook effectief zullen zijn om de veiligheid van jongeren op internet te bevorderen staat momenteel ter discussie.

1.6 ONDERZOEKSVRAGEN

De hoofdvraag van ons onderzoek is:

Welke kenmerken en gedragingen van Nederlandse jongeren in de leeftijd van tien tot achttien jaar vergroten de kans op slachtofferschap of daderschap op de risicogebieden cyberpesten, financieel-economische criminaliteit en online seksuele activiteiten, en wat betekent dat voor mogelijkheden tot preventie en vroegsignalering?

Slachtofferschap is vastgesteld door jongeren te vragen of zij ooit met cyberpesten of online seksuele activiteiten te maken hebben gehad en of zij dit als

⁹ Richtlijn 95/46/EG.

¹⁰ Com (2012) 11 final.

negatief hebben ervaren. Bij financieel-economische criminaliteit is niet apart gevraagd naar de ervaring van jongeren. De achterliggende veronderstelling is dat financieel nadeel door jongeren sowieso als negatief wordt ervaren. Daderschap is gedefinieerd als het zich schuldig maken aan cyberpesten, veilingfraude en virtuele diefstal (financieel-economische criminaliteit) en het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal van minderjarigen (online seksuele activiteit).

De deelvragen van dit onderzoek zijn:

1. In welke mate krijgen jongeren te maken met cyberpesten, financieel-economische criminaliteit (commerciële misleiding, veilingfraude, virtuele diefstal) en online seksuele activiteiten (zien van online pornografie, krijgen van seksuele verzoeken, maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal)? (*prevalentie mogelijk risicovolle gebeurtenissen*)
2. In welke mate ervaren jongeren die te maken krijgen met mogelijk risicovolle online gebeurtenissen dit als negatief? (*prevalentie online slachtofferschap*)
3. Wat is het profiel van jongeren die te maken krijgen met mogelijk risicovolle online gebeurtenissen en dit als negatief ervaren? (*profilering online slachtoffers*)
4. In welke mate maken jongeren zich schuldig aan cyberpesten, financieel-economische criminaliteit (veilingfraude, virtuele diefstal) en het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal? (*prevalentie online daderschap*)
5. Wat is het profiel van jongeren die zich schuldig maken aan cyberpesten, financieel-economische criminaliteit (veilingfraude, virtuele diefstal) en het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal? (*profilering online daders*)
6. Zijn er verbanden tussen slachtoffer- en daderschap? Zo ja, welke? (*relatie online slachtoffer- en daderschap*)
7. Welke inzichten biedt dit onderzoek met het oog op preventie en vroegsignalering van online slachtoffer- en online daderschap? (*aanbevelingen voor interventies*)

Voor ons onderzoek *Jeugd & Cybersafety* is een online vragenlijst afgenomen onder 6299 Nederlandse jongeren in de leeftijd van tien tot achttien jaar. Dit hoofdstuk beschrijft het onderzoeksproces en geeft een uiteenzetting van de onderzoeksmethodiek. Ter voorbereiding op de ontwikkeling van de online vragenlijst is literatuuronderzoek gedaan, zijn verschillende focusgroepen georganiseerd en zijn enkele expertinterviews gehouden (par. 2.1). Vervolgens is de vragenlijst ontwikkeld en getest (par. 2.2). Na de ontwikkeling van de vragenlijst konden de data worden verzameld. De voorbereidende handelingen en de wijze waarop de data zijn verzameld, worden in paragraaf 2.3 toegelicht. Tot slot zijn de data geanalyseerd (par. 2.4).

2.1 VOORONDERZOEK

De online vragenlijst is ontwikkeld op basis van informatie uit literatuuronderzoek en gesprekken met focusgroepen. Daarnaast zijn enkele interviews gehouden met experts die onderzoek doen onder jongeren.

Literatuuronderzoek

Het onderzoek startte met een verkennend literatuuronderzoek om in kaart te brengen met welke online risico's jongeren in aanraking komen. Op grond van dit verkennend literatuuronderzoek zijn vier risicogebieden geselecteerd: compulsief internetgedrag, cyberpesten, online criminaliteit en online seksuele activiteiten.¹ Naar deze risicogebieden is vervolgens diepgaand literatuuronderzoek verricht, onder meer om te achterhalen welke gevalideerde instrumenten voorhanden zijn om online risico in relatie tot risicofactoren te meten.

Verschillende wetenschappelijke databanken – zoals *Science Direct* – en zoekmachines – bijvoorbeeld *Google Scholar* – zijn gebruikt om relevante literatuur te verzamelen. Er is gezocht aan de hand van zoekwoorden. Voor cyberpesten zijn zoekwoorden gebruikt als: *cyber bullying*, *cyberbullying*, *electronic bullying* en *internet bullying*. Daarnaast is ook verwante terminologie gebruikt, zoals

1 Compulsief internetgedrag is in dit onderzoek zowel aangemerkt als een opzichzelfstaand risicogebied als een factor die mogelijk samenhangt met slachtofferschap van de andere drie risicogebieden.

harassment, en Nederlandse equivalenten, omdat onderzoekers termen niet altijd eenduidig hanteren. Ook zijn literatuurlijsten in rapporten en artikelen doorgenomen. Vervolgens zijn de gevonden artikelen gescand op relevantie. Dit is gedaan op basis van het jaar van publicatie, de inhoudsopgave, samenvatting en conclusies. Voor compulsief internetgedrag, online criminaliteit en online seksuele activiteiten is eenzelfde zoekmethode gehanteerd.

Focusgroeponderzoek

Naast literatuuronderzoek zijn focusgroepen met jongeren georganiseerd. Een focusgroep is '*...a research technique that collects data through group interaction on a topic determined by the researcher*' (Morgan, 1996, p. 130). Doel van de gesprekken met de focusgroepen was inzicht krijgen in hoe jongeren zelf denken over internet en online risico's. Daarnaast kon het internetjargon van jongeren in kaart worden gebracht. Op basis van de focusgroepen is geëvalueerd welke vragen wel en niet aan jongeren gesteld konden worden. Deze informatie was noodzakelijk voor de ontwikkeling en begrijpelijkheid van de vragenlijst.

De leidraad voor de focusgroepen was een *topiclist*.² De *topiclist* is tot stand gekomen op basis van informatie uit literatuuronderzoek en na brainstormsessies met betrokken onderzoekers. Het type focusgroep dat is toegepast, is de zogenoemde gestandaardiseerde focusgroep.³ De gesprekken met focusgroepen beginnen met algemene vragen; gevoelige onderwerpen komen later aan bod (Charlesworth & Rodwell, 1997; Hoppe, Wells, Morrison, Gillmore & Wilsdon, 1995; Morgan, Gibbs, Maxwell & Britten, 2002). Een moeilijkheid bij het opstellen van de *topiclist* was dat deze moest aansluiten bij jongeren in de leeftijd variërend van tien tot achttien jaar. Het cognitieniveau van een tienjarige verschilt aanzienlijk van het cognitieniveau van bijvoorbeeld een zestienjarige.⁴

Uiteindelijk zijn vier focusgroepen gehouden: twee op een basisschool, één op een middelbare school en één in een sportkantine. Deelnemers aan de focusgroepen zijn geselecteerd op basis van de demografische kenmerken: sekse, leeftijd en opleidingsniveau. De deelnemers aan de focusgroepen zijn geworven met behulp van mensen uit het eigen netwerk, zoals docenten en voetbaltrainers. De focusgroepen zijn samengesteld op basis van *best practices* uit de literatuur. Dit

2 De onderwerpen die in de focusgroepen aan bod kwamen zijn: toegang tot internet, aard en motieven internetgebruik, internetvaardigheid, (spontane en genoemde) ervaringen, risicoperceptie, *copingstrategies*, mediaopvoeding en beschermende maatregelen.

3 Een gestandaardiseerde focusgroep houdt in dat in iedere groep dezelfde vragen en procedures zijn gebruikt. Het voordeel hiervan is de mate van vergelijkbaarheid tussen de verschillende focusgroepen.

4 Zoals beschreven door Morgan (1996) heeft de focusgroep zich bij volwassenen als instrument bewezen. Charlesworth en Rodwell (1997) en Horner (2000) geven aan dat de focusgroep een geschikte methode is om in te zetten bij kinderen. Het geeft kinderen een stem in de wereld van volwassenen. Wel geeft Horner aan dat de deelnemende kinderen aan een bepaald cognitief, taal- en sociaal niveau moeten voldoen.

betekent onder andere dat de leeftijdsrange van de jongste en oudste deelnemer in een gesprek niet groter was dan twee jaar (Hoppe e.a., 1995). Daarnaast waren de groepen homogeen (Hoppe e.a.; Sim, 1998; Stewart & Shamdasani, 1990). Dit betekent in dit geval dat jongeren binnen een focusgroep van hetzelfde geslacht waren en ongeveer hetzelfde opleidingsniveau hadden.⁵ De jongeren kenden elkaar bovendien goed.⁶ Door de gevoeligheid van onderwerpen is tevens gekozen voor een klein aantal deelnemers (Hoppe e.a.; Morgan, 1996; Morgan e.a., 2002). De groepsgrootte was vijf tot maximaal zeven deelnemers.

In totaal hebben 25 jongeren aan de focusgroepen deelgenomen (elf jongens en veertien meisjes). Voordat de jongeren aan een focusgroep konden deelnemen, is aan de ouders om toestemming gevraagd. De focusgroepen vonden plaats tussen 7 september en 5 oktober 2010. De focusgroepen zijn geleid door een senioronderzoeker, de zogenoemde moderator.⁷ De moderator startte met het toelichten van een aantal basisregels, gevolgd door een korte voorstelronde.⁸ Omdat *peer pressure* (groepsdruk) een negatieve rol kan spelen, creëerde de moderator een sfeer die ruimte biedt voor divergerende standpunten (zie Horner, 2000), bijvoorbeeld door te zeggen dat ieders mening wordt gerespecteerd en er geen consensus wordt nagestreefd. Naast de moderator waren één of twee onderzoekers aanwezig om ondersteuning te bieden, zogeheten facilitatoren.⁹ Met het oog op de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid zijn alle focusgroepen uitgevoerd door dezelfde moderator en facilitatoren (Charlesworth & Rodwell, 1997; Kidd & Parshall, 2000).

5 Onderzoek van Morgan e.a. (2002) en Charlesworth en Rodwell (1997) heeft geen aanleiding gegeven dat homogene groepen beter te onderzoeken zijn dan heterogene. Focusgroepen met een gemixte samenstelling kunnen in theorie dus ook goede data opleveren. Omdat een aantal onderwerpen gevoelig ligt, is er toch voor een homogene groep gekozen. Het vermoeden bestond dat de openheid in gevaar zou komen bij onderwerpen als online seksualiteit.

6 Hoppe e.a. (1995) geven aan dat het verstandig is om focusgroepen met kinderen te laten bestaan uit kinderen die elkaar kennen. Dit geeft een gevoel van vertrouwen waardoor ze makkelijker praten en hun mening geven. Morgan e.a. (2002) spreken dit enigszins tegen. Hoewel ze toegeven dat groepen vrienden een meerwaarde kunnen hebben, zien zij ook mogelijke nadelen. Volgens hen verliezen deelnemers aan focusgroepen met vrienden sneller hun concentratie en zorgt het ervoor dat er meer wordt 'gegiecheld'. Bovendien kunnen groepen vrienden de focusgroep domineren of kunnen groepsleden bang worden dat de discretie niet gewaarborgd blijft. Deze mogelijke nadelen zijn zo veel mogelijk beperkt door hier tijdens de uitvoering extra alert op te zijn.

7 Een moderator heeft als taak om de dialoog te stimuleren tussen de deelnemers (Sim, 1998) en moet ervoor zorgen dat er niet te veel wordt afgeweken van het onderwerp.

8 Voorbeelden van basisregels zijn: 'niet door elkaar heen praten' en 'er zijn geen goede of foute antwoorden'.

9 Een facilitator zorgt ervoor dat de gespreksduur op orde blijft, notuleert wat er wordt gezegd en regelt dat er geluidsopnamen worden gemaakt. Indien nodig kan hij of zij de moderator ondersteunen bij de discussie, bijvoorbeeld door te wijzen op kinderen die onopvallend hun vinger opsteken om iets te zeggen of wanneer een onderwerp te snel wordt afgesloten.

De groepsgesprekken duurden 45 tot maximaal 60 minuten. Dit is de maximale spanningsboog voor dergelijke gesprekken met kinderen (Christian, Pearce, Roberson & Rothwell, 2010; Hoppe e.a., 1995; Morgan e.a., 2002). De gesprekken zijn gevoerd in ruimtes met een informele sfeer, te weten klaslokalen en een sportkantine. Om de kinderen zich zo ontspannen en comfortabel mogelijk te laten voelen, is ook de sfeer van de focusgroep zelf zo informeel mogelijk gehouden. Hierdoor werd de (mogelijk) hiërarchische verhouding tussen jongeren en onderzoekers zo veel mogelijk weggenomen. Aan het eind van ieder gesprek kregen jongeren de gelegenheid om vragen te stellen. Ook kregen ze de naam van een contactpersoon aan wie zij achteraf nog vragen konden stellen.

Expertinterviews

In totaal zijn drie expertinterviews gehouden. Deze experts zijn werkzaam als communicatiewetenschapper, als socioloog en als coördinator bij respectievelijk de Universiteit van Antwerpen, de Rijksuniversiteit Groningen en de politie van Amsterdam (Team Kinderporno). De expertinterviews zijn afgenomen tussen 15 januari en 17 november 2009. Deze interviews zijn om twee redenen gehouden. De eerste reden is methodologisch van aard: met welke factoren moet rekening gehouden worden bij onderzoek onder jongeren en wat zijn adequate onderzoeksmethoden? Dit was nodig omdat onderzoeksmethoden voor jongeren relatief onderontwikkeld zijn (Morgan e.a., 2002; Yarcheski & Mahon, 2007). De tweede reden is inhoudelijk van aard: wat zien de experts als online risico, welke theoretische modellen hanteren zij en wat zijn mogelijk verklarende factoren voor slachtoffer- en daderschap? In latere paragrafen wordt nader ingegaan op de bevindingen uit de expertinterviews.

2.2 INSTRUMENTARIUM

Vragenlijstonderzoek is een vorm van kwantitatief onderzoek. Kwantitatief onderzoek is aangewezen wanneer data op een systematische wijze met elkaar vergeleken moeten worden en/of wanneer er generalisaties gedaan worden voor bepaalde doelgroepen, bijvoorbeeld om verschillen tussen groepen te ontdekken in gedragingen, overtuigingen, ervaringen en houdingen (zie Lobe, Livingstone, Ólafsson & Simões, 2008). In deze paragraaf staan de ontwikkeling van de vragenlijst en de inhoud ervan – waaronder de schaalconstructies van risicofactoren – centraal.

Vragenlijstontwikkeling

Op basis van het literatuuronderzoek en de focusgroepen is een eerste versie van de vragenlijst ontwikkeld. Er is gekozen voor een online vragenlijst, omdat het gebruik hiervan de mogelijkheid biedt voor *routing*: de gegeven antwoorden beïnvloeden het verdere verloop van de vragenlijst. Zo krijgt een jongere die bijvoorbeeld geen slachtoffer is van online criminaliteit geen verdiepingsvragen over dit betreffende onderwerp. Hierdoor is de perceptie van de lengte van de vragenlijst positiever. De vragenlijst is samen met Rutgers WPF – een

kenniscentrum op het gebied van seksuele en reproductieve gezondheid en rechten – ontwikkeld. Onderzoekers van het Lectoraat Cybersafety zijn verantwoordelijk voor het algemene gedeelte van de vragenlijst – met vragen over internetgebruik, sociaal-demografische kenmerken en risicofactoren (psychosociale constructen) – en de gedeelten over compulsief internetgedrag, cyberpesten en online criminaliteit. Rutgers WPF is verantwoordelijk voor de module over online seksuele activiteiten. De online omgeving van de vragenlijst is geprogrammeerd door ISIZ – een ontwerp bureau van vragenlijsten en onderzoeksoftware.

Bij de ontwikkeling van de vragenlijst is aandacht besteed aan verschillen tussen basisschoolleerlingen en scholieren uit het voortgezet onderwijs. Een van de uitkomsten van de expertinterviews was dat basisschoolleerlingen en scholieren uit het voortgezet onderwijs verschillen in taalbeheersing, sociaal-emotionele, cognitieve en seksuele ontwikkeling. Hiermee is rekening gehouden bij het formuleren van de vragen. Het gedeelte in de vragenlijst over online seksuele activiteiten is voor basisschoolleerlingen veel beknopter gehouden, om deze jongeren niet onnodig te confronteren met seksuele onderwerpen waar zij nog niet aan toe zijn. Lobe e.a. (2008) geven aan dat wanneer een vraag niet aansluit bij de beleavingswereld van een jongere en hij/zij deze toch probeert te beantwoorden, de betekenis van het antwoord in het geding is. Jongeren kunnen ook verveeld raken en vervolgens niet-toepasselijke antwoorden geven. Om deze problemen zo veel mogelijk te beperken, zijn voor de basisschoolleerlingen en scholieren uit het voortgezet onderwijs aparte vragenlijsten uitgezet die op hoofdlijnen identiek zijn. Getracht is de vragen zo te formuleren dat de antwoorden met elkaar vergeleken kunnen worden. De spanningsboog van jongeren voor het invullen van een vragenlijst is ongeveer een half uur en de vragenlijst moest binnen één lesuur ingevuld kunnen worden. Hiermee is rekening gehouden bij het opstellen van de vragenlijst.

Bij het onderzoek is de Gedragscode Praktijkgericht Onderzoek voor het hbo, opgesteld door de HBO-raad, gevolgd.¹⁰ Bovendien heeft een consortium, bestaande uit professionals werkzaam bij de politie en organisaties die zich richten op jeugd en zorg, feedback gegeven op de eerste versie van de vragenlijst. Omdat de vragenlijst gevoelige onderwerpen bevat, hebben zij naar de geschiktheid van formulering en inhoud van de vragen gekeken. De vragenlijst is daarnaast beoordeeld door collega-onderzoekers van het Lectoraat Cybersafety.

Na het verwerken van de input is de vragenlijst kwalitatief getest (ofwel: gepretest) met het oog op de betrouwbaarheid ervan. Deze pretest moest inzicht

10 Dit is een gedragscode voor het voorbereiden en uitvoeren van praktijkgericht onderzoek binnen het hoger beroepsonderwijs in Nederland. In deze code staat beschreven aan welke regels (ethiek) onderzoekers zich moeten houden.

geven in hoeverre het voor de jongeren duidelijk is wat er met de vragen wordt bedoeld (hebben alle jongeren voldoende kennis om de vragen te beantwoorden en zijn de vragen juist geformuleerd?) en hoe zij reageren op vragen die gevoelig liggen. Het algemene gedeelte van de vragenlijst en de gedeelten over compulsief internetgedrag, cyberpesten en online criminaliteit, die door het Lectoraat Cybersafety zijn ontwikkeld, zijn getest door middel van het 'hardop denken'-protocol.¹¹ Dit is gedaan met tien jongeren tussen de tien en achttien jaar: twee uit het primair onderwijs en acht uit het voortgezet onderwijs (alle onderwijs-niveaus). Direct na afloop van de test is aan jongeren gevraagd te reflecteren op de vragen en de vragenlijst. Rutgers WPF, verantwoordelijk voor de vragen over online seksuele activiteiten, heeft *probing* als pretestmethode gehanteerd.¹² Dit hebben ze gedaan, omdat in dit deel van de vragenlijst gevoelige vragen waren opgenomen. Deze pretest is uitgevoerd bij elf jongeren, waarvan er acht op de basisschool zaten en drie op het voortgezet onderwijs. De ouders waren aanwezig; zij konden achteraf op de vragenlijst reflecteren.

Aan de hand van de input uit de pretest is de vragenlijst doorontwikkeld en opnieuw voorgelegd aan het consortium. Bovendien is de vragenlijst getoetst door een expert van het CCAM – onderzoekscentrum jeugd en media – van de Universiteit van Amsterdam.¹³ Vervolgens is de vragenlijst kwantitatief gepretest door 69 basisschoolleerlingen en 373 middelbare scholieren (verdeeld over alle drie niveaus). Door middel van de kwantitatieve pretest kon de online omgeving van de vragenlijst worden getest (op technische problemen), kon worden geanticiepeerd op praktische zaken tijdens het veldwerk (bijvoorbeeld plaatsing van computers in verschillende schoollokalen), kon worden gekeken hoeveel tijd het gemiddeld kost om de vragenlijst in te vullen en kon een indicatie worden gegeven van de betrouwbaarheid van de gehanteerde schalen en de vragenlijst in algemene zin. Na enkele aanpassingen was de vragenlijst gereed voor afname. Gezien de lengte van de vragenlijst is deze niet als bijlage opgenomen in deze uitgave. De lijst is op aanvraag bij de auteurs te verkrijgen.

Inhoud vragenlijst

Aan jongeren zijn vragen gesteld over de drie in paragraaf 1.4 genoemde risicogebieden – cyberpesten, online financieel-economische criminaliteit, online seksuele activiteiten – en de daarbinnen onderscheiden online risico's: het zien van online pornografie, het krijgen van online seksuele verzoeken, het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal, online commerciële misleiding, online veilingfraude en virtuele diefstal.

11 Bij het 'hardop denken'-protocol wordt de respondent gevraagd om hardop te denken tijdens het invullen van de vragenlijst.

12 Bij *probing* stelt de interviewer zelf vragen om erachter te komen hoe de respondent tot een antwoord is gekomen.

13 CCAM: *Center of research on Children, Adolescents and the Media*.

Om de prevalentie van slachtofferschap te kunnen bepalen, is in eerste instantie gevraagd of de jongere te maken heeft gehad met een risicovolle gebeurtenis of handeling en aansluitend is gevraagd hoe de jongere dit heeft ervaren (positief – neutraal – negatief). Het gaat hierbij om het door jongeren direct ervaren nadeel als gevolg van internetgebruik. Eventuele negatieve langetermijneffecten vallen buiten het bereik van dit onderzoek. Bij de risicogebieden cyberpesten en online seksuele activiteiten wordt gesproken van slachtofferschap als jongeren de betreffende gebeurtenis als negatief hebben beleefd. Bij financieel-economische criminaliteit is niet apart gevraagd naar de beleving van jongeren. De achterliggende veronderstelling bij financieel-economische criminaliteit is dat financieel nadeel door jongeren sowieso als negatief wordt ervaren.

Daderschap is gedefinieerd als het zich schuldig maken aan cyberpesten, veilingfraude en virtuele diefstal en het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal van minderjarigen. Daderschap is een beladen term, omdat deze term mogelijk verwijst naar strafbare feiten. Dit onderzoek richt zich in algemene zin op online risico's en niet specifiek op online criminaliteit. Voor de consistentie in de tekst wordt toch de term 'daderschap' gehanteerd. Daderschap houdt in dit onderzoek dus in dat iemand zich normafwijkend gedraagt op internet en niet of iemand een strafbaar delict pleegt. Bovendien geldt dat jongeren die nog geen twaalf jaar zijn op grond van artikel 77a Wetboek van Strafrecht formeel niet vervolgd worden voor het begaan van strafbare feiten (zie Van der Laan & Blom, 2011). Na zowel de vragen over online slachtofferschap als -daderschap zijn vervolgvragen gesteld om de context van risico – bijvoorbeeld een relatie tussen offline en online gepest worden – inzichtelijk te maken.

Dit onderzoek richt zich op het identificeren van kenmerken en gedragingen van Nederlandse jongeren in de leeftijd tien tot achttien jaar die de kans op online slachtofferschap of -daderschap vergroten. Deze kenmerken en gedragingen zijn onderverdeeld in de volgende categorieën: 1) sociaal-demografische achtergrondkenmerken; 2) omgevingsfactoren; 3) het internetgebruik van jongeren, waaronder compulsief internetgedrag; 4) de internetbegeleiding door ouders en verzorgers en 5) individuele – sociaalpsychologische – kenmerken. Deze categorieën komen terug in de logistische regressiemodellen waarin getoetst wordt welke kenmerken en gedragingen samenhangen met online slachtoffer- en -daderschap. De modellen worden besproken in paragraaf 2.4.

De categorieën bevatten zogenoemde psychosociale constructen (zeven in totaal). Bij deze constructen – die hierna worden benoemd – is aangegeven waarvan ze zijn afgeleid, hoe ze zijn bevraagd en hoe groot de betrouwbaarheid

is.¹⁴ De betrouwbaarheid is bepaald aan de hand van de vragenlijstdata en niet aan de hand van literatuur. Soms is de betrouwbaarheid gemeten aan de hand van een lager aantal respondenten: 5857 in plaats van 6299. Dit komt omdat de operationalisatie van drie psychosociale constructen na de kwantitatieve pre-test is aangepast, terwijl de pretestdata (n=442) zijn meegenomen in de *overall*-analyses.

Sociaal-demografische kenmerken

De vragenlijst begint met het in kaart brengen van sociaal-demografische kenmerken: sekse, leeftijd, opleidingsniveau, thuissituatie en etniciteit. Met dit onderzoek is dus in kaart gebracht of er met betrekking tot online slachtofferschap en -daderschap verschillen zijn tussen jongens en meisjes, jonge en oudere kinderen, basisschoolleerlingen, vmbo'ers, havisten en vwo'ers, traditionele (tweeouder-)gezinnen en niet-traditionele (samengestelde- of eenouder-)gezinnen en jongeren van allochtone en autochtone afkomst. De twee laatstgenoemde kenmerken komen alleen terug in de logistische regressiemodellen.

Omgevingskenmerken

Er zijn vragen gesteld over de sociale omgeving van jongeren. De sociale omgeving wordt veelal als belangrijke factor gezien voor het verklaren van criminaliteit. Er zijn vragen gesteld over in hoeverre jongeren een goede band hebben met hun leeftijdsgenoten. Hiervoor is gebruikgemaakt van de studie van Van Rooij en Van den Eijnden (2007). Zij hebben in hun onderzoek de Nederlandse versie van de *Inventory of Parent and Peer Attachment* toegepast (Armsden & Greenberg, 1987; Van der Vorst, Engels, Meeus & Dekovic, 2006). De band met leeftijdsgenoten is bevraagd aan de hand van zes stellingen waarop jongeren konden antwoorden met een vijfpunts-Likertschaal van 'helemaal eens' tot 'helemaal oneens'. De betrouwbaarheid van deze schaal is: $\alpha=0,76$ (n=6299).

- Ik heb veel vrienden/vriendinnen.
- Ik ben populair bij mijn klasgenoten.
- Ik kan goed met anderen opschieten.
- Ik ben blij met mijn vrienden/vriendinnen.
- Ik praat met mijn vrienden/vriendinnen als ik een probleem heb.
- Ik vind dat het goed gaat tussen mij en mijn vrienden/vriendinnen.

Ook de band met ouders is een belangrijk onderdeel van de sociale omgeving. Om de relatie van jongeren met hun ouders te meten, is voor dit onderzoek

14 Betrouwbaarheid wil in dit geval zeggen: in hoeverre hangen verschillende vragen met elkaar samen en meten ze dus hetzelfde (interne consistentie). De betrouwbaarheid wordt aangegeven met een Cronbach's alfa (α) die loopt van minus oneindig (onbetrouwbaar) tot 1 (zeer betrouwbaar). In sociale wetenschappen ligt de grens van een degelijke betrouwbaarheid op $\alpha = 0,70$. Wanneer lagere waarden worden gevonden, zijn de schalen matig betrouwbaar. Indien nodig, konden bepaalde vragen worden verwijderd waardoor de betrouwbaarheid steeg.

gebruikgemaakt van de studie van Junger-Tas, Steketee en Moll (2008). Daarnaast is gebruikgemaakt van de eerdergenoemde studie van Van Rooij en Van den Eijnden (2007). De band met ouders is bevraagd aan de hand van vier vragen waarop jongeren konden antwoorden met een vijfpunts-Likertschaal van 'nooit' tot 'altijd'. De betrouwbaarheid van deze schaal is: $\alpha=0,67$ ($n=6299$). Hoewel de schaal matig betrouwbaar is, is deze wel meegenomen in de analyses.

- Kun je goed met je ouders opschieten?
- Vertrouwen je ouders jou?
- Hebben jij en je ouders plezier wanneer jullie iets samen doen, bijvoorbeeld naar een film kijken of samen een spelletje spelen?
- Eet je 's avonds samen met je ouders?

Junger-Tas e.a. (2008) geven aan dat de binding met de school een belangrijke voorspeller kan zijn van deviant en risicovol gedrag. De binding met de school is niet met een schaalvariabele bevraagd, maar met een enkele vraag, namelijk: Hoe vind je het op school? Jongeren konden deze vraag beantwoorden met een driepunts-Likertschaal: 'vervelend', 'gewoon' en 'leuk'.

Internetgedrag

Het gedrag op internet houdt mogelijk verband met online slachtoffer- en -daderschap. Als eerste is aan jongeren gevraagd hoeveel tijd zij besteden op internet. Zij konden dit aangeven door het gemiddeld aantal uur per dag in te vullen, variërend van minder dan een uur per dag tot meer dan vier uur per dag. Meer specifiek zijn frequentievragen gesteld als: hoe vaak ben je aan het MSN'en, profielsites aan het bezoeken en aan het gamen?¹⁵ Deze frequentievragen zijn beantwoord met een vijfpunts-Likertschaal van 'helemaal nooit' tot 'heel vaak'.

Vervolgens zijn vragen gesteld over compulsief internetgedrag: het vertonen van dwangmatig en obsessief internetgedrag. Symptomen van dit gedrag vertonen overeenkomst met symptomen die optreden bij een verslaving aan verdovende middelen (zie *American Psychological Association*, 1994 in Meerkerk, Van den Eijnden, Vermulst & Garretsen, 2009). Compulsief internetgedrag is in zichzelf een probleem omdat het het leven van jongeren op een negatieve manier beïnvloedt. In ons onderzoek beschouwen we compulsief internetgedrag als mogelijke voorspeller voor online slachtoffer- en -daderschap.

De schaal compulsief internetgedrag is geënt op twee bestaande en gevalideerde onderzoeksinstrumenten. Het eerste instrument is de *Compulsive Internet Use Scale*. Dit instrument is ontwikkeld door Meerkerk (2007) en bestaat uit

15 De vraag over MSN'en is alleen getoetst als verklarende variabele voor cyberpesten. De vraag over profielsitebezoek is getoetst als verklarende variabele voor online criminaliteit en voor online seksuele activiteiten. De vraag over gaming is alleen getoetst als verklarende variabele voor online criminaliteit.

veertien vragen. Het tweede instrument is ontwikkeld om de mate van game-verslaving onder jongeren te kunnen meten (Lemmens, Valkenburg & Peter, 2009). Deze schaal is gebaseerd op de gokverslavingscriteria zoals beschreven in het DSM-IV-TR handboek – het handboek voor classificatie en diagnose van psychische stoornissen – en bestaat uit 21 vragen.¹⁶ In dit onderzoek is compulsief internetgedrag gemeten aan de hand van zeven verslavingscriteria: aantrekkingskracht, tolerantie, stemmingswisseling, ontwenningverschijnselen, terugval, conflicten en problemen. Compulsief internetgedrag is bevraagd aan de hand van acht vragen waarop jongeren konden antwoorden met een vijfpunts-Likertschaal van ‘helemaal nooit’ tot ‘heel vaak’. De betrouwbaarheid van deze schaal is: $\alpha=0,81$ ($n=5857$).

- Hoe vaak ga je langer door met internetten terwijl je je had voorgenomen om te stoppen?
- Hoe vaak heb je ruzie met anderen gekregen omdat je lang zit te internetten? (*bijvoorbeeld met je ouders of je vrienden*)
- Hoe vaak kom je slaap te kort door het internetten?
- Hoe vaak ben je in gedachten aan het internetten, ook als je niet online bent?
- Hoe vaak heb je andere dingen verwaarloosd om te kunnen internetten? (*bijvoorbeeld je huiswerk, sport of hobby's*)
- Hoe vaak voel je je rot wanneer je niet kan of mag internetten?
- Hoe vaak ga je internetten als je je rot voelt?
- Hoe vaak heb je niet geluisterd als mensen zeiden dat je minder moest internetten?

Daarna is aan de jongeren een aantal stellingen voorgelegd over online disinhibitie. Op basis van onderzoek wordt verwacht dat online disinhibitie bepaald risicogedrag kan verklaren. Hinduja en Patchin (2009, p. 21) omschrijven disinhibitie als ‘...to be freed from restraints on your behaviour’. Disinhibitie wordt ingegeven door kenmerken van internet (zie Hinduja & Patchin, 2009; Kowalski, Limber & Agatston, 2008; Mason, 2008; Willard, 2007). Het gaat hierbij om de gepercipieerde anonimiteit van internet, het gebrek aan *social cues* (non-verbale communicatie, zoals intonatie en gezichtsuitdrukkingen) en de afwezigheid van tijd- en plaatsbarrières. Met online disinhibitie is gemeten in hoeverre jongeren zich op internet vrijer gedragen dan in de offline wereld. Dit kenmerk is bevraagd aan de hand van zeven stellingen waarop jongeren konden antwoorden met een vijfpunts-Likertschaal van ‘helemaal eens’ tot ‘helemaal oneens’. Voor het formuleren van de stellingen is gebruikgemaakt van studies naar het zogenoemde *online disinhibition effect* (Suler, 2004). Daarnaast is gebruikgemaakt van de studie van Valkenburg, Schouten en Peter (2005). Zij hebben aan de hand van vier stellingen ‘sociale compensatie’ in kaart gebracht. Dit deden zij in het kader van een onderzoek naar identiteitsexperimenten van adolescenten op internet. De betrouwbaarheid van deze schaal is: $\alpha=0,85$ ($n=6299$).

- Ik praat makkelijker op internet dan in het echt.
- Ik doe op internet soms of ik iemand anders ben.
- Ik maak makkelijker vrienden op internet dan in het echte leven.
- Op internet praat ik over dingen waar ik anders nooit over praat.
- Ik ga vaak op internet om mijn problemen te vergeten.
- Ik ben op internet meer mezelf dan in het echte leven.
- Ik durf op internet meer dan in het echte leven.

Het laatste psychosociale construct dat is gemeten, is intieme zelfonthulling (*self-disclosure*): in hoeverre geven jongeren persoonlijke informatie over zichzelf op internet? Het oorspronkelijke construct dat bestaat uit tweemaal zeven stellingen die zelfonthulling voor jongens en meisje meten (Schouten, Valkenburg en Peter, 2007), is vrijwel integraal overgenomen. In dit onderzoek is de mate van intieme zelfonthulling voor jongens en meisjes niet afzonderlijk gemeten. Wel is aan de jongeren gevraagd hoeveel zij online vertellen aan de jongen of het meisje met wie ze regelmatig op het internet praten. Het kenmerk zelfonthulling is bevraagd aan de hand van zeven vragen waarop jongeren konden antwoorden met een vijfpunts-Likertschaal van 'ik vertel hier alles over' tot 'ik vertel hier niets over'. De betrouwbaarheid van deze schaal is: $\alpha=0,91$ ($n=5857$). De vraag is als volgt geïntroduceerd:

Denk aan iemand met wie je regelmatig op het internet praat (bijvoorbeeld via MSN of Hyves). Hoeveel vertel je hem of haar over de volgende onderwerpen:

- mijn gevoelens;
- mijn zorgen;
- mijn geheimen;
- verliefd zijn;
- seks;
- dingen waarover ik mij schaam;
- dingen waarover ik mij schuldig voel.

Tot slot zijn vragen gesteld over risicovol klikgedrag en het achterlaten van persoonlijke contactgegevens op internet.¹⁷ Risicovol klikgedrag is een samengestelde variabele en is in kaart gebracht door te vragen wat jongeren doen wanneer zij e-mail ontvangen van onbekende afzenders, wat zij doen wanneer zij onbekende bestanden of bijlagen in de e-mail ontvangen en wat zij doen wanneer zij reclame op internet zien. Het achterlaten van persoonlijke contactgegevens is als volgt geoperationaliseerd: heb je op internet wel eens persoonlijke gegevens ingevuld, bijvoorbeeld om te kunnen meedoen aan een enquête of quiz?

17 De vraag over risicovol klikgedrag is getoetst als verklarende variabele voor online criminaliteit en online seksuele activiteiten.

Internetbegeleiding door ouders

Internetbegeleiding door ouders is mogelijk van invloed op online slachtofferen -daderschap (zie Duimel & De Haan, 2007; Van den Eijnden & Vermulst, 2006; Pardoën & Pijpers, 2006). In de literatuur over internetbegeleiding worden ruwweg drie strategieën onderscheiden: actieve begeleiding, restrictieve begeleiding en monitoring. De nadere uitwerking van deze drie strategieën wordt door onderzoekers verschillend ingevuld (zie Livingstone, Haddon, Görzig & Ólafsson, 2011; Nikken & Jansz, 2006). In dit onderzoek zijn vragen gesteld over: (perceptie van) toezicht (Kun je thuis in je eentje – zonder dat iemand met je meekijkt – internetten?); regels (Hebben je ouders tegen jou gezegd wat je wel of niet mag op internet?); controle (Controleren je ouders wat je op internet doet?); en praten met ouders over internet (Praat je samen met je ouders over wat je doet op internet?). De jongeren konden antwoorden met een driepunts-Likertschaal van ‘(bijna) altijd’ tot ‘nooit’. De antwoorden op de vragen geven inzicht in internetbegeleiding door ouders vanuit de perceptie van jongeren.

Individuele kenmerken

Jongeren zijn bevraagd over twee psychosociale kenmerken. De eerste is de mate van zelfcontrole. Volgens Gottfredson en Hirschi zijn jongeren met een lage zelfcontrole eerder ‘*impulsive, insensitive, physical (as opposed to mental), risk-taking, shortsighted, and nonverbal*’ (1990, p. 90). Uit onderzoek komt naar voren dat een lage zelfcontrole verband houdt met ouderschap (zie Pratt & Cullen, 2000). Er zijn ook aanwijzingen gevonden voor een relatie tussen slachtofferschap en lage zelfcontrole (zie Schreck, Stewart & Fisher, 2006; Van Wilsem, 2010). Grasmick, Tittle, Bursik en Arneklev (1993) ontwikkelden op basis van de *General Theory of Crime* van Gottfredson en Hirschi (1990) een vragenlijst voor zelfcontrole, de *Grasmick Scale*. Uit verschillende onderzoeken is naar voren gekomen dat deze schaal een valide instrument is om zelfcontrole te meten (Flora, Finkel & Foshee, 2003; Higgins, 2007; Piquero & Rosay, 1998). De schaal wordt onder meer gebruikt in de *International Self Report Delinquency Studies* naar jeugdcriminaliteit (Junger-Tas e.a., 2008). De vragen over zelfcontrole in dit onderzoek zijn gebaseerd op de originele items van de *Grasmick Scale* weergegeven in het artikel van Tittle, Ward en Grasmick (2003). Zelfcontrole is gemeten aan de hand van dertien stellingen, waarin de zes basiskkenmerken uit het door Grasmick ontwikkelde instrument terugkomen: impulsiviteit (*impulsivity*); voorkeur voor eenvoudige taken (*simple tasks*); risicovol gedrag (*risk-taking*); fysieke instelling (*physical activities*); egocentrisme (*self-centeredness*); temperament (*temper*). De jongeren konden antwoorden met een driepunts-Likertschaal van ‘(bijna) nooit’ tot ‘vaak’. De betrouwbaarheid van deze schaal is: $\alpha=0,74$ ($n=5857$).

- Ik kan me goed concentreren.
- Ik zeg dingen zonder erover na te denken.
- Ik koop dingen die ik leuk vind zonder erbij na te denken.
- Ik vind het leuk om moeilijke opdrachten te doen.
- Ik houd van spannende dingen.
- Ik ben vaak druk in de klas.
- Ik kom vaak in de problemen door wat ik doe.

- Ik kan niet lang stil zitten.
- Ik vind het leuk om gevaarlijke dingen te doen.
- Ik heb vaak ruzie met anderen.
- Ik zorg ervoor dat ik krijg wat ik wil.
- Ik denk alleen aan mezelf.
- Ik word snel kwaad.

Het tweede psychosociale kenmerk is psychosociaal welbevinden (*psychosocial well-being*). Psychosociaal welbevinden kan worden gedefinieerd als ‘*people’s positive evaluations of their lives*’ (Diener & Seligman, 2004, p. 1). De vragen over psychosociaal welbevinden zijn gebaseerd op de vragen uit het onderzoek van Vandebosch, Cleemput, Mortelmans en Walrave, die in 2006 onderzoek deden naar cyberpesten in Vlaanderen. Zij hebben in dit onderzoek, wat zij noemen ‘het zelfbeeld’ van jongeren gemeten. Dat deden zij aan de hand van vragen die deels afkomstig zijn uit de *Self-Description Questionnaire* van Ellis, Marsh en Richards en de *SHIELDS Questionnaire* van Gershon. Het psychosociaal welbevinden in dit onderzoek is gemeten aan de hand van twaalf stellingen waarop jongeren konden antwoorden met een vijfpunts-Likertschaal van ‘helemaal eens’ tot ‘helemaal oneens’. De betrouwbaarheid van deze schaal is: $\alpha=0,82$ ($n=6299$).

- Ik ben tevreden over mezelf.
- Ik voel me vaak eenzaam.
- Ik ben een gelukkig iemand.
- Ik voel me vaak onzeker.
- Ik voel me best vaak somber of depressief.
- Ik maak me bijna nooit zorgen.
- Ik ben vaak zenuwachtig of gespannen.
- Ik zie er goed uit.
- De meeste dingen die ik doe, doe ik goed.
- Als ik mijn best doe, kan ik bijna alles wat ik probeer.
- Soms voel ik mij nutteloos.
- Ik heb niet veel om trots op te zijn.

2.3 DATAVERZAMELING

Tijdens de constructie van de vragenlijst is gestart met de voorbereidingen voor de afname ervan. In deze paragraaf wordt uiteengezet hoe scholen zijn geselecteerd, hoe relevante actoren zijn benaderd en welke jongeren aan het onderzoek hebben meegewerkt.¹⁸

18 Om de werving van scholen in goede banen te leiden zijn in april en mei 2010 drie interviews gehouden met mensen van de GGD, het VUmc en de VO-raad, om te leren van hun ervaringen.

Steekproeftrekking en benadering scholen

De benaderde jongeren zijn jongeren die op een Nederlandse basisschool in groep 7 of 8 zitten of jongeren die op het vmbo, de havo of het vwo zitten. Om een zo representatief mogelijk beeld te krijgen van de online risico's voor Nederlandse jongeren, is een landelijke steekproef van basis- en middelbare scholen getrokken. Dit is gedaan door in SPSS (*Statistical Package for Social Sciences*) een aselechte steekproef te trekken uit een bestand van alle basisscholen en uit een bestand van alle middelbare scholen. De scholen zijn dus benaderd, in plaats van de individuele jongeren. Scholen die uitsluitend praktijk- en/of speciaal onderwijs aanbieden zijn op voorhand uitgesloten van selectie. Deze keuze is gemaakt, omdat deze doelgroep een andere onderzoeksaanpak vereist. Omdat jongeren in het praktijk- en/of speciaal onderwijs niet zijn meegenomen, zijn 68.000 leerlingen en scholieren op voorhand uitgesloten (Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2010a). Daarnaast is de selectie van scholen gebaseerd op drie criteria: stedelijkheid, denominatie en aantal rugzakleerlingen. Het laatste criterium geldt alleen voor basisscholen. Deze criteria worden later toegelicht.

Volgens cijfers van het CBS (2010a) volgen 1.548.000 leerlingen in het schooljaar 2009/2010 primair onderwijs. Het gemiddelde aantal leerlingen per vestiging is 219; het gemiddelde aantal leerlingen in de bovenbouw van het primair onderwijs bedraagt 55. Voor het voortgezet onderwijs ligt het totale aantal scholieren op 935.000. Het gemiddelde aantal scholieren per vestiging is 792. Voor het onderzoek moesten leerlingen uit de bovenbouw van de basisschool (groep 7 en 8) en scholieren uit alle jaarlagen van vmbo, havo en vwo geworven worden. Uitgaande van de beoogde respons van 9000 jongeren, zou het gaan om 2000 leerlingen uit het primair onderwijs en 7000 scholieren uit het voortgezet onderwijs.

Op basis van literatuur (zie Vandebosch e.a., 2006) en in aanmerking nemend dat het gaat om een grootschalig landelijk onderzoek – waarbij diverse gezaghebbende partijen zijn betrokken – kon ervan worden uitgegaan dat een responspercentage van vijftig procent of meer haalbaar was. Het gaat hierbij om het responspercentage van scholen, niet van jongeren. Om extra zekerheid in te bouwen – anticiperen op onderzoeksmoeheid en controleren voor kleine scholen – is besloten om een responspercentage van 35 te hanteren. Bij een gemiddeld aantal van 55 basisschoolleerlingen in de bovenbouw kan worden volstaan met ongeveer 35 basisscholen.¹⁹ Uitgaande van een deelname van 35% is een steekproef getrokken van honderd basisscholen. Middelbare scholen hebben gemiddeld 792 scholieren per vestiging. Dit houdt in dat een deelname van acht à negen vestigingen voldoende respons zou betekenen. Ook hier is uitgegaan van een deelname van 35%, wat neerkomt op een steekproef van 25 middelbare scholen.

19 We gaan daarbij uit van een respons onder leerlingen van (bijna) honderd procent, wat voor klassikaal afgenomen vragenlijsten niet onrealistisch is (zie ook hierna).

Na het trekken van de steekproef heeft de projectorganisatie de scholen een brief gestuurd met daarin de vraag om medewerking aan het onderzoek. Een week later zijn de betreffende scholen gebeld met de vraag of de brief was gelezen en of ze zouden willen deelnemen aan het onderzoek. Bij de werving van middelbare scholen heeft de VO-raad – een vereniging van schoolbesturen die belangen behartigen van scholen in het voortgezet onderwijs – een mediërende rol gespeeld. Als incentive is een schoolspecifieke rapportage met de resultaten toegezegd, waarin de resultaten zijn afgezet tegen de landelijke resultaten. Met deelnemende scholen zijn afspraken gemaakt over de organisatie en de logistieke uitvoering van de dataverzameling.

Van de honderd aangeschreven basisscholen gaven slechts zes scholen aan mee te willen werken aan het onderzoek. Hierdoor was het noodzakelijk om opnieuw een steekproef van honderd scholen te trekken. Bovendien is voor de deelnemende scholen een financiële vergoeding toegezegd. Na een nieuwe belronde waren nog eens 21 scholen bereid om mee te werken. In totaal hebben 27 basisscholen deelgenomen aan het onderzoek.

Van de 25 middelbare scholen uit de eerste steekproef wilden er tien meewerken. Een probleem was dat een aantal vestigingen van deze scholen minder scholieren had dan gemiddeld. Daarnaast gaven meerdere scholen aan dat niet alle klassen aan het onderzoek mee konden doen – dit betrof voornamelijk eindexamenklassen. Hierdoor werd het totale aantal leerlingen dat bevestigd kon worden per vestiging lager. Het was dus noodzakelijk om nogmaals een steekproef te trekken van 25 scholen. Hiervan wilden er vier deelnemen aan het onderzoek. Omdat er minder scholieren waren dan noodzakelijk werd geacht voor het onderzoek, is er een derde en laatste steekproef getrokken van vijftig scholen. Ook nu was de respons minimaal: drie scholen. Het totale aantal deelnemende middelbare scholen kwam daarmee op zeventien.

Uiteindelijk hebben 44 scholen meegewerkt aan het onderzoek. Uit genoemde cijfers blijkt dat een substantieel aantal scholen de vraag om deel te nemen aan het onderzoek negatief heeft beantwoord (85%). Hiervoor zijn drie hoofdredenen, die zowel basis- als middelbare scholen betreffen. De eerste reden is onderzoeksmoeheid. Scholen – vooral scholen gehuisvest in de grotere steden waar universiteiten en hogescholen zijn – krijgen veel verzoeken om aan onderzoek mee te werken. Deze scholen willen hun leerlingen, maar ook het personeel, niet te veel belasten. Scholen moeten dus keuzes maken; voor ons onderzoek *Jeugd & Cybersafety* viel deze keuze geregeld negatief uit. Deze scholen gaven overigens wel aan het belang van het onderzoek in te zien. De tweede reden betreft de veelheid aan te verrichten werkzaamheden op school, wat maakt dat scholen prioriteiten moeten stellen. De derde reden is dat contactpersonen op scholen ook na herhaalde pogingen tot telefonisch contact niet zijn bereikt. Overige redenen zijn: langdurige ziekte van de beslissingsbevoegde contactpersoon; de school doet al veel aan internetveiligheid en vindt onderzoek daarom niet nodig; de school is bestempeld als een zwakke school en doet daarom nu

niet mee; de school vindt het onderzoek voor de eigen leerlingen niet zinvol; de school wil niet afwijken van het vastgestelde jaarplan.

De representativiteit van de deelnemende scholen is getoetst aan de hand van drie criteria. Voor stedelijkheid is de definitie van het CBS gehanteerd. Dit houdt in dat er is gekeken naar de omgevingsadressendichtheid van de gemeente waarin de school zich bevindt. Deze varieert van zeer sterk stedelijk tot niet stedelijk. De stedelijkheid van een vestiging zegt echter niet per definitie iets over de stedelijkheid van de woonplaats van de jongeren. Vooraf, maar ook achteraf, was echter geen informatie over de stedelijkheid van de leerlingen/scholieren beschikbaar, dus is op de stedelijkheid van de vestiging gecontroleerd. In de volgende tabel (tabel 2.1) is de stedelijkheid van alle vestigingen van basis- en middelbare scholen uiteengezet ('landelijk'). Deze cijfers zijn vergezeld van de cijfers die uit het onderzoek naar voren komen ('steekproef').

Tabel 2.1 Stedelijkheid vestigingen basis- en middelbare scholen (in %)

Stedelijkheid	Basisschool landelijk	Basisschool steekproef	Middelbare school landelijk	Middelbare school steekproef
(zeer) sterk	43	33	58	18
matig	18	7	21	29
weinig tot niet	39	59	21	53

Een Chi-kwadraattoets laat zien dat middelbare scholen uit (zeer) sterk stedelijk gebied ondervertegenwoordigd en middelbare scholen uit weinig tot niet-stedelijk gebied oververtegenwoordigd zijn.²⁰ Hoewel de stedelijkheid van basisscholen uit de steekproef twintig procentpunt verschilt van de landelijke cijfers, wijken ze niet significant van elkaar af.

Daarnaast is gekeken naar denominatie; de grondslag van de scholen. Het landelijk percentage openbare basisscholen ten opzichte van alle basisscholen in Nederland is 33. In dit onderzoek ligt het percentage openbare basisscholen op 48. Van de deelnemende middelbare scholen is 47% een openbare school. Landelijk ligt dit percentage op 26. Ook hier is met een Chi-kwadraattoets geanalyseerd of de steekproef en de populatie van elkaar verschillen. Wederom is alleen bij de middelbare scholen iets op te merken. De openbare scholen zijn namelijk oververtegenwoordigd in het onderzoek.

²⁰ Met de Chi-kwadraattoets is geanalyseerd in hoeverre de steekproef overeenkomt met de populatie.

Tot slot is bij basisscholen gekeken naar het aantal zogenoemde rugzakleerlingen.²¹ Voor de basisscholen zijn drie gradaties aangebracht, namelijk laag, midden en hoog. Laag betekent dat weinig rugzakleerlingen aanwezig zijn, bij hoog veel. In dit onderzoek zijn de percentages als volgt verdeeld: laag (48%), midden (44%) en hoog (7%). Deze percentages verschillen niet significant van de landelijke cijfers: laag (32%), midden (53%) en hoog (15%).

Benaderen ouders

Alle ouders/verzorgers van de leerlingen op deelnemende scholen hebben voorafgaand aan het onderzoek een brief van de projectorganisatie gekregen met uitleg over het onderzoek, de inhoud van de vragenlijst en een verantwoording van de wijze waarop de onderzoekers met de verzamelde gegevens omgaan. Bovendien is een antwoordstrook bijgevoegd waarmee bezwaar gemaakt kon worden tegen deelname aan het onderzoek. Dit is verplicht wanneer onderzoek wordt gedaan onder jongeren die volgens de wet nog niet volwassen zijn. Wanneer ouders aangaven dat hun kind niet aan het onderzoek mocht deelnemen, is het kind van het onderzoek buitengesloten. Om redenen van privacy is de brief niet door de projectorganisatie, maar door de school naar het thuisadres van de ouders/verzorgers verstuurd. De projectorganisatie heeft dus niet de beschikking over de adresgegevens van de leerlingen en/of hun ouders. Van de ouders van basisschoolleerlingen maakten er 35 gebruik van het bezwaarrecht; van de ouders van jongeren op het voortgezet onderwijs waren dat er 68. Hierbij is overigens niet naar de reden gevraagd.

Afname vragenlijst

De projectorganisatie is van medio januari 2011 tot medio april 2011 het land doorgereisd om vragenlijsten af te nemen. Hierbij is de projectorganisatie ondersteund door vijf student-assistenten van NHL Hogeschool te Leeuwarden. Meestal werd in tweetallen gewerkt.

De leerlingen die van hun ouders aan het onderzoek mochten meedoen, hebben van de projectmedewerkers klassikaal uitleg gekregen over het hoe en waarom van het onderzoek. Ook werden jongeren vooraf gerustgesteld door aan te geven dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Bovendien werd benadrukt dat de ingevulde gegevens vertrouwelijk worden behandeld. Leerlingen die, om wat voor reden dan ook, niet wilden meewerken, konden dat vooraf aangeven. Hiervan is een enkele keer gebruikgemaakt. Volgens Ellonen en Pösö (2011) is het belangrijk dat kinderen de mogelijkheid krijgen om deelname te weigeren of tussentijds te stoppen met het onderzoek. Dit om de vrijwilligheid van het invullen van de vragenlijst te stimuleren. Het is echter mogelijk dat kinderen

21 Dit zijn leerlingen die een beperking hebben waarvoor leerlinggebonden financiering is vrijgemaakt. Hiermee kunnen deze leerlingen extra voorzieningen krijgen waardoor ze regulier basisonderwijs kunnen volgen. Zonder deze voorzieningen zijn dergelijke leerlingen aangewezen op het speciaal basisonderwijs.

door het gegeven dat de vragenlijst in een schoolsetting wordt afgenomen, het toch als een verplichte bezigheid zien.

Alle leerlingen kregen vervolgens een enveloppe uitgereikt met daarin een unieke code waarmee zij toegang kregen tot de online vragenlijst. Aan deze code zijn overigens geen (persoonlijke) gegevens gekoppeld. De vragenlijst is dus anoniem ingevuld, waardoor de antwoorden niet individueel herleidbaar zijn. Na de instructie hebben de jongeren de vragenlijst tijdens een lesuur ingevuld. Indien de jongeren vragen hadden tijdens het invullen, bijvoorbeeld over een term die niet duidelijk was, konden zij hun hand opsteken en kwam iemand van de projectorganisatie toelichting geven. Het invullen van de vragenlijst gebeurde meestal in de computerruimte/mediatheek van de school. De leerlingen zaten zo ver mogelijk bij elkaar uit de buurt, zodat zij niet op het beeldscherm van een ander konden meekijken. Bij een aantal scholen zat er een schot tussen de computers. Soms was dit niet mogelijk en zaten de leerlingen/scholieren naast elkaar. De projectmedewerkers moesten dan meer toezicht houden en opletten dat er niet bij elkaar werd 'afgekeken'. Over het algemeen verliep de afname zonder problemen. Een enkele keer leidden een paar leerlingen elkaar te veel af, waardoor ze uit elkaar gezet moesten worden. Vooral wanneer de jongeren vragen over online seksuele activiteiten kregen, werd het wel eens rumoerig in de klas.

Het invullen van de vragenlijst werd meestal per groep/klas gedaan. Bij een klassikale afname is de kans op selectieve non-respons zeer gering. Bij sommige basisscholen kwam het voor dat slechts twee tot drie computers per leslokaal beschikbaar waren. Hierdoor moesten de leerlingen de vragenlijst invullen terwijl de reguliere les op de achtergrond doorging. De leerlingen lieten zich hier echter niet door storen. Sommigen zetten een geluidswerende koptelefoon op (zonder er iets op af te spelen). De docent die op het moment van afname normaal gesproken de les verzorgde was in de meeste gevallen aanwezig bij de afname. Zodra de jongeren klaar waren, konden ze verder met de reguliere schoolopdrachten.

Aan het einde van het lesuur werden de leerlingen/scholieren bedankt voor hun deelname en werd duidelijk gemaakt dat de leerlingen contact konden zoeken met een contactpersoon binnen de school wanneer zij achteraf nog vragen hadden over onderwerpen uit de vragenlijst. Dit wordt vanuit de literatuur geadviseerd (Hoppe e.a., 1995; Mahon, Glendinning, Clarke & Craig, 1996). In een aantal gevallen, wanneer de leerlingen/scholieren allemaal ruim op tijd klaar waren, bestond de mogelijkheid om vragen te stellen aan de onderzoekers. Dit kon gaan over de inhoud van de vragenlijst, maar ook over daaraan gerelateerde onderwerpen. Een enkele keer kwamen jongeren achteraf bij de onderzoekers met verhalen over negatieve ervaringen op internet. Zij wilden graag van de onderzoekers weten hoe ze hier het beste mee konden omgaan. Dit betrof verhalen over bijvoorbeeld cyberpesten en loverboys. De onderzoekers wezen deze jongeren op relevante personen en organisaties in de eigen

omgeving en op relevante landelijke organisaties en websites. Met de politie was afgesproken dat zij indien nodig als achtervang beschikbaar zou zijn. Hier is echter geen gebruik van gemaakt.

Steekproef en responspercentage

De jongeren die de vragenlijst hebben ingevuld, zitten op een in Nederland gevestigde basisschool of middelbare school. Het aantal basisschoolleerlingen dat is gestart met de vragenlijst is 1895. Hiervan hebben 49 leerlingen de vragenlijst niet volledig of niet serieus ingevuld. Deze zijn uit de dataset verwijderd. Het niet serieus invullen is op twee manieren opgemerkt. De eerste manier was door het projectteam tijdens de afname, waarbij de inlogcode van de betreffende leerling werd genoteerd. De tweede manier was tijdens de eerste analyses van de dataset. Een voorbeeld hiervan is het invullen van onzinnige teksten als *'[naam respondent] is allesheerser of the world'* bij alle open-antwoordcategorieën. De nettorespons voor primair onderwijs is dus 1846. Het aantal middelbare scholieren dat met de vragenlijst is gestart is 4538. Hiervan hebben 85 scholieren de vragenlijst niet volledig of niet serieus ingevuld. Ook deze zijn uit de dataset verwijderd. De nettorespons voor het voortgezet onderwijs is dus 4453. Wanneer dit bij elkaar wordt opgeteld, betekent dit dat er een nettorespons is behaald van 6299 jongeren.

Afgezet tegen de brutorespons (6433) en het aantal afmeldingen door ouders (103) is een responsepercentage van 96,4% behaald. Doordat de vragenlijsten door de leerlingen/scholieren op school – tijdens reguliere lestijden – zijn ingevuld, is een zo groot mogelijke respons behaald. Op de scholen kwam het ook voor dat leerlingen en scholieren afwezig waren door ziekte of door andere omstandigheden, zoals mentorgesprek, begrafenis, enzovoort. Dit is niet bij de non-respons opgeteld.

De leeftijd van de jongeren varieert tussen de 8 en 21 jaar (gemiddelde = 13,0 jaar; standaarddeviatie = 1,9) en wijkt daarmee iets af van de beoogde range van 10 tot 18 jaar. Van de respondenten is 50,9% jongens en 49,1% meisjes. De verdeling in sekse komt overeen met het landelijk gemiddelde (51,1% tegen 48,9%) en is daarmee representatief. 29,3% zit in de bovenbouw van het primair onderwijs. 29,1, 16,8 en 24,8% zit respectievelijk op vmbo, havo en vwo. In tabellen 2.2 en 2.3 zijn de karakteristieken van de jongeren nader toegelicht. Aan de hand van Chi-kwadraattoetsen is gekeken in hoeverre de respondentverdeling ('steekproef') overeenkomt met de landelijke verdeling ('landelijk').²²

22 De data zijn niet gecorrigeerd. De analyses zijn dus gedraaid op ongewogen data.

Tabel 2.2 Leeftijd respondenten (n=6299)

Leeftijd ²³	Aantal steekproef	Percentage steekproef	Percentage landelijk
(8-)10 jaar	545	8,7	12,9
11-12 jaar	2091	33,2	25,3
13-14 jaar	2370	37,6	24,4
15-16 jaar	1041	16,5	24,8
17 jaar (en ouder)	252	4,0	12,6

Uit tabel 2.2 blijkt dat de meeste jongeren in de steekproef tussen de elf en veertien jaar zijn. Deze groep is oververtegenwoordigd in het onderzoek. De twee oudste leeftijdsgroepen (vijftien jaar en ouder) zijn ondervertegenwoordigd. Dit komt op de eerste plaats doordat een aantal scholen de examenklassen niet aan het onderzoek liet deelnemen. Een andere reden is dat een deel van de oudere jongeren hun middelbare school al heeft afgerond. Ook de allerjongste leeftijdsgroep (acht- tot en met tienjarigen) is enigszins ondervertegenwoordigd.

Om resultaten te kunnen generaliseren is het belangrijk dat de schooltypen goed verdeeld zijn. In tabel 2.3 wordt duidelijk dat, ten opzichte van de landelijke cijfers, relatief veel jongeren op het vwo zitten en dat het aantal vmbo'ers iets ondervertegenwoordigd is. Dit is bevestigd met de Chi-kwadraattoets.

Tabel 2.3 Respondenten voortgezet onderwijs (n=4453) per schooltype

Schooltype	Aantal steekproef	Percentage steekproef	Percentage landelijk
vmbo	1835	41,2	53,6
havo	1056	23,7	24,4
vwo	1562	35,1	22,0

Tot slot is naar etniciteit en thuissituatie van de jongeren gekeken. De verdeling autochtoon en allochtoon in Nederland is 77,5 : 22,5%.²⁴ Deze cijfers zijn verkregen via het CBS. De verdeling is gebaseerd op jongeren van tien tot twintig jaar in 2011. In dit onderzoek is de verdeling 82,3 : 17,7%. Allochtone jongeren zijn in dit onderzoek – blijkend uit een Chi-kwadraattoets – dus iets ondervertegenwoordigd.

Uit de registraties van het CBS is eveneens de verdeling tweeloudergezin (gehuwd en ongehuwd) en eenoudergezin te achterhalen. Deze is in 2010

23 Bij de buitenste leeftijdscategorieën zijn de landelijke cijfers gebaseerd op tien- en zeventienjarigen.

24 Allochtoon wil (in navolging van het CBS) in dit onderzoek zeggen dat ten minste een van de ouders in het buitenland is geboren.

80,4 : 19,6%. De in dit onderzoek gevonden verdeling is exact hetzelfde. Hoewel de definities van het CBS en dit onderzoek enigszins verschillen, geeft het wel een indicatie voor een representatieve thuissituatie.

2.4 DATA-ANALYSE

Voor de analyse van de data is gebruikgemaakt van SPSS. Voordat de data geanalyseerd konden worden, zijn eerst de datasets van de basisschoolleerlingen en de middelbare scholieren met elkaar geïntegreerd. Vervolgens zijn de data opgeschoond. Dit houdt in dat niet-volledig ingevulde vragenlijsten zijn verwijderd alsmede de respondenten die de vragenlijst niet serieus hebben ingevuld (zie par. 2.3). Alle bewerkingen zijn vastgelegd in een SPSS-syntax. De belangrijkste voordelen voor het werken met een syntax is dat achteraf precies duidelijk is welke stappen zijn genomen (archivering). Dit levert tijdswinst op, omdat eventuele fouten sneller te ontdekken zijn. Bovendien stelt het de onderzoekers beter in staat om elkaars werk te controleren.

De vragenlijst bevat een aantal open vragen waarbij jongeren vrije tekst konden typen. De open antwoorden zijn per vraag geanalyseerd. Soms leidde dit ertoe dat een antwoordcategorie aan een vraag werd toegevoegd. Zo kwam bij de vraag over de werkwijze van virtuele diefstal regelmatig het antwoord *scamming* terug (zie hoofdstuk 5). Tevens leverden de open antwoorden een aantal relevante quotes op die in verschillende tekstboxen in de resultaathoofdstukken zijn weergegeven. De quotes zijn letterlijk (dus inclusief mogelijke taalfouten) overgenomen.

Naast de standaardanalyses – betrouwbaarheidsanalyses (zie par. 2.2), parametrische toetsen en variantieanalyses – is voor elk online risico een logistische regressieanalyse uitgevoerd om de relatie tussen slachtoffer- en ouderschap en de in dit onderzoek gehanteerde kenmerken en gedragingen inzichtelijk te maken.²⁵ Met andere woorden: deze analyse is erop gericht duidelijk te maken *waarom* bepaalde jongeren een verhoogde kans hebben om online slachtoffer of online dader te worden. Er is gekozen voor een logistische regressieanalyse, omdat de afhankelijke variabelen gecodeerd zijn als dichotome (0=nee, 1=ja) variabelen. Per risicogebied is eveneens gekeken naar in hoeverre slachtoffer- en ouderschap onderling samenhangen. Een aanwijzing voor deze samenhang is gevonden in eerdere studies (zie Fattah, 1994; Van Wilsem e.a., 2010).

25 De schaalwaardes van de verklarende variabelen zijn hiervoor gecentreerd. Dit betekent dat alle schalen dezelfde richting hebben.

De uitkomsten van de logistische regressieanalyse laten zien welke (risico)factoren de kans op slachtoffer- en daderschap vergroten.²⁶ In de regressiemodellen – gepresenteerd in de komende hoofdstukken – zijn zogenoemde B-coëfficiënten opgenomen. De waarden van deze coëfficiënten geven de richting van een verband weer (zonder in te gaan op causaliteit).²⁷ Een positieve waarde betekent dat de factor in de hoedanigheid van de in de tabel beschreven wijze voorkomt. Een negatieve waarde betekent dat het tegenovergestelde het geval is. Een voorbeeld: als de waarde van de factor ‘zelfcontrole’ positief is, betekent dit dat er sprake is van een meer dan gemiddelde zelfcontrole. Is de waarde negatief, dan is er sprake van een minder dan gemiddelde zelfcontrole. Daarnaast is in de regressiemodellen de Nagelkerke R^2 opgenomen. Deze parameter meet de verklaarde variantie. De uitkomsten hiervan liggen tussen de 0 (geen verklaring) en 1 (perfecte verklaring). Ter illustratie: een Nagelkerke R^2 van 0,147 bij slachtofferschap van cyberpesten betekent dat de factoren in het regressiemodel voor 14,7% de variantie van slachtofferschap van cyberpesten verklaren.

Bij alle statistische toetsen is gekeken in hoeverre de verschillen of verbanden significant zijn. Voor iedere toets is een betrouwbaarheidsinterval van 99% en van 95% gehanteerd. Een betrouwbaarheidsinterval van 99% (95%) houdt in dat, als er sprake is van een significant verschil/verband tussen twee groepen binnen de steekproef, met 99% (95%) zekerheid kan worden gezegd dat er in werkelijkheid ook sprake is van een dergelijk verschil/verband tussen die groepen. De uitkomsten van de analyses zijn in navolgende hoofdstukken uiteengezet. In de tekst zijn alleen de verschillen en verbanden besproken die significant zijn met een zekerheid van 99%. Voor de volledigheid zijn in de tabellen ook de verschillen/verbanden gepresenteerd die significant zijn met een zekerheid van 95%.

Significante resultaten zijn in de tabellen met een asterisk (* of **) aangegeven. Bij tabellen voor bivariate analyse is soms een significantietoets uitgevoerd over de hele tabel, soms over een deel ervan. Als getoetst is over de gehele tabel staat een eventuele asterisk in de cel linksboven, achter de naam van de verticaal uitgezette variabele, zoals in tabel 3.1. Dit betekent dan dat er een significant verband is tussen de twee variabelen die in de tabel tegen elkaar zijn uitgezet.

26 Een mogelijk probleem bij een regressiemodel waarin meerdere verklarende variabelen zijn opgenomen is multicollineariteit: ‘de situatie waarin twee of meer verklarende variabelen onderling sterk samenhangen’ (Van Bavel, 2006, p. 352). Hiervoor is gecontroleerd tijdens de analyses.

27 In dit onderzoek zijn alleen verbanden gelegd tussen de factoren en slachtoffer- en daderschap. De oorzaak-gevolgsequentie is niet bekend. Een voorbeeld: leidt het worden gepest tot vermindering van het psychosociaal welbevinden, of is dit verband vice versa: leidt een laag psychosociaal welbevinden tot het worden gepest? Het is tevens mogelijk dat een derde variabele (zogenoemde intermedierende variabelen) de samenhang verklaart.

Geregeld is het materiaal binnen een tabel voor bivariate analyses op verschillende wijzen geordend, bijvoorbeeld zijn jongeren dan in de eerste kolom onder elkaar achtereenvolgens ingedeeld naar sekse, leeftijd, enzovoort, zoals in tabel 3.2. Dan is getoetst of er een verband is tussen sekse, leeftijd, enzovoort, en de horizontaal in die tabel uitgezette variabele – in tabel 3.2 het aantal uren internetten per dag. Indien er een verband is, dan staat dat aangegeven met een asteriks in de eerste kolom, achter de naam van de wijze waarop het materiaal is ingedeeld. In tabel 3.2 betekent dus bijvoorbeeld ‘sekse:’*’ dat er een significant verband is tussen sekse en het aantal uren dat jongeren internetten per dag.

Soms hebben we binnen een tabel voor bivariate analyse het materiaal in de eerste kolom op verschillende wijzen geordend zoals beschreven in de vorige alinea, en vervolgens afgezet tegen verschillende dichotome variabelen, zoals in tabel 4.3. Deze dichotome variabelen in tabel 4.3 zijn achtereenvolgens ‘is wel/niet slachtoffer van roddelen’, ‘is wel/niet slachtoffer van schelden/dreigen’, enzovoort. In tabel 4.3 is getoetst of er een verband is tussen sekse, leeftijd, enzovoort, en de horizontaal in die tabel opgenomen vormen van cyberpesten. Indien er een verband is, staat dat aangegeven in de cel waar de betreffende rij en kolom elkaar kruisen. In tabel 4.3 staat bijvoorbeeld een dubbele asteriks in de cel waar de rij ‘sekse’ kruist met de kolom ‘roddelen’, hetgeen betekent dat er een significant verband is tussen sekse en het al dan niet slachtoffer worden van roddelen. Waar we in tabellen voor bivariate analyse een andere dan de hiervoor omschreven notatie hanteren, staat dat onder de tabel toegelicht.

Tanya van Dijk

Dit hoofdstuk beschrijft de manier waarop jongeren toegang hebben tot internet, hoeveel tijd zij online besteden en wat zij online doen. Na de introductie (par. 3.1) wordt besproken welke middelen jongeren hebben om online te gaan en op welke manieren ouders jongeren begeleiden bij hun internetgebruik (par. 3.2). De derde paragraaf gaat in op de hoeveelheid tijd die jongeren op internet doorbrengen en met welke online activiteiten zij zich bezighouden (par. 3.3). De vierde paragraaf beschrijft hoeveel en welke jongeren *compulsief internetgedrag* vertonen. In populair taalgebruik wordt compulsief internetgedrag ook wel aangeduid als internetverslaving. Het gaat om jongeren bij wie het internetten een dusdanig belangrijke rol speelt, dat het hun overige dagelijkse leven op een negatieve manier beïnvloedt (par. 3.4). Het hoofdstuk wordt afgesloten met een slotbeschouwing met daarin achtereenvolgens een samenvatting en een discussie (par. 3.5).

3.1 INTRODUCTIE

Zo'n tien jaar geleden hadden de meeste Nederlandse huishoudens de beschikking over één computer met internettoegang voor het hele gezin. Tegenwoordig zijn de slaapkamers van de meeste jongeren voorzien van elektronische apparatuur, waaronder een computer. Daarnaast beschikken ze over een mobiele telefoon. Door onder andere een toename in welvaart, een afname van de gezinsgrootte en de opkomst van een jeugdcultuur, is de slaapkamer van de jongere meer en meer een plek geworden waar jongeren niet alleen kunnen studeren, maar ook hun vrije tijd doorbrengen. Veel jongeren gaan nu in hun eigen kamer – zonder toezicht van ouders – online en zij gebruiken internet als persoonlijk communicatiemiddel. Bovill en Livingstone (2001) spreken van een *bedroom culture*.

Ouders spelen een rol in het beschermen van hun kinderen tegen online risico's. Zij kunnen bijvoorbeeld regels stellen, voorlichting geven en het internetgebruik van het kind controleren. Verminderd toezicht door ouders op het internetgebruik kan er volgens verschillende auteurs toe leiden dat jongeren een grotere kans hebben op negatieve ervaringen op internet (zie Duimel & De Haan, 2007; Van den Eijnden & Vermulst, 2006; Pardoën & Pijpers, 2006).

Door de diversiteit in het aanbod heeft internet voor jongeren van alle leeftijden wel wat te bieden. Daarnaast maken jongeren gebruik van draadloze apparatuur, zoals de mobiele telefoon, wat de mogelijkheden vergroot overal toegang te verkrijgen tot internet. Naarmate de digitale vaardigheden van jongeren toenemen, maken zij meer gebruik van de verschillende applicaties en houden zij zich met meer verschillende online activiteiten bezig. Livingstone en Helsper (2007) noemen dit de *ladder of opportunities* (zie par. 1.3). Het beklimmen van deze ladder verloopt volgens hen in vijf fasen, waarbij zowel het aantal internetactiviteiten alsook de gecompliceerdheid ervan per fase toeneemt. In de eerste fase gebruikt de jongere het internet voor twee activiteiten, bijvoorbeeld het maken van huiswerk en het spelen van spelletjes zonder tegenstander(s). De jongere die de laatste fase bereikt, gebruikt internet voor wel dertien of meer activiteiten, variërend van eenvoudige activiteiten, zoals surfen, tot meer geavanceerde activiteiten, zoals deelnemen aan het leven in virtuele werelden, het online delen van bestanden, het bijhouden van een weblog en het voeren van chatgesprekken in openbare chatrooms.

Livingstone en Haddon (2009) geven aan dat jongeren online meer risico lopen naarmate zij gemakkelijker toegang hebben tot internet, daar meer tijd doorbrengen en zich met een veelvoud aan online activiteiten bezighouden. Omdat in Nederland de meeste jongeren toegang hebben tot internet en daar ook – zeker in vergelijking met andere Europese landen – veel tijd doorbrengen, wordt Nederland geclassificeerd als een *high risk country* (Bauwens, Lobe, Segers & Tsaliki, 2009). Toch is het de vraag of de jongere die bovenaan de eerdergenoemde *ladder of opportunities* staat, per definitie ook meer risico loopt. Veelvuldig gebruikmaken van internet kan in dit opzicht misschien worden vergeleken met veel autorijden. Aan de ene kant loopt de automobilist die veel achter het stuur zit meer risico om een ongeval te krijgen, juist omdat hij meer tijd op de weg doorbrengt, maar aan de andere kant kan zijn rijervaring er ook toe bijdragen dat hij minder risico loopt. Dit geldt wellicht ook voor het internetgebruik door jongeren: jongeren die veel online zijn, lopen meer kans om slachtoffer te worden – bijvoorbeeld van commerciële misleiding –, maar door hun vele internetgebruik zijn zij mogelijk ook beter in staat om online risico's te herkennen en hierop adequaat te anticiperen of reageren.

Aan het veelvuldige gebruik van internet zitten dus twee kanten: enerzijds een verhoogde kans op negatieve ervaringen en anderzijds mogelijk meer kennis en vaardigheden om online risico's uit de weg te gaan of te pareren. Daarnaast houdt veelvuldig internetgebruik mogelijk verband met het risico op internetverslaving ofwel compulsief internetgedrag. Internet kan een buitensporig belangrijke plaats in het leven van de jongere gaan innemen, zodanig dat het overige dagelijkse leven er op een negatieve manier door wordt beïnvloed. Voorbeelden van deze negatieve beïnvloeding zijn een verminderd psychosociaal welbevinden, een verstoring van het slaapritme en een verslechtering van de schoolprestaties (Meerkerk, Van den Eijnden & Van Rooij, 2006). In dit onderzoek wordt aandacht besteed aan compulsief internetgedrag, omdat dit

gedrag op zichzelf een risico inhoudt en daarnaast mogelijk samenhang vertoont met online slachtoffer- en -daderschap.

3.2 INTERNETTOEGANG EN INTERNETBEGELEIDING DOOR OUDERS

Internettoegang

In ons onderzoek komt naar voren dat vrijwel alle Nederlandse jongeren in de leeftijd van tien tot achttien jaar thuis toegang hebben tot internet (99,6%); 55,9% heeft een eigen laptop of computer en de overige 44,1% deelt een computer of laptop met andere gezinsleden. Significanter meer jongens dan meisjes hebben een eigen computer: 58,1% van de jongens, tegenover 53,6% van de meisjes.¹ Er is ook een verschil tussen leeftijdsgroepen; van de zeventienplussers heeft 79,8% een eigen computer, tegenover 28,4% van de acht- tot en met tienjarigen. Leerlingen uit het voortgezet onderwijs hebben dan ook vaker een eigen computer dan basisschoolleerlingen (64,1% tegenover 36,1%). Daarnaast is het opleidingsniveau² van invloed; havisten en vwo'ers hebben naar verhouding vaker een eigen computer (respectievelijk 69,1% en 67,6%) dan vmbo'ers (58,1%). De hoofdlijn uit deze bevindingen is dat vrijwel alle jongeren thuis toegang hebben tot internet, waarvan ruim de helft via een eigen computer. Naarmate jongeren ouder worden, beschikken zij vaker over een eigen computer om te internetten.

Van de jongeren gebruikt 23,7% een mobiele telefoon om te internetten. Er zijn significant meer jongens die dit doen dan meisjes (25,8% tegenover 21,6%). Daarnaast geldt: hoe ouder de jongere, des te meer er gebruik wordt gemaakt van mobiel internet. Het percentage mobiele internetters is dan ook aanzienlijk lager onder basisschoolleerlingen (7,7%) dan onder middelbare scholieren (30,4%). Er is geen significant verschil tussen de opleidingsniveaus als het gaat om mobiel internetgebruik.

Jongeren gebruiken ook de spelcomputer, zoals de Wii, de Xbox en de Playstation, om online te gaan. Hiermee kan online tegen anderen worden gespeeld, er kan worden gechat, jongeren kunnen spellen en spelonderdelen kopen en in sommige gevallen is ook surfen op het web mogelijk. Van de jongeren gebruikt 22,8% de spelcomputer om online te gaan en er zijn beduidend meer jongens (36,8%) dan meisjes (8,4%) die dit doen. Ook voor het gebruik van de spelcomputer geldt: hoe ouder de jongere, des te vaker wordt de spelcomputer gebruikt om te internetten. Rond de leeftijd van vijftien en zestien jaar wordt een verzadigingspunt bereikt; daarna neemt het gebruik van de spelcomputer om online te gaan af. Leerlingen uit het voortgezet onderwijs gebruiken de spelcomputer

1 Steeds als we aangeven dat percentages verschillen, gaat het om een significant verschil met $p < 0,01$.

2 Met opleidingsniveau worden drie verschillende opleidingen in het voortgezet onderwijs bedoeld: vmbo, havo en vwo.

meer om mee online te gaan dan basisschoolleerlingen (26,5% tegenover 14,8%). Het opleidingsniveau van de leerlingen uit het voortgezet onderwijs zorgt niet voor significante verschillen tussen het wel of niet gebruiken van de spelcomputer voor online toepassingen.

Internetbegeleiding door ouders

Leren omgaan met media wordt beschouwd als een belangrijk onderdeel van de opvoeding van jongeren. Beleidsmakers onderschrijven dat ouders als eerste verantwoordelijk zijn voor die mediaopvoeding. Met de komst van internet is het mediagebruik van jongeren echter sterk veranderd. De ondersteuning van ouders bij mediaopvoeding krijgt meer aandacht (Livingstone & Helsper, 2008; Nikken & Addink, 2011). Onderzoek naar de ouderlijke begeleiding van mediagebruik richtte zich in eerste instantie op het medium televisie. In de literatuur over de begeleiding van televisiegebruik worden drie strategieën onderscheiden: actieve begeleiding, restrictieve begeleiding en *coviewing*. Actieve begeleiding bestaat uit het geven van instructies over verantwoord televisiekijken en met jongeren communiceren over de inhoud van programma's. Bij restrictieve begeleiding gaat het om het stellen van regels over de tijdsduur en de inhoud van televisiegebruik. *Coviewing* heeft betrekking op samen televisie kijken of hierbij aanwezig zijn (zie Austin, 1993; Nathanson, 1999; Valkenburg, Krmar, Peeters & Marseille, 1999; Van der Voort, Nikken & Van Lil, 1992).

Internetbegeleiding van jongeren stelt ouders voor nieuwe problemen. Een aanzienlijk deel van de jongeren geeft aan meer kennis van internet te hebben dan hun ouders (Livingstone, Haddon, Görzig & Ólafsson, 2011) en bovendien is het gebruik van de computer steeds meer geïndividualiseerd en geprivatiseerd. Het eerdergenoemde *coviewing* lijkt daarmee een minder geschikte vorm van internetbegeleiding. Aan de andere kant kunnen ouders het internetgebruik van hun kinderen achteraf controleren, bijvoorbeeld door de surfgeschiedenis na te gaan, en kunnen zij filtersoftware installeren. Het is echter wel mogelijk dat jongeren dergelijke filters weten te omzeilen (zie Sonck & De Haan, 2011).

In het (nog beperkte) onderzoek naar internetbegeleiding door ouders worden de onderscheiden begeleidingsstrategieën van televisiegebruik in aangepaste vorm overgenomen. Zo onderscheiden Livingstone en Helsper actieve en restrictieve internetbegeleiding en daarnaast monitoring. Actieve internetbegeleiding omvat communiceren over internet, samen internet gebruiken en het geven van instructies over verantwoord internetgebruik. Onder restrictieve internetbegeleiding worden zowel technische restricties verstaan als het opleggen van regels over de inhoud en tijd van internetgebruik. Monitoring is aanwezig zijn tijdens het internetgebruik en het controleren van het internetgebruik achteraf.

Ouders kunnen een of meer strategieën toepassen om online risico's voor hun kinderen te reduceren. Uit onderzoek blijkt dat de opvoedingsstijl van ouders samenhangt met de keuze voor strategieën van internetbegeleiding. Zo kiezen ouders die een autoritaire opvoedingsstijl hanteren eerder voor het opleggen

van regels waarover niet onderhandeld kan worden (Eastin, Greenberg & Hofschire, 2006). In dit onderzoek is ervoor gekozen om jongeren te bevragen over de volgende vormen van internetbegeleiding: toezicht bij internetgebruik, toezicht op tijdsbesteding online, praten met ouders over internetervaringen, het stellen van regels en controle van internetgedrag achteraf. Aan jongeren zijn geen vragen gesteld over technische restricties, omdat zij mogelijk niet op de hoogte zijn van geïnstalleerde filtersoftware.

Toezicht bij internetgebruik

Een ruime meerderheid van de jongeren (71,7%) kan thuis zonder toezicht internetten. Er is sprake van een leeftijds effect: hoe ouder de jongere, des te meer hij of zij zonder toezicht online kan. Het internetgedrag van de basisschoolleerlingen staat het meest onder ouderlijk toezicht. Het percentage middelbare scholieren dat (bijna) altijd zonder toezicht kan internetten, is het hoogst onder de havisten (78,3%) en het laagst bij de vmbo'ers (73,5%).

Jongeren die in bezit zijn van eigen apparatuur met een internetverbinding (computer, laptop, mobiele telefoon of spelcomputer) staan minder onder toezicht: van deze groep kan 79,0% (vrijwel) altijd zonder toezicht op internet (zie tabel 3.1). Privacy – ook ten aanzien van internetgebruik – wordt sterk gewaardeerd door jongeren (Livingstone & Bober, 2003) en naarmate jongeren ouder worden, claimen ze ook meer privacy (Bauwens, Pauwels, Lobet-Maris, Poulet & Walrave, 2009). Het eigen bezit van apparatuur met internettoegang in de privacy van de eigen slaapkamer is van invloed op de rol van toezicht als vorm van internetbegeleiding: jongeren met eigen apparatuur om te internetten, staan significant minder onder toezicht dan jongeren die niet hierover beschikken (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 Toezicht bij internetgebruik, gerelateerd aan beschikking over eigen apparatuur om online te gaan (in %; n=6299)

Beschikking over apparatuur **	Toezicht	(bijna) Altijd toezicht	Soms toezicht	Geen toezicht
Heeft geen eigen apparatuur om online te gaan		5,9	37,8	56,9
Heeft eigen apparatuur om online te gaan		1,3	19,7	79,0
Totaal		2,7	25,7	71,7

**p<0,01

Toezicht op tijdsbesteding online

Van de jongeren geeft 22,1% aan dat hun ouders (bijna) altijd in de gaten houden hoeveel tijd zij op internet zitten. Bij de helft van de jongeren wordt de internettijd soms bijgehouden (49,8%) en bij meer dan een kwart (28,1%) nooit. Meisjes worden significant meer dan jongens gecontroleerd op internettijd (74,2% tegen 69,7%). Leerlingen van de basisschool worden het meest gecontroleerd (82,6%).

Praten over internetervaringen

Meisjes praten vaker met ouders over hun internetervaringen dan jongens. Van de meisjes praat 29,3% er meestal of altijd met ouders over. Onder jongens is dat 20,3%. Naarmate jongeren ouder worden praten zij minder met hun ouders over hun ervaringen op internet. Van de basisschoolleerlingen praat 35,0% meestal of altijd met hun ouders; onder middelbare scholieren is dit percentage significant lager (20,2%).

Er is ook een verschil tussen jongens en meisjes wanneer het gaat om het bespreken van een specifiek online incident dat door de jongere als vervelend is ervaren; 76,9% van de meisjes zegt dat zij hun ouders hierover inlichten en van de jongens doet 66,0% dit. Verder lichten basisschoolleerlingen (87,7%) hun ouders vaker in over vervelende incidenten dan middelbare scholieren (64,5%).

Jongens en meisjes beoordelen het praten met hun ouders nagenoeg hetzelfde: 10,0% vindt dit vervelend, 84,2% zegt dit gewoon te vinden en 5,8% vindt dit leuk. Meer basisschoolleerlingen dan leerlingen uit het voortgezet onderwijs vinden het leuk om met hun ouders over internet te praten (8,2% tegenover 4,7%). Naarmate jongeren ouder worden, vinden zij het vaker vervelend om met hun ouders over internet te praten (4,3% van de acht- tot en met tienjarigen en 11,2% van de groep van zeventien jaar en ouder).

Stellen en naleven van regels

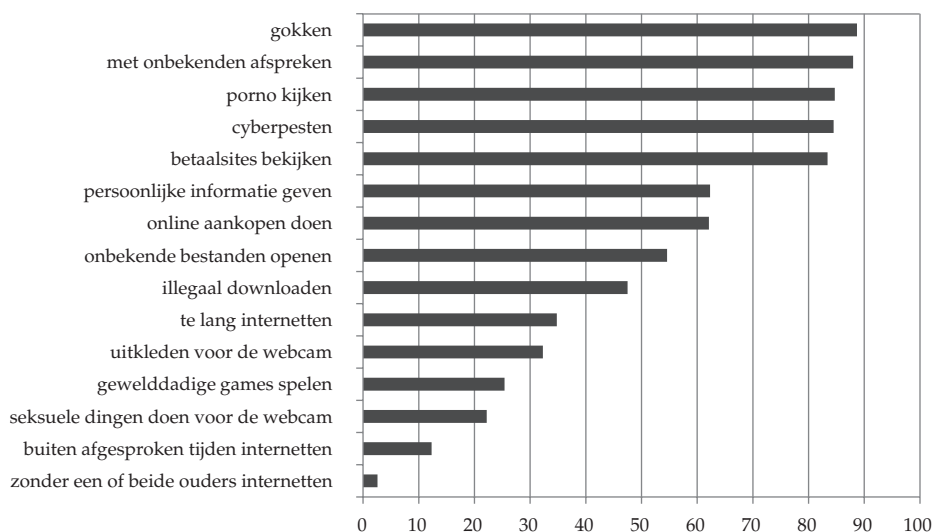
Meer dan de helft van de jongeren (55,7%) geeft aan dat hun ouders regels hebben opgesteld over het gebruik van internet. Een groot deel van hen vindt het gewoon dat er thuis regels gelden (47,3%), een iets kleiner aantal (42,4%) vindt dit goed en een op de tien vindt het vervelend (10,2%). Zoals in figuur 3.1 is te zien, betreffen deze regels vooral verboden op gokken, het afspreken met onbekenden, het kijken naar online porno, cyberpesten en het bekijken van betaalsites.³ De gestelde regels hebben naar verhouding minder vaak betrekking op internetten zonder toezicht, buiten afgesproken tijden internetten en seksuele dingen doen voor de webcam. Bij deze uitkomsten moet de kanttekening worden geplaatst dat jongeren hebben aangegeven welke regels hun ouders expliciet hebben genoemd. Het is dus goed mogelijk dat de in figuur 3.1 laag scorende regels wel gelden, maar dat ouders dit niet nadrukkelijk hebben benoemd.

Een meerderheid van de jongeren houdt zich naar eigen zeggen aan de gestelde regels: 83,7% houdt zich (vrijwel) altijd aan de regels, ongeveer een op de tien jongeren (11,6%) leeft de regels soms na en 1,8% van de jongeren zegt dat hij of zij de regels negeert.

3 Dit zijn sites waarvoor betaald moet worden om toegang te krijgen.

Meer dan de helft van de ouders stelt regels over het gebruik van internet, maar volgens jongeren is de controle op naleving ervan minder aan de orde; 12,9% van de jongeren geeft aan dat hun ouders helemaal niet toezien op naleving van de regels en bij 35,7% is deze controle sporadisch. Voor een kwart van de jongeren (25,8%) is het onduidelijk of hun ouders nagaan of ze zich wel of niet aan de regels houden en nog eens een kwart (25,7%) zegt dat de ouders wel nagaan of ze de regels opvolgen. Als 83,7% van de jongeren zich, zoals zij zelf zeggen, (vrijwel) altijd aan de gestelde regels houdt, dan is het wellicht niet zo vreemd dat we vinden dat ouders volgens de jongeren geen controle uitoefenen op de naleving van de regels.

Figuur 3.1 Wat jongeren volgens henzelf van hun ouders niet mogen op internet (n=3511)

Wat doen ouders als zij erachter komen dat hun kind de regels heeft overtreden? Ze laten het in de regel niet zomaar passeren. Meestal volgt een gesprek (53,0%). Bij 18,0% van de gevallen worden de ouders boos, bij 13,8% volgt een straf en bij 10,2% van de jongeren nemen de ouders maatregelen ter voorkoming van het opnieuw overtreden van de regels. Bij 15,7% gebeurt er helemaal niets en blijft de overtreding zonder gevolgen.

Controle van internetgedrag achteraf

Wat de jongeren doen op internet wordt bij 5,7% vaak gecontroleerd door de ouders. Bij 29,5% gebeurt dit soms, en bij een op de drie jongeren (34,9%) wordt het internetgedrag nooit gecontroleerd. Daarnaast geeft 29,9% van de jongeren aan dat zij niet weten of hun ouders nagaan wat zij zoal doen op internet. Meisjes worden meer gecontroleerd door hun ouders dan jongens: 37,1% van de meisjes wordt soms of vaak gecontroleerd, tegenover 33,6% van de jongens. De groep basisschoolleerlingen is, in vergelijking tot de middelbare scholieren, de

groep die het meest gecontroleerd wordt door de ouders. Leeftijd speelt dus een rol bij het controleren van internetgedrag achteraf.

Bijna dertig procent van de jongeren vindt het goed dat hun ouders hun stappen op internet controleren (29,8%), meer dan de helft (54,4%) heeft hier geen uitgesproken mening over en 15,7% vindt het vervelend. Een nadere analyse toont dat er geen significante verschillen zijn tussen jongens en meisjes in hun oordeel over ouderlijk toezicht. Basisschoolleerlingen vinden het vaker goed dat ouders hen controleren dan middelbare scholieren.

In deze paragraaf is inzichtelijk gemaakt op welke manieren jongeren online gaan en op welke manieren ouders invulling geven aan de internetbegeleiding van hun kinderen. Afgaand op wat jongeren zeggen, is het beeld over het geheel genomen tamelijk braaf. Als ouders regels stellen, houden jongeren zich daar meestal aan. Ouders controleren niet echt (wat in die situatie ook niet werkelijk nodig lijkt) en als de ouders al controleren vinden maar weinig jongeren dat een probleem. In de volgende paragraaf gaan we in op de tijd die jongeren dagelijks op internet doorbrengen en wat ze doen wanneer ze online zijn.

3.3 INTERNETTIJD EN ONLINE ACTIVITEITEN

Voor de ene jongere is internetten een van de belangrijkste dagelijkse bezigheden, terwijl een ander internet slechts beperkt gebruikt. In deze paragraaf wordt allereerst gekeken naar de tijd die jongeren gemiddeld per dag online zijn. Vervolgens wordt het internetgebruik beschreven, evenals de verschillen hierin op basis van vier sociaal-demografische kenmerken: sekse, leeftijd, schoolsoort en opleidingsniveau.

Internettijd

Aan de jongeren is gevraagd een inschatting te maken van het aantal uren dat zij gemiddeld per dag *actief* aan het internetten zijn. Hiermee wordt de tijd bedoeld dat ze daadwerkelijk iets doen op internet, zoals gamen, e-mailen of chatten en dus niet de tijd dat ze een computerprogramma of applicatie hebben openstaan – bijvoorbeeld een online radiozender – maar ondertussen andere offline dingen aan het doen zijn. We hebben niet apart gevraagd welk aandeel van de activiteiten is besteed aan hobby en vrije tijd, en welk aandeel aan school (huiswerk). Uit het EU Kids Online onderzoek kwam naar voren dat de meeste jongeren (85%) in de maand voorafgaand aan de afname van de vragenlijst internet had gebruikt voor huiswerk (Livingstone e.a., 2011). Wij hebben gevraagd naar tijd die de jongeren actief aan het internetten zijn, los van de vraag voor welk doel dat is. De tijden die wij hier noemen, zijn dus inclusief internettijd besteed aan schoolwerk.

Veel van de jongeren zijn per dag een uur of korter online (43,3%), gevolgd door de groep die aangeeft dat zij per dag twee uur op internet zitten (28,3%); 14,5%

van de jongeren spendeert dagelijks ongeveer drie uur aan online activiteiten en ongeveer een op de zeven jongeren (14,5%) brengt per dag vier uur of langer door op internet. In tabel 3.2 zijn de verschillen weergegeven voor sekse, leeftijd, schoolsoort en opleidingsniveau.

Het verschil tussen jongens en meisjes in het aantal uren dat zij per dag online doorbrengen, is weliswaar significant, maar klein. Leeftijd is van grotere invloed op het internetgebruik: naarmate jongeren ouder worden, brengen zij meer tijd door online. Onder havisten en vmbo-leerlingen zijn de meeste jongeren te vinden die per dag meer dan vier uur op internet doorbrengen.

Tabel 3.2 Gemiddeld aantal uren per dag op internet (in %; n=6299)

Ken-merken van jongeren	Uur per dag	1 uur per dag of minder	2 uur per dag	3 uur per dag	4 uur per dag of meer
<i>Sekse:**</i>					
jongen		41,4	29,6	14,6	14,4
meisje		45,3	26,9	13,4	14,5
<i>Leeftijd:**</i>					
8-10 jaar		76,3	17,2	4,0	2,4
11-12 jaar		56,0	25,9	10,5	7,7
13-14 jaar		35,4	31,4	15,9	17,3
15-16 jaar		22,9	31,1	20,8	25,2
17 jaar en ouder		25,0	31,0	17,9	26,2
<i>Schoolsoort:**</i>					
po groep 7/8		65,9	22,3	7,2	4,6
vo totaal		33,9	30,8	16,8	18,5
<i>Opleidingsniveau:**</i>					
vo vmbo		31,0	31,1	17,5	20,4
vo havo		31,3	31,1	17,1	20,5
vo vwo		39,1	30,3	15,7	15,0
Totaal		43,3	28,3	14,0	14,5

**p<0,01

Online activiteiten

Nagenoeg alle Nederlandse jongeren hebben toegang tot internet (zie par. 3.2) en zij maken gebruik van de mogelijkheden die dit medium biedt. Dit is een algemene constatering; het is de vraag wat Nederlandse jongeren precies doen wanneer zij online zijn. Tabel 3.3 geeft aan hoe vaak jongeren zich bezighouden met bepaalde internetactiviteiten.

Trends op internet ontwikkelen zich in een hoog tempo. Dit geldt niet alleen voor applicaties op de computer, maar ook voor applicaties op de mobiele telefoon. Om deze reden is er in de vragenlijst niet gevraagd naar de namen van specifieke applicaties die de jongeren gebruiken – deze zijn immers al gauw

achterhaald –, maar naar de activiteiten die zij ondernemen, zoals chatten of het bezoeken van profielsites. Wel zijn er namen van sites of games genoemd ter verduidelijking of ter illustratie. De activiteiten waarmee jongeren zich het vaakst bezighouden, worden apart in de volgende alinea's besproken.

Tabel 3.3 Frequentie internetactiviteiten (in %; n=6299)

Activiteit	Frequentie	(heel) Vaak	Soms	(bijna) Nooit
Profielsites bezoeken		67,9	13,7	18,4
MSN'en		55,6	13,5	30,9
Surfen		43,2	40,6	16,2
Gamen		38,3	33,6	28,1
E-mailen		34,9	33,5	31,6
Downloaden		30,0	24,5	45,5
Twitteren		16,4	6,9	76,7
Chatten in chatbox		11,4	11,3	77,3
Webloggen		6,6	11,4	82,0
Pokeren		3,7	5,9	90,4

Profielsites bezoeken

Zoals in tabel 3.3 is te zien, bezoeken jongeren vaak profielsites. Deze sites geven jongeren de mogelijkheid om – op een door hen gewenste manier – bepaalde aspecten van zichzelf te presenteren aan anderen. Dit wordt online zelfpresentatie genoemd (zie Leary, 1996). Het zelf kunnen bepalen hoe je wilt overkomen op anderen is erg belangrijk voor (puberende) jongeren die volop bezig zijn met het ontwikkelen van hun eigen identiteit en het verkennen van de identiteit van anderen. Profielsites bieden jongeren bij uitstek de mogelijkheid om informatie over zichzelf met anderen te delen. Ook bieden dergelijke sites de mogelijkheid om foto's te plaatsen, berichten te versturen, verhalen te schrijven en met anderen te chatten.

MSN, chatbox en e-mail

Een populaire manier onder jongeren om via internet met anderen te praten is MSN. Via de berichtenservice van MSN kunnen jongeren met anderen chatgesprekken voeren. Dit kan via getypte tekst, maar ook met behulp van een webcam en/of een microfoon. Een andere manier die door jongeren wordt gebruikt om in contact te komen en blijven met anderen is het gebruiken van e-mail. Meer dan een derde van de ondervraagden (34,9%) mailt (heel) vaak. Bij online communicatie is zowel zelfpresentatie als intieme zelfonthulling (*self-disclosure*) van belang. Het begrip 'zelfpresentatie' is algemeen van toepassing op ieder beeld dat jongeren van zichzelf op internet geven. Intieme zelfonthulling verwijst naar het vrijgeven van intieme persoonlijke informatie (zie Derlega, Metts, Petronio & Margulis, 1993). Intieme zelfonthulling speelt een

rol bij het aangaan van online vriendschappen (zie Antheunis, 2009). Dit komt onder meer omdat jongeren online minder schroom hebben om persoonlijke informatie te onthullen en ook meer vragen durven te stellen aan de online gesprekspartner(s). Valkenburg en Peter (2011) schrijven dit toe aan de anonimiteit van online communicatie, het asynchrone karakter van de communicatie – dit maakt reflecteren op en wijzigen van tekst mogelijk – en de veelheid aan online communicatiemogelijkheden – jongeren kunnen een gelijkgezinde gesprekspartner kiezen. Door deze drie kenmerken van online communicatie zijn jongeren meer *in control* tijdens de communicatie met anderen.

Surfen

Behalve voor het gebruik van specifieke applicaties, wordt internet ook gebruikt als informatiebron. Jongeren surfen over het internet, op zoek naar de informatie die zij nodig hebben. Ruim veertig procent van de jongeren (43,2%) doet dit (heel) vaak.

Gamen

Een andere populaire bezigheid op internet is gamen. Met games worden alle spellen bedoeld die via internet gespeeld kunnen worden: van kleine gratis spelletjes op spelletjes- en profielsites tot online vechtspellen die met (of tegen) andere spelers over de hele wereld kunnen worden gespeeld. Bijna veertig procent (38,3%) van de jongeren is (heel) vaak aan het gamen.

Overige online activiteiten

Jongeren doen nog meer op internet. Zo downloadt 30% van de jongeren wel eens muziek of films, is 16,4% actief op Twitter, chat 11,4% in een openbare chatbox, houdt 6,6% een weblog bij en speelt 3,7% online poker. Daarnaast hebben de jongeren bij de antwoordmogelijkheid ‘anders, namelijk’ aangegeven wat zij nog meer doen op internet. In box 3.1 zijn uitspraken van jongeren opgenomen die een illustratie geven van hun overige online activiteiten.

Box 3.1 *Andere dingen die jongeren doen op internet*

- ‘Artwork/kunst etc. bekijken photoshop/flash’ (jongen, zeventien jaar vwo)
- ‘Afbeeldingen zoeken en er een powerpoint van maken’ (jongen, elf jaar, basisschool)
- ‘Goochelwinkel op internet’ (jongen, tien jaar, basisschool)
- ‘Ik zit op habbo daar kan je ook chatten’ (jongen, elf jaar, basisschool)
- ‘Informatie zoeken om verder te kunnen met waar ik mee bezig ben’ (jongen, veertien jaar, vmbo)
- ‘Op een gastenboek voor onze vriendinnen’ (meisje, elf jaar, basisschool)
- ‘Pokeren maar niet om echt geld’ (jongen, vijftien jaar, vwo)

Wie doet wat?

We hebben nu beschreven wat de voornaamste online activiteiten van jongeren zijn. In de volgende alinea's staat beschreven in hoeverre er een verband is tussen sekse, leeftijd, schoolsoort en opleidingsniveau en deze online activiteiten.

In vergelijking met jongens houden meisjes zich vaker bezig met het onderhouden van sociale contacten: zij bezoeken vaker een profielsite en zij gebruiken vaker MSN. Ook zijn meisjes frequentere surfers dan jongens. Jongens daarentegen gamen vaker. Gamen is de populairste activiteit onder acht- tot en met tienjarigen. Vooral websites als Spele, Panfu en Farmerana zijn geliefd onder deze groep (De Haan & Pijpers, 2010). MSN'en wordt het vaakst gedaan door de vijftien- en zestienjarigen en de zeventienplussers zijn de meest frequente e-mailers en surfers. Leerlingen van de basisschool gamen vaker dan de middelbare scholieren. Vmbo'ers gebruiken internet het vaakst voor het onderhouden van sociale contacten. Zij bezoeken vaker een profielsite en zij MSN'en het meest, in vergelijking tot de andere opleidingsniveaus. Vwo'ers gebruiken internet het meest als informatiebron (surfen) en naar verhouding mailen zij ook het vaakst.

De vele mogelijkheden die internet biedt voor jongeren, zullen door de een meer benut worden dan door de ander. Veel tijd online doorbrengen en veel verschillende activiteiten ondernemen hoeft geen probleem te zijn, maar er zijn jongeren bij wie internet het dagelijkse 'echte' leven op een negatieve manier beïnvloedt. Zij denken bijvoorbeeld meerdere keren per dag aan internet wanneer zij niet online zijn en gebruiken internet om de dagelijkse werkelijkheid te ontvluchten. Over deze jongeren gaat de volgende paragraaf.

3.4 COMPULSIEF INTERNETGEDRAG

Inleiding

Dit onderzoek richt zich op het beschrijven van factoren die verband houden met een verhoogde kans op online slachtofferschap en -daderschap (zie hoofdstuk 1). Behalve dat compulsief internetgedrag in zichzelf een risico vormt, houdt dit gedrag mogelijk ook verband met online slachtoffer- of -daderschap. Compulsief internetgedrag is het vertonen van dwangmatig en obsessief internetgedrag. De symptomen van dit gedrag hebben volgens de criteria in het DSM-IV⁴, het handboek voor classificatie en diagnose van psychische stoornissen (American Psychological Association, 1994 in Meerkerk e.a., 2009), duidelijke gelijkenissen met de symptomen die optreden bij een verslaving aan verdovende middelen. Zo blijven mensen die compulsief internetgedrag vertonen langer online dan zij van plan waren en zetten zij hun online activiteiten voort

4 *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders.*

ondanks dat zij hierdoor problemen hebben gekregen (Young, 1996 in Meerkerk e.a., 2009).

Om compulsief internetgedrag te kunnen meten, zijn twee bestaande schalen als basis genomen: de *Compulsive Internet Use Scale* (CIUS) van Meerkerk e.a. (2009) en een door Lemmens e.a. (2009) ontwikkelde schaal om gameverslaving te meten. Beide schalen zijn aangepast voor dit onderzoek (zie hoofdstuk 2). Dit heeft geresulteerd in acht vragen die de jongeren konden beantwoorden met een vijfpunts-Likertschaal, van 'helemaal nooit' tot 'heel vaak' ($\alpha=0,81$, $n=5857$). Over de beantwoorde vragen is per respondent de gemiddelde score berekend. Hoe hoger deze score ($1=\text{min.}/5=\text{max.}$), des te meer vertoont de jongere compulsief internetgedrag. Op basis van deze schaal is tevens een dichotome variabele (0-1) aangemaakt om niet-compulsieve jongeren (0) te kunnen onderscheiden van compulsieve jongeren (1). Jongeren met een gemiddelde score van 4,0 of hoger op de schaal voor compulsief internetgedrag hebben de score 1 gekregen: zij hebben gemiddeld op alle acht items bevestigend geantwoord (dat is 'vaak' of 'heel vaak') en kunnen daarmee worden aangemerkt als jongeren die op een compulsieve manier van internet gebruikmaken.⁵

In deze paragraaf beschrijven we hoeveel jongeren en welke jongeren compulsief internetgedrag vertonen, over welke apparatuur zij beschikken om online te gaan en wat zij online doen. Afsluitend wordt gekeken naar individuele en omgevingsfactoren die compulsief internetgedrag bij jongeren mogelijk kunnen voorspellen.

Compulsieve internetters en internettoegang

Van alle jongeren vertoont 1,3% compulsief internetgedrag ($n=75$). Er zijn geen significante verschillen tussen jongens en meisjes en ook niet tussen de verschillende opleidingsniveaus van de leerlingen uit het voortgezet onderwijs. Onder basisschoolleerlingen komt compulsief gedrag het minst vaak voor; 0,5% van deze leerlingen vertoont compulsief internetgedrag, tegen 1,6% van de middelbare scholieren.

Compulsieve internetters hebben significant vaker beschikking over eigen middelen om op internet te gaan dan jongeren die niet op een dwangmatige wijze van internet gebruikmaken. Zo heeft 70,7% van de compulsieve internetters beschikking over een eigen laptop of computer tegenover 55,9% van de niet-compulsieve internetters. Nog eens 46,7% gebruikt de mobiele telefoon om online te gaan, tegenover 21,9% van de niet-compulsieve internetters. Bijna vijftig procent (48,0%) gebruikt ook de spelcomputer om online te gaan. Dit is een aanzienlijk hoger percentage dan de 22,7% van de niet-compulsieve

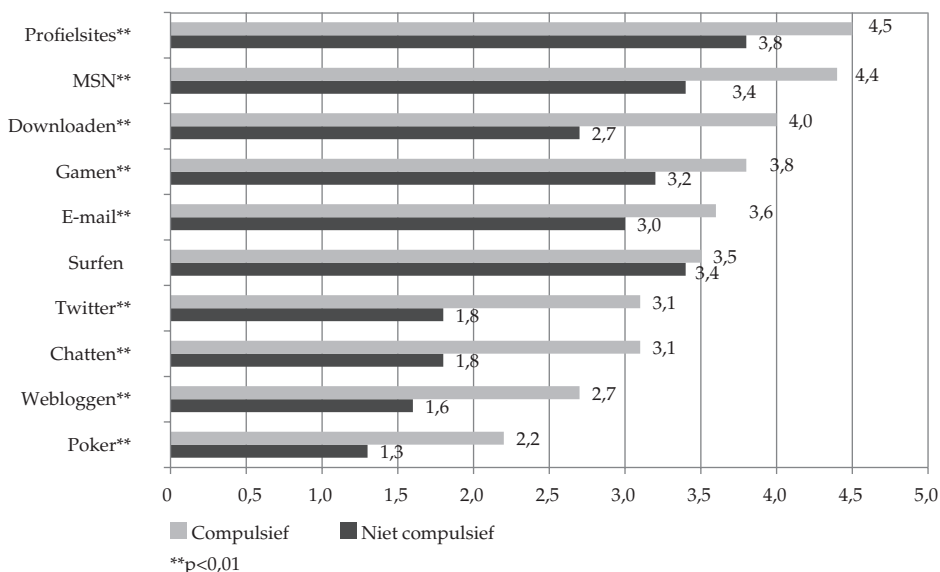
5 Wij hebben de cesuur gelegd bij een gemiddelde score van 4,0 of hoger. Wij hebben daarmee gekozen voor een streng criterium, maar het is uiteraard arbitrair waar precies de grens wordt gelegd om een jongere als compulsieve internetter te beschouwen.

internetters. Dit alles hoeft overigens niet te betekenen dat het hebben van eigen middelen om online te gaan als oorzaak van compulsief internetgedrag kan worden aangemerkt (zie tabel 3.4).

Compulsieve internetters en online activiteiten

Doen jongeren met compulsief internetgedrag andere dingen op internet dan jongeren die dit gedrag niet vertonen? De groep compulsieve internetters heeft dezelfde favoriete internetactiviteiten als de groep niet-compulsieve internetters, met dat verschil dat zij alle voornoemde activiteiten significant vaker doen dan niet-compulsieve jongeren. Zoals in figuur 3.2 is te zien, zijn de scores bij alle activiteiten, behalve bij surfen, significant hoger bij jongeren die compulsief internetten dan bij jongeren die dit niet doen.

Figuur 3.2 Gebruiksfrequentie per online activiteit, 1=nooit tot 5=heel vaak (n=6299)

Risicofactoren voor compulsief internetgedrag

Compulsief internetgedrag is in zichzelf een risico. In tabel 3.4 is weergegeven welke factoren mogelijk samenhang vertonen met dit gedrag. In deze tabel is te zien dat sociaal-demografische kenmerken geen samenhang vertonen met compulsief internetgedrag. Kijken we naar de factor omgeving, dan zien we dat voor jongeren die een slechte band met ouders hebben en die een slechte band met school hebben, de kans op compulsief internetgedrag groter is. Voor deze factoren is de richting van het verband onbekend. Het zou kunnen dat jongeren, omdat zij een slechtere band hebben met hun ouders, compulsief gebruikmaken van internet. Mogelijk speelt escapisme, het ontvluchten van de

werkelijkheid, hierbij een rol. Het is daarentegen ook denkbaar dat een slechte band met ouders juist het *gevolg* is van compulsief internetgedrag. Hetzelfde geldt voor de band met school.

Tabel 3.4 Regressiemodel voor compulsief internetgedrag (n=5857)

		Compulsief internetgedrag
Sociaal-demografische kenmerken ⁶	meisje	0,657
	leeftijd	-0,139
	opleiding: basisschool	-0,092
	opleiding: vmbo	0,059
	opleiding: havo	-0,467 *
	opleiding: vwo	0,500
	tweeoudergezin	-0,086
	allochtoon	0,443
Omgeving	band met ouders	-0,808 **
	band met leeftijdsgenoten	-0,136
	band met school	-1,194 **
Internettoegang	beschikt over eigen middelen om online te gaan	-0,261
Internetgedrag	aantal uur internet per week	0,800 **
	frequentie gaming	0,348 **
	frequentie e-mail	0,106
	frequentie surfen	-0,132
	frequentie online pokeren	0,069
	frequentie MSN'en	0,033
	frequentie bezoeken profielsites	0,153
	frequentie downloaden	0,294 *
	frequentie Twitteren	0,071
	frequentie chatten in openbare chatbox	0,206 *
	frequentie webloggen	0,205
Internetbegeleiding ouders	(perceptie van) toezicht	0,201
	(perceptie van) regels	-0,056
	(perceptie van) controle op internettijd	0,248
	(perceptie van) met ouders praten over internet	0,145
Nagelkerke R ²		38,9%

*p<0,05; **p<0,01

6 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep). De resultaten van tweeoudergezinnen zijn afgezet tegen niet-tweeoudergezinnen (referentiegroep). De resultaten van allochtonen zijn afgezet tegen autochtonen (referentiegroep). De referentiegroep is niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij de meisjes, jongeren uit een tweeoudergezin of allochtonen negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben op compulsief internetgedrag dan jongens, jongeren uit een niet-tweeoudergezin en autochtone jongeren. Zijn de resultaten positief, dan is de kans juist groter.

Het beschikken over eigen middelen om online te kunnen gaan, houdt geen verband met compulsief internetgedrag. De eerdergenoemde bivariate samenhang komt dus te vervallen wanneer gecontroleerd wordt voor andere kenmerken en gedragingen. De tijd doorgebracht op internet vertoont wel samenhang met compulsief internetgedrag: hoe meer tijd een jongere per dag online doorbrengt, des te groter de kans dat hij of zij compulsief internetgedrag vertoont. Veel tijd online zijn is op zichzelf onvoldoende om te spreken van compulsief internetgedrag; daarvoor is ook nodig dat het vele internetten negatief doorwerkt op het functioneren op ander gebied. Ook het spelen van online games houdt verband: des te vaker een jongere online games speelt, des te groter de kans op compulsief gedrag. Er is geen samenhang tussen de mate van internetbegeleiding door ouders en compulsief internetgedrag.

3.5 SLOTBESCHOUWING

Internettoegang en ouderlijk toezicht

Vrijwel alle Nederlandse jongeren kunnen thuis op internet. Een groot deel van hen doet dit via de eigen laptop of computer en in mindere mate worden hiervoor de mobiele telefoon en de spelcomputer gebruikt. Een meerderheid van de jongeren gaat thuis op internet zonder toezicht van ouders. Internetervaringen worden niet zo vaak met ouders gedeeld: ongeveer dertig procent van de meisjes en twintig procent van de jongens bespreekt met ouders wat zij doen en meemaken op internet. Als het echter gaat om een concrete, negatief beleefde gebeurtenis, worden ouders meestal wel deelgenoot gemaakt. Meisjes (76,9%) doen dit vaker dan jongens (66,0%). Bij meer dan de helft van de jongeren gelden thuis internetregels die door de ouders zijn opgesteld, hoewel controle op naleving slechts bij een derde plaatsvindt. Verreweg de meeste jongeren leven de regels naar eigen zeggen na. Wanneer de regels worden overtreden, gaan de meeste ouders met hun kind in gesprek. Voor een kleinere groep 'overtreders' volgt straf of een andere maatregel. Jongeren vinden het over het geheel genomen normaal dat ouders regels stellen. In gezinnen waar geen expliciete regels over internetgebruik zijn gesteld (44,3%), kunnen overigens wel meer algemene normen gelden, zoals: je steelt niet, je scheldt niet, je pest niet. Deze normen gelden dan impliciet ook voor internetgebruik. In dit onderzoek is echter niet gevraagd naar algemene gedragsnormen binnen gezinnen.

Online activiteiten en internettijd

De meeste jongeren zijn per dag een uur of korter online. Er zijn echter ook jongeren die dagelijks vier uur of langer internetten. Dit zijn voornamelijk havisten en vmbo'ers. Meisjes zijn dagelijks minder lang online dan jongens en basisschoolleerlingen brengen minder tijd online door dan leerlingen van

de middelbare school. Er is bij de duur van het internetgebruik sprake van een leeftijdseffect: hoe ouder jongeren zijn, des te meer tijd ze online doorbrengen. Deze bevindingen komen overeen met het EU Kids Online onderzoek onder 25.142 jongeren tussen de negen en zestien jaar (Livingstone e.a., 2011). Online activiteiten die jongeren het meest frequent ondernemen, zijn het bezoeken van profielsites, chatten via MSN, surfen naar informatie, gamen en e-mailen. Meisjes zijn meer bezig met het onderhouden van sociale contacten dan jongens, bijvoorbeeld via MSN. Jongens daarentegen gamen meer dan meisjes. Het spelen van zogenoemde MMORPG's⁷ kan overigens ook een manier zijn om sociale contacten aan te gaan en te onderhouden. In dit soort games wordt immers – samen met anderen – gespeeld. Bovendien is het mogelijk dat jongeren samen met vrienden achter de computer zitten om te gamen.

Compulsief internetgedrag

Compulsief internetgedrag komt niet voor als mentale stoornis in de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM-IV). Een algemeen erkende standaard om compulsief internetgedrag of 'internetverslaving' te meten is er niet. Onze vragen over compulsief internetgebruik zijn deels gebaseerd op de *Compulsive Internet Use Scale* (CIUS) van Meerkerk e.a. (2009). In de Monitor Internet en Jongeren 2006-2010, uitgevoerd door het IVO (in Van Rooij, Schoenmakers & Van de Mheen, 2011), is deze CIUS gebruikt om het aantal jongeren met een internetverslaving in kaart te brengen. Hiertoe is een gemiddelde score berekend op basis van de antwoorden op de veertien CIUS-vragen (score 1=nooit tot en met score 5=altijd). Het IVO concludeert dat over de periode 2006-2010 3,7% van de jongeren met internetverslaving te kampen heeft (Van Rooij, Schoenmakers & Van de Mheen, 2011). Volgens ons onderzoek en de door ons daarin gehanteerde norm, vertoont 1,3% van alle jongeren compulsief internetgedrag. Deze 1,3% kunnen we niet vergelijken met de 3,7% van het IVO omdat in de onderzoeken niet hetzelfde instrument is gebruikt om internetverslaving vast te stellen.

Middelbare scholieren vertonen vaker compulsief internetgedrag dan basisschoolleerlingen. Compulsieve internetters zitten langdurig op internet en gamen, downloaden en chatten bovengemiddeld vaak. De mate van internetbegeleiding door de ouders heeft geen invloed op het vertonen van compulsief internetgedrag. Factoren die hiermee wel samenhangen, zijn een slechte band met de ouders en een slechte band met school, maar de richting van dit verband hebben we in ons onderzoek niet kunnen vaststellen. In een tweede meting kan worden vastgesteld of een jongere die nu compulsief internetgedrag vertoont, dat na een periode van anderhalf à twee jaar nog steeds doet. Het is mogelijk dat een jongere zich gedurende enige tijd compulsief bezighoudt met een

7 Een *Massive Multiplayer Online Role Playing Game* (MMORPG) is een game waarin jongeren in interactie met andere spelers gezamenlijk opdrachten (zogenoemde *quests*) vervullen (zie ook hoofdstuk 5).

online activiteit als bijvoorbeeld gamen, maar dat dit gedrag na verloop van tijd (spontaan) weer overgaat. Om de ernst van compulsief internetgedrag te kunnen duiden, is het in elk geval van belang om in kaart te brengen hoe persistent dit gedrag is.

Opvallend is dat de mate van internetbegeleiding door ouders geen invloed heeft op compulsief internetgedrag. Het IVO concludeerde in 2006 dat milde regels en milde vormen van afspraken wél effect hebben op het voorkomen van compulsief internetgedrag. Tevens concludeerden zij dat strenge regels over frequentie en duur van internetgebruik juist geen beschermend effect hebben (Van den Eijnden & Vermulst, 2006). Wellicht zijn deze verschillen een gevolg van het feit dat in het IVO-onderzoek en ons onderzoek niet hetzelfde instrument gebruikt is om compulsief internetgedrag vast te stellen.

Dit hoofdstuk gaat over cyberpesten. Na een introductie op het begrip pesten (par. 4.1) wordt ingegaan op slachtoffers (par. 4.2) en daders (par. 4.3) van online pestgedrag. Er wordt beschreven in hoeverre jongeren betrokken zijn bij cyberpesten en in welke context online pesterijen plaatsvinden. Ook worden risicoprofielen van slachtoffers en daders opgesteld. In paragraaf 4.4 wordt de rol van omstanders bij cyberpesten toegelicht. Het hoofdstuk sluit af met een slotbeschouwing (par. 4.5). Daarin staan de belangrijkste bevindingen samengevat, afgezet tegen bevindingen uit eerder onderzoek. Ook wordt ingegaan op de betekenis van de onderzoeksresultaten voor preventie- en interventiestrategieën om cyberpesten tegen te gaan.

4.1 INTRODUCTIE

Het begrip pesten

Pesten is een vorm van agressie onder jongeren waarbij het toebrengen van fysieke, psychische of reputatieschade centraal staat (Smith & Brain, 2000). Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw wordt algemeen erkend dat pestgedrag fysieke en/of psychische schade veroorzaakt bij slachtoffers. Sindsdien is pestgedrag onderwerp van onderzoek en aandachtspunt in (school)beleid (Shariff, 2008). De basisdefinitie van pesten is afkomstig van de Noorse psycholoog Olweus (1993a, 1999) en kent drie criteria:

- het intentie criterium: de dader heeft de intentie om te pesten;
- het frequentie criterium: het gedrag komt herhaaldelijk voor;
- het machts criterium: er bestaat een verschil in machtsverhouding tussen dader en slachtoffer.

Pesten is gedrag dat hoofdzakelijk plaatsvindt binnen een sociale of groepscontext (O'Connell, Pepler & Craig, 1999). In onderzoek naar pestgedrag wordt daarom niet alleen gekeken naar de rol van pesters en degenen die gepest worden, maar ook naar de rol van omstanders (zie Rigby & Johnson, 2006; Sutton & Smith, 1999). Omstanders vervullen een belangrijke rol bij pestincidenten, omdat zij het publiek vormen voor de pesters (Salmivalli, 2010).

Sinds de komst van internet worden twee hoofdvormen van pesten onderscheiden, te weten offline pesten – nu meestal traditioneel pesten genoemd – en online pesten – vaak aangeduid als cyberpesten. Voor de definitie van cyberpesten

wordt vaak teruggegrepen naar de basisdefinitie van pesten en de drie criteria van Olweus. Smith e.a. (2008, p. 376) definiëren cyberpesten bijvoorbeeld als *'[a]n aggressive, intentional act carried out by a group or individual, using electronic forms of contact, repeatedly and over time against a victim who cannot easily defend him or herself.'* Definities van cyberpesten zijn vaak gestoeld op de aanname dat traditioneel pesten en cyberpesten in essentie hetzelfde zijn. Deels is dat wel zo, maar er zijn ook verschillen. Cyberpesten kan makkelijker doordringen tot de persoonlijke levenssfeer, bijvoorbeeld via de computer in de slaapkamer van de jongere (Walrave & Heirman, 2011). Aan de andere kant kunnen bepaalde vormen van cyberpesten, zoals schelden of bedreigen, betrekkelijk eenvoudig geblokkeerd of genegeerd worden (copingstrategieën). Het vaststellen van het intentie-, frequentie- en machts criterium voor cyberpesten blijkt een lastige opgave. In de volgende alinea's wordt een aantal kanttekeningen geplaatst bij het overnemen van criteria van traditioneel pesten om cyberpesten te definiëren.

Kanttekeningen bij de drie criteria voor cyberpesten

Het vaststellen van de intentie bij cyberpesten – het feit dat aan pestgedrag kwade intenties ten grondslag moeten liggen – is in elk geval tot op zekere hoogte problematisch (Vandebosch, Van Cleemput, Mortelmans & Walrave, 2006). Door het ontbreken van non-verbale signalen bij online communicatie, vinden jongeren het interpreteren van online uitingen en -gedrag lastig (Dehue, Bolman & Vollink, 2008; Hinduja & Patchin, 2009; Kowalski & Limber, 2007; Mason, 2008; Smith e.a., 2008). Enerzijds kan dit ertoe leiden dat een grappig bedoeld bericht wordt opgevat als intentioneel pestgedrag. Anderzijds kan intentioneel pestgedrag op internet worden geïnterpreteerd als 'grappig'.

Slonje en Smith (2008) hebben bezwaar tegen het hanteren van het frequentie-criterium, omdat het lastig is de frequentie van pestgedrag op internet vast te stellen. Wanneer een jongere bijvoorbeeld een belastend filmpje over iemand anders op YouTube plaatst, dan kan dat door iedereen met een internetverbinding, inclusief het slachtoffer, herhaaldelijk worden bekeken. Bovendien kan het betreffende filmpje weer verder worden verspreid. Is het één keer plaatsen van een dergelijk filmpje dan eenmalig pesten of geldt iedere keer dat iemand het filmpje bekijkt als opnieuw pesten? Slonje en Smith (p. 154) concluderen: *'Figures based on the victim's awareness of frequency may thus be less reliable than for traditional bullying; and the use of repetition as a criterion for more serious bullying may be less reliable for cyberbullying.'*

Ten slotte is het vaststellen van een verschil in machtsverhouding tussen dader en slachtoffer op internet niet zonder problemen. Patchin en Hinduja (2006, p. 150) sommen een reeks elementen op die mogelijk bijdragen aan de machtsongelijkheid tussen de pester en degene die gepest wordt: *'[...] popularity, physical strength or stature, social competence, quick wit, extroversion, confidence, intelligence, age, sex, race, ethnicity, and socioeconomic status.'* Wanneer echter anoniem wordt gepest op internet, dan spelen al deze elementen geen rol bij het vaststellen

van een ongelijke machtsverhouding. Hoe moet dan worden vastgesteld of er sprake is van een machtsverschil? Sommige auteurs veronderstellen dat ICT-gerelateerde factoren, zoals een superieure technologische kennis (Jordan, 1999, aangehaald in Walrave e.a., 2009) of de mogelijkheid om anoniem te pesten in cyberspace (Raskauskas & Stolz, 2007; Ybarra, Diener-West & Leaf, 2007) een rol spelen. Zeker bij anonieme online pesterijen heeft de gepeste geen controle over de situatie: hij of zij kan niet optreden tegen de onbekende pester en kan zich daardoor machteloos voelen. Over dergelijke alternatieven om een scheve machtsverhouding te bepalen, bestaat echter geen breed gedragen consensus in de literatuur. De drie criteria voor traditioneel pesten zijn dus niet zonder meer toepasbaar op cyberpesten. Dit heeft gevolgen voor het vaststellen van de prevalentie van online pestgedrag.

Bepalen van de omvang van cyberpesten

Op nationaal en internationaal niveau zijn studies verricht naar de prevalentie van cyberpesten. Toch kan geen eenduidig antwoord worden gegeven op de vraag hoe vaak cyberpesten voorkomt: de onderzoeksresultaten verschillen te veel van elkaar. De grote variëteit in onderzoeksresultaten is voornamelijk te wijten aan verschillen in de wijze waarop cyberpesten is gedefinieerd en vervolgens geoperationaliseerd (Tokunaga, 2010). Percentages over jongeren die slachtoffer werden van cyberpesten variëren van 5% (Slonje & Smith, 2008) tot 72% (Juvonen & Gross, 2008). De percentages over jongeren die op internet pesten verschillen ook aanzienlijk: van 4% (Kowalski & Limber, 2007) tot 29% (Ybarra & Mitchell, 2007). Deze variëteit illustreert de beperkte vergelijkbaarheid van onderzoeksresultaten over de prevalentie van cyberpesten.

In ons onderzoek zijn online gedragingen die door jongeren zelf als pestgedrag worden ervaren als vertrekpunt genomen. De drie eerdergenoemde criteria uit de definitie van Olweus worden daarmee buiten beschouwing gelaten. Slachtofferschap van cyberpesten is vastgesteld door jongeren te vragen of zij in de afgelopen drie maanden het mikpunt waren van één of meer gedragingen die door ons als mogelijke vormen van cyberpesten zijn aangemerkt (zie par. 4.2.1) en hoe zij die gedragingen hebben beleefd ('niet erg', 'gewoon' of 'erg'). Jongeren die het mikpunt waren en dat 'erg' vonden, beschouwen we als slachtoffer.

Daderschap van cyberpesten is vastgesteld door jongeren te vragen of zij in de afgelopen drie maanden iemand hebben gepest op internet en direct daarna te vragen of zij zich hebben schuldig gemaakt aan één of meer mogelijke pestvormen. Uit interviews met jongeren weten we dat jongeren bij 'pesten' zonder uitzondering denken aan negatief gedrag met een ander als mikpunt. Als nu een jongere aangeeft in de afgelopen drie maanden iemand te hebben gecyberpest en bovendien aangeeft dat hij/zij zich in die periode schuldig heeft gemaakt aan een van de door ons voorgelegde mogelijke vormen van cyberpesten, noteren wij die jongere als dader van cyberpesten. Het kwam voor dat een jongere aangaf *wel* iemand te hebben gecyberpest en tevens aangaf zich *niet* schuldig te hebben gemaakt aan een van de door ons voorgelegde mogelijke vormen van

cyberpesten. Dat kan erop duiden dat deze jongeren zich schuldig maakten aan nog weer een andere vorm van cyberpesten dan die wij hebben voorgelegd. Zoals gezegd hebben we deze jongeren niet aangemerkt als dader van cyberpesten. Ook het omgekeerde kwam voor: jongeren die aangaven *niet* te hebben gecyberpest en *wel* aangaven dat zij zich schuldig hebben gemaakt aan een van de door ons voorgelegde mogelijke vormen van cyberpesten. Die jongeren hebben we niet als dader van cyberpesten aangemerkt omdat zij de mogelijke pestvorm zelf klaarblijkelijk niet als pesten zien.

Dat de dader aangeeft een ander te hebben gepest, betekent niet automatisch dat degene op wie de dader het heeft gemunt, dat ook zo opvat en zich slachtoffer voelt. Mogelijk heeft de dader lelijk over iemand geroddeld maar weet die persoon dat niet; mogelijk heeft de dader iemand bedreigd maar heeft betrokkene het opgevat als flauwe grap. Dat hebben we niet kunnen nagaan. Andersom kan het ook voorkomen dat een jongere zegt niet te hebben gepest terwijl een ander zich wel door hem of haar gepest voelt. Ook dat hebben we niet kunnen nagaan. In ons onderzoek is slachtofferschap gedefinieerd vanuit het perspectief van het slachtoffer en daderschap vanuit het perspectief van de dader.

4.2 SLACHTOFFERS

4.2.1 *Prevalentie en context*

Aan jongeren is gevraagd of zij in de afgelopen drie maanden het mikpunt waren van een of meer van de volgende mogelijke vormen van cyberpesten: roddelen, uitschelden en/of bedreigen, ontvangen van vervelende foto's of filmpjes, buitensluiten en/of het op internet plaatsen van vervelende foto's of filmpjes. Roddelen, uitschelden en/of bedreigen en buitensluiten zijn veelvoorkomende traditionele pestvormen die ook op internet voorkomen (Beran & Li, 2007). Het online plaatsen van vervelende foto's of filmpjes zijn relatief nieuwe vormen van pesten (Slonje & Smith, 2008). Tabel 4.1 geeft weer hoeveel jongeren te maken hebben gehad met een of meer van de door ons naar voren gebrachte mogelijke vormen van cyberpesten.

In totaal was 26,9% van de jongeren het mikpunt van een of meerdere van deze mogelijke pestvormen. Jongeren hebben vooral meegemaakt dat er via internet of de mobiele telefoon over hen is geroddeld (17,1%). Ook uitschelden en/of dreigen komt relatief vaak voor (11,2%). Buitensluiting of het op internet plaatsen van vervelende foto's of filmpjes komt het minst voor.

Jongens worden vaker buitengesloten dan meisjes. Ook maken jongens naar verhouding vaker mee dat er vervelend of kwetsend beeldmateriaal over hen wordt verspreid. Over de hele linie zijn meisjes echter vaker het doelwit van mogelijke pestpraktijken (29,9% versus 24,1% van de jongens). Dat komt doordat over meisjes veel vaker wordt geroddeld dan over jongens. Naarmate jongeren

ouder worden, zijn zij vaker het mikpunt van mogelijke pestvormen. Dit komt ook tot uitdrukking in de verschillen in prevalentiecijfers tussen het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs. Het percentage dat doelwit is van een of meer van de mogelijke vormen van cyberpesten is het hoogst onder vmbo-leerlingen (34,5%).

Tabel 4.1 Prevalentie van de door ons voorgelegde mogelijke vormen van cyberpesten (in %; n=6299)

Pestvormen Ken-merken van jongeren	Roddelen	Schelden dreigen	Toesturen vervelend of kwetsend beeldmateriaal	Buiten-sluiten	Online plaatsen vervelend of kwetsend beeldmateriaal	Een of meer van deze vormen van cyberpesten
<i>Sekse:</i>	**		**	**	**	**
jongen	12,3	10,5	6,1	4,8	2,1	24,1
meisje	22,2	11,8	4,5	3,0	1,2	29,9
<i>Leeftijd:</i>	**	**			**	**
8-10 jaar	10,1	7,9	4,6	4,0	0,7	16,9
11-12 jaar	14,3	10,0	4,9	4,2	1,1	24,4
13-14 jaar	20,0	11,9	5,7	3,8	1,8	29,8
15-16 jaar	19,6	12,9	5,2	4,0	2,3	29,8
17 jaar en ouder	19,0	13,1	7,5	3,2	3,6	30,6
<i>Schoolsoort:</i>	**	**			**	**
po groep 7/8	12,2	9,0	4,5	4,6	0,9	21,2
vo totaal	19,2	12,1	5,7	3,7	2,0	29,3
<i>Opleidingsniveau:</i>	**	**				**
vo vmbo	22,9	15,1	5,9	4,4	1,9	34,5
vo havo	18,8	11,8	6,3	3,8	2,0	28,4
vo vwo	15,0	8,6	5,0	2,9	2,0	23,8
Totaal	17,1	11,2	5,3	4,0	1,6	26,9

**p<0,01

Aan jongeren is gevraagd om voor iedere vorm van mogelijk cyberpesten aan te geven hoe zij deze hebben ervaren. Op deze wijze hebben we vastgesteld in welke mate jongeren slachtoffer zijn van cyberpesten (zie par. 4.1).

Tabel 4.2 Ervaringen als gevolg van mogelijke vormen van cyberpesten (in %)

Pestvorm	Ervaring	Niet erg	Gewoon	Erg
Roddelen (n=1080)		19,7	37,8	42,5
Toesturen van vervelende foto's of filmpjes (n=336)		26,5	32,4	41,1
Uitschelden/bedreigen (n=703)		31,6	27,5	41,0
Vervelende foto's of filmpjes online plaatsen (n=103)		29,1	36,9	34,0
Buitensluiten (n=249)		26,9	40,6	32,5

Meer dan de helft van de jongeren die met mogelijke vormen van cyberpesten te maken heeft gehad, vindt dit 'niet erg' of 'gewoon'. Een aantal citaten illustreert deze bevinding (box 4.1).

Box 4.1 Quotes van jongeren over ervaringen met pestgedrag

- *'Ik word niet gepest, iedereen roddelt wel is maar dat vind ik niet pesten, en het is ook wel logisch dat het gebeurt dus het is niet zo erg'* (meisje, dertien jaar, havo)
- *'Het maakt me niet echt uit en ik ben niet gepest. Er is over me geroddeld en dat noem ik geen pesten'* (meisje, veertien jaar, vwo)
- *'Ik vond het niet belangrijk, het deed me niet zoveel'* (meisje, negentien jaar, vwo)
- *'Ik vond het niet zo erg'* (meisje, veertien jaar, havo)
- *'Ben niet echt gepest maar gewoon uitgescholden'* (meisje, elf jaar, basisschool)
- *'Nou het gaat meer om roddelen en niet om pesten'* (meisje, achttien jaar, havo)

De sociale omgeving van jongeren is voor een deel gemigreerd naar internet. Schelden en roddelen zijn mogelijk gedragingen die zijn bedoeld om vast te stellen wat wel en niet acceptabel is tussen vrienden (zie Back, 1993). Deze gedragingen zouden dan onderdeel zijn van de gangbare interacties tussen deze jongeren en door hen niet als cyberpesten worden aangemerkt. Kortom, 26,9% van de jongeren zegt geconfronteerd te zijn met een of meer van de door ons aan hen voorgelegde mogelijke vormen van cyberpesten (zie tabel 4.1). Echter, lang niet alle jongeren die het mikpunt zijn van mogelijke online pestvormen vinden dat erg. Omgerekend ervaart een groep van 9,4% het incident als vervelend, de andere groep (17,5%) vindt het gedrag waarmee zij werden geconfronteerd 'gewoon' of 'niet erg'. Daaruit volgt dat gedragingen tussen jongeren die buitenstaanders (ouders, docenten, onderzoekers) zouden kunnen bestempelen als cyberpesten, niet altijd zo hoeven te worden beschouwd als men uitgaat van de beleving van de jongeren (zoals we doen in dit onderzoek).¹ In de volgende paragrafen is de groep van 9,4% onderwerp van nadere analyse.

Sociaal-demografische kenmerken van slachtoffers cyberpesten

Om te achterhalen welke jongeren slachtoffer zijn van cyberpesten, is een analyse gedaan naar kenmerken van slachtoffers. In tabel 4.3 zijn de sociaal-demografische kenmerken van slachtoffers van cyberpesten uitgesplitst naar sekse, leeftijd, schoolsoort en opleidingsniveau.

¹ Als jongeren die het mikpunt zijn van bepaald pestgedrag dat gedrag omschrijven als 'niet erg' of 'gewoon', hebben we dat gedrag niet als pesten aangemerkt. Dat betekent echter niet dat het bewuste gedrag ook altijd onschuldig is. Het is immers goed denkbaar dat jongeren bepaald gedrag 'gewoon' of 'niet erg' vinden, terwijl er wel degelijk sprake is van een risico.

Tabel 4.3 Slachtofferschap: percentage jongeren dat mogelijke vormen van cyberpesten als erg heeft ervaren (in %; n=6299)

Pestvormen Ken-merken van jongeren	Roddelen	Schelden dreigen	Toesturen vervelend of kwetsend beeldmateriaal	Buitensluiten	Online plaatsen vervelend of kwetsend beeldmateriaal	Een of meer van deze vormen van cyberpesten
<i>Sekse:</i>	**	**				**
jongen	3,7	3,1	1,9	1,2	0,5	5,7
meisje	11,0	6,1	2,5	1,4	0,6	13,2
<i>Leeftijd:</i>	*	**		**		*
8-10 jaar	6,6	5,9	3,1	1,7	0,2	8,6
11-12 jaar	6,7	5,7	2,4	2,0	0,4	10,8
13-14 jaar	8,6	4,0	2,2	0,7	0,6	9,1
15-16 jaar	6,6	3,5	1,3	1,3	0,8	8,5
17 jaar en ouder	4,0	2,0	2,0	0,0	0,8	5,2
<i>Schoolsoort:</i>		**	*	**		
po groep 7/8	6,8	6,0	2,8	2,0	0,4	10,6
vo totaal	7,5	4,0	2,0	1,0	0,6	8,8
<i>Opleidingsniveau:</i>	**	**				**
vo vmbo	10,5	5,8	2,3	1,3	0,5	12,5
vo havo	6,4	3,3	2,1	1,0	0,8	7,2
vo vwo	4,6	2,2	1,5	0,6	0,6	5,6
Totaal	7,3	4,6	2,2	1,3	0,6	9,4

*p<0,05; **p<0,01

Als we de tabellen 4.1 en 4.3 vergelijken is te zien dat sommige verbanden uit tabel 4.1 niet meer significant zijn als er ook naar de beleving wordt gekeken. Zo komt bijvoorbeeld buitensluiten significant vaker voor onder jongens (tabel 4.1), maar als ook wordt gekeken naar de beleving ervan is dit sekseverschil niet meer significant (tabel 4.3). Ook is in tabel 4.1 te lezen dat de prevalentie van alle gedragingen die mogelijk kunnen worden aangemerkt als cyberpesten vaker voorkomen in het voortgezet onderwijs dan in het primair onderwijs, terwijl dat met het percentage slachtoffers (tabel 4.3) niet het geval is.

We kunnen nu verschillende conclusies trekken. Ten eerste zijn over alle pestvormen gezien meer meisjes dan jongens slachtoffer van cyberpesten. Ten tweede is er over alle pestvormen heen een verband tussen opleidingsniveau en pesten: vooral vmbo-leerlingen worden slachtoffer van digitale pesterijen. Deze twee verbanden zijn vooral terug te voeren op een verschil in roddelen en ook op een verschil in schelden/dreigen. Ten derde is er een verband tussen leeftijd en pestgedrag, en tussen schoolsoort en pestgedrag. Deze twee verbanden zijn echter alleen gevonden voor slachtofferschap van dreigen/schelden en slachtofferschap van buitensluiten. Vanaf paragraaf 4.2.2 wordt dieper ingegaan op het profiel van slachtoffers van cyberpesten.

De gepresenteerde slachtofferspercentages verwijzen naar jongeren die het mikpunt waren van mogelijke pestvormen en dat erg vonden. Onduidelijk daarbij blijft hoe erg 'erg' is. We hebben in de vragenlijst niet naar een verdere specificatie daarvan gevraagd (wat was er erg aan? wat waren de gevolgen? enz.). Een nader, overwegend kwalitatief onderzoek zou daarover meer helderheid kunnen verschaffen.

Context van pestincidenten

Bijna de helft (48,5%) van de slachtoffers weet niet of er een of meer pesters bij het laatste pestincident betrokken waren. Omdat daders anoniem of onder een valse naam kunnen opereren, is het voor slachtoffers lastig om in te schatten door hoeveel personen zij worden gepest. Toch weet naar eigen zeggen meer dan de helft van de jongeren door hoeveel personen zij de laatste keer zijn gepest; 32,5% van de slachtoffers geeft aan gepest te zijn door één persoon en 19,0% is naar eigen zeggen gepest door meerdere pesters.

Van de slachtoffers die weten door wie zij gepest zijn, kent het merendeel (75,7%) de pester(s) uit het echte leven; 5,3% kent de pester(s) alleen via internet. Daarbij blijkt dat slachtoffers voornamelijk gepest worden door sekse- en leeftijdsgenoten. De resultaten suggereren dat cyberpesten vooral plaatsvindt binnen de context van bestaande sociale (offline)verhoudingen.

Van de slachtoffers die hun pester(s) kennen uit het echte leven, wordt iets meer dan de helft (52,6%) uitsluitend gepest via internet of de mobiele telefoon; 33,0% geeft aan dat zij soms ook offline door dezelfde dader worden gepest en een op de tien jongeren (9,6%) geeft aan altijd zowel online als offline gepest te worden door dezelfde dader. Dit betekent dat cyberpesten geen opzichzelfstaand probleem is. Traditioneel pestgedrag en cyberpesten zijn met elkaar verweven. Waar offline pestgedrag voor de komst van internet ophield als jongeren thuis waren, kan het gedrag nu online worden voortgezet.

Vervolgens zijn de reacties van slachtoffers op het online pestgedrag in kaart gebracht. Tabel 4.4 geeft een overzicht van door slachtoffers genoemde copingstrategieën om met cyberpesten om te gaan. Slachtoffers hadden de mogelijkheid om meerdere strategieën te benoemen waardoor de optelling van de percentages in de tabel hoger is dan honderd procent.

Tabel 4.4 Reactie op pestgedrag (in %; n=590)

Ik heb het pesten gestopt	26,3
Ik deed niets	23,7
Ik vroeg de ander om te stoppen	20,7
Ik heb gezorgd dat het niet meer kan gebeuren	18,5
Agressieve reactie (terug pesten, uitschelden/bedreigen, fysiek geweld)	9,5
Ik ging met de pester praten	2,0
Anders	22,0

Slachtoffers reageren veelal op online pestgedrag door het (proberen) te stoppen of ervoor te zorgen dat het niet meer kan gebeuren. De meeste slachtoffers lijken dus zelfredzaam. Toch onderneemt iets minder dan een kwart geen actie tegen het pestgedrag. Mogelijkerwijs reageren zij passief omdat zij denken dat het negeren van pestgedrag een effectieve strategie is om het te stoppen. Het kan echter ook zijn deze slachtoffers geen actie ondernemen omdat zij bang zijn voor hun pestkoppn of niet weten hoe zij het pestgedrag moeten stoppen. Ongeveer een op de tien slachtoffers reageert agressief. Zij besluiten om terug te pesten, de dader uit te schelden of te bedreigen of over te gaan tot fysiek geweld. Dit kan worden beschouwd als een negatieve copingstrategie. Met de pester een gesprek aangaan is de minst gehanteerde strategie om met cyberpesten om te gaan. Tot slot heeft 22,0% een andere reactie op online pestgedrag beschreven. Dit leverde een breed scala aan mogelijke reacties op, waarbij het inlichten van anderen, zoals ouders, schoolmedewerkers en/of vrienden en vriendinnen, het meest werd genoemd. Enkele voorbeelden van de reacties zijn:

Box 4.2 Reacties van slachtoffers

- *'Ik heb het mn ouders vertelt, en de persoon verwijdert'* (meisje, twaalf jaar, vwo)
- *'Ben ermee naar mijn mentor gegaan'* (meisje, zestien jaar, vwo)
- *'Ik vroeg aan een vriend om te helpen'* (jongen, twaalf jaar, havo)
- *'Ik heb het gezegt tegen mijn vader, moeder, jufvrouw en daar hebben we het over gehad'* (jongen, tien jaar, basisschool)

Aan slachtoffers is ook expliciet gevraagd of zij aan iemand hebben verteld dat ze via internet of de mobiele telefoon zijn gepest. Van de slachtoffers heeft 40,3% niemand deelgenoot gemaakt van de pesterijen. Zij geven hiervoor als reden aan dat ze niet onaardig of kinderachtig willen overkomen en/of geen klik-span willen zijn. Sociale druk en angst om buiten de groep te vallen, maken dus kennelijk dat een aanzienlijk deel van de slachtoffers zwijgt over hun pest-ervaringen.

Van de slachtoffers vertelt 59,7% wel aan iemand anders dat ze online gepest zijn. Aan deze groep is vervolgens gevraagd wie zij hebben ingelicht. Ze konden daarbij meerdere antwoorden geven, waardoor het totaalpercentage hoger is dan honderd procent. Vooral vrienden en/of vriendinnen worden deelgenoot gemaakt van het pestgedrag (65,1%). Daarnaast licht 58,8% hun ouders in en 21,6% hun broers en/of zussen. Slechts 9,6% van de slachtoffers vertelt op school (docenten, vertrouwenspersonen) over de online pesterijen. Cyberpesten en pesten op het schoolplein zijn deels met elkaar verweven. Toch worden schoolmedewerkers dus relatief weinig op de hoogte gebracht van de online pesterijen. Dit komt overeen met bevindingen uit eerder onderzoek naar zowel traditioneel als cyberpesten (Li, 2007; Olweus, 1993b; Pellegrini & Bartini, 2000). Uit deze onderzoeken komt naar voren dat scholieren van mening zijn dat

interventies door schoolmedewerkers ineffectief zijn en dat pestgedrag alleen maar zal verergeren als gevolg van het inlichten van schoolmedewerkers. Van de slachtoffers is 1,7% naar de politie gestapt om melding te doen. Uit een nadere analyse komt naar voren dat meer meisjes dan jongens hun negatieve online pestervaringen met anderen delen. Basisschoolleerlingen maken vooral hun ouders deelgenoot, terwijl jongeren uit het voortgezet onderwijs vooral hun vrienden over het cyberpesten vertellen.

Iets meer dan de helft van de over het cyberpesten ingelichte personen heeft het pestgedrag gestopt of heeft hier pogingen toe gedaan (51,7%). Ongeveer een kwart van de ingelichte personen hield zich echter afzijdig en deed niets aan het pestgedrag (24,4%); 11,1% ging met het slachtoffer in gesprek en probeerde hem of haar te steunen. Voor 0,9% vormden de verhalen over het pestgedrag aanleiding om het slachtoffer zelf ook te gaan pesten. Daarnaast geeft 13,6% van de slachtoffers aan dat degene die zij over het online pestgedrag vertelden op een andere wijze heeft gereageerd. Een analyse van deze open antwoorden laat zien dat de andere reacties veelal gericht zijn op het aanspreken van de dader (of diens ouders). Voorbeelden van in de open antwoorden beschreven reacties staan in box 4.3.

Box 4.3 Voorbeelden van reacties van over pesten ingelichte personen

- *'Heeft erover gepraat met diegene'* (meisje, dertien jaar, vmbo)
- *'Hij is met mij gaan praten en is daarna samen met mij op de pesters afgestapt'* (meisje, elf jaar, basisschool)
- *'Gezecht dat hij op moest houden'* (jongen, elf jaar, havo)
- *'Ze ging naar de pester toe'* (meisje, elf jaar, basisschool)
- *'Het gezegd tegen de vader en die heeft het gestopt'* (meisje, zeventien jaar, vwo)
- *'Dat hij naar zijn ouders ging stappen'* (jongen, twaalf jaar, vmbo)
- *'Ik weet niet meer wat zij toen zei'* (meisje, elf jaar, basisschool)

Samengevat zien we het volgende. 9,4 procent van de jongeren is slachtoffer van cyberpesten. Zij hebben te maken gehad met een of meer pestvormen en vonden het erg om daarvan het mikpunt te zijn. Cyberpesten en traditioneel pesten zijn met elkaar verweven. Online pesterijen doen zich dan ook voor binnen de context van bestaande sociale (offline)verhoudingen. De meeste slachtoffers ondernemen tegenactie en zijn in die zin dus zelfredzaam. Echter, een op de tien jongeren heeft een negatieve copingstrategie: zij reageren op de pesterij door ook zelf agressief gedrag te vertonen. Hier is dus sprake van een wisselwerking tussen gepest worden en terug pesten. Het merendeel van de slachtoffers vertelt aan iemand over het pesten: meisjes doen dit vaker dan jongens. Meer dan de helft van de personen die het verhaal krijgt te horen, onderneemt actie en probeert de dader te stoppen. Slechts een gering deel (9,6%) van de

slachtoffers rapporteert dit op school. Dit laatste komt overeen met bevindingen uit eerder onderzoek.

4.2.2 *Risicofactoren slachtofferschap*

Deze paragraaf beschrijft welke factoren de kans op slachtofferschap van cyberpesten vergroten. Tabel 4.5 presenteert de uitkomsten van de logistische regressieanalyse voor slachtofferschap. Vervelende pestervaringen worden door middel van deze analyse voor 14,7% verklaard.

Wat is nu het profiel van jongeren die online worden gepest? In tabel 4.5 is te lezen dat meisjes een grotere kans hebben op vervelende pestervaringen dan jongens. We weten inmiddels dat dit vooral wordt veroorzaakt door roddelen (tabel 4.3). Onder vmbo'ers is de kans op negatieve pestervaringen groter dan onder leerlingen van andere schoolniveaus. Vwo'ers daarentegen lopen het minste risico op negatieve pestervaringen op internet. Ook allochtone jongeren hebben een verhoogde kans op slachtofferschap.

Slachtoffers van cyberpesten vertonen internetgedrag dat afwijkt van het gemiddelde: ze zijn actiever op MSN, maken compulsiever gebruik van internet en delen op internet vaker persoonlijke en intieme informatie over zichzelf met anderen. Ze maken, zo zouden we dit kunnen samenvatten, intensiever gebruik van de mogelijkheden die internet biedt.

Gepest worden in de offline wereld hangt samen met online slachtofferschap. Cyberpestervaringen staan dus niet op zichzelf: er is een sterke samenhang met pesterijen in de echte wereld.

Slachtoffers van cyberpesten hebben vaker te maken met door hun ouders opgestelde regels voor internetgebruik. Dat lijkt eerder een gevolg van de pesterijen dan een oorzaak. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat ouders internetregels hebben ingesteld nadat hun kind is gepest om te voorkomen dat dit opnieuw gebeurt.

De slachtoffers hebben in vergelijking met andere jongeren een lager psychosociaal welbevinden. Zij zijn minder gelukkig met zichzelf en met hun leven. Het is de vraag of dit de oorzaak of het gevolg is van online pesterijen.

Tabel 4.5 Regressiemodel van jongeren die slachtoffer waren van cyberpesten (n=5857)

		Slachtofferschap cyberpesten
Sociaal- demografische kenmerken ²	meisje	0,723 **
	leeftijd	-0,030
	opleiding: basisschool	0,269 *
	opleiding: vmbo	0,352 **
	opleiding: havo	-0,226 *
	opleiding: vwo	-0,395 **
	tweeoudergezin	0,257 *
	allochtoon	0,311 **
Omgeving	band met ouders	0,158
	band met leeftijdsgenoten	-0,053
	band met school	0,066
Internetgedrag	aantal uur internet per dag	-0,009
	frequentie MSN'en	0,135 **
	compulsief internetgedrag	0,274 **
	voelt zich online ongeremder (disinhibitie)	0,034
	geeft online persoonlijke informatie van zichzelf (disclosure)	0,185 **
Ervaring met pesten ³	is ook offline gepest	0,968 **
	heeft zelf offline gepest	-0,116
	heeft zelf online gepest	-0,314
Internetbegeleiding door ouders	(perceptie van) toezicht	-0,028
	(perceptie van) regels	0,294 **
	(perceptie van) controle	0,098
	(perceptie van) praten met ouders over internet	0,062
Individuele factoren	psychosociaal welbevinden	-0,392 **
	zelfcontrole	-0,127
Nagelkerke R ²		14,7%

*p<0,05; **p<0,01

- 2 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep). De resultaten van tweeoudergezinnen zijn afgezet tegen niet-tweeoudergezinnen (referentiegroep). De resultaten van allochtonen zijn afgezet tegen autochtonen (referentiegroep). De referentiegroep is niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij meisjes, jongeren uit een tweeoudergezin of allochtonen negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben om slachtoffer te worden dan jongens, jongeren uit een niet-tweeoudergezin en autochtone jongeren. Zijn de resultaten positief, dan is de kans juist groter.
- 3 Om te bepalen of jongeren ook offline slachtoffer of dader zijn van pestgedrag, is gevraagd of zij gedurende de drie maanden voorafgaand aan het onderzoek zijn of hebben gepest in het echte leven, bijvoorbeeld op het schoolplein; 20,7% van de jongeren is in het echte leven gepest en 4,7% geeft aan zelf iemand anders te hebben gepest.

4.2.3 Herkenbare risicogroepen geïdentificeerd

In deze paragraaf richten we ons op het identificeren van risicogroepen die in de praktijk relatief eenvoudig herkenbaar zijn. We weten (uit tabel 4.5) dat internetgedrag een relevante factor is: jongeren die intensiever internetten lopen meer risico. Maar de groep 'intensief internettende jongeren' laat zich niet zomaar herkennen. Daarvoor zal men eerst moeten onderzoeken welke jongeren in die groep vallen. Bij de kenmerken 'schoolsoort', 'leeftijd' en 'seks' ligt dat eenvoudiger.

Uit de analyse (vgl. tabel 4.3 en 4.5) dienen zich in eerste aanleg twee relatief eenvoudig herkenbare risicogroepen aan: meisjes (met een slachtofferpercentage van 13,2%) en vmbo-leerlingen (12,5%). We voerden op grond van deze bevindingen een nadere analyse uit, gericht op het identificeren van een groep jongeren met een hoog slachtofferpercentage.

Meisjes zijn vaker slachtoffer van cyberpesten dan jongens (tabel 4.6). De grootste groepen slachtoffers bevinden zich onder de vmbo-meisjes (17,9%) en de basisschoolmeisjes (13,6%). Beide groepen verschillen significant van de havo/vwo-meisjes (9,3%).⁴ Wetenschappelijk gezien is vooral interessant of slachtofferschap van meisjes afhangt van individuele factoren of van de omgeving waarin zij verkeren. Maar ook voor de mogelijkheden van preventie maken de twee hypothesen een groot verschil: moeten we inzetten op het weerbaarder maken van individuele meisjes of op het veranderen van de omgeving (school) waarin zij verkeren, of op beide?

Bij jongens zien we op hoofdlijnen eenzelfde patroon als bij de meisjes, zij het dat de slachtofferpercentages lager liggen (tabel 4.6). Vooral vmbo-jongens en jongens op de basisschool worden het slachtoffer van cyberpesten. Beide groepen verschillen significant van de havo/vwo-jongens.⁵ Dezelfde twee hypothesen als voor de meisjes zijn dus relevant voor de jongens. Verschil tussen de seksen is dat de algehele slachtofferpercentages bij elke meisjesgroep hoger ligt dan bij de overeenkomstige jongensgroep, door hogere slachtofferpercentages bij roddelen en schelden/dreigen.

4 Z-score voor proporties: $p < 0,01$.

5 Z-score voor proporties: $p < 0,01$.

Tabel 4.6 Slachtofferschap: verschillende groepen meisjes en jongens (in %)

Pestvormen Ken-merken van jongeren	Roddelen	Schelden dreigen	Toesturen vervelend of kwetsend beeld-materiaal	Buiten-sluiten	Online plaatsen vervelend of kwetsend beeld-materiaal	Een of meer van deze vormen van cyberpesten
<i>Meisjes:</i>						
vmbo (n=923)	15,6	8,7	2,7	1,0	0,5	17,9
basisschool (n=916)	10,0	6,8	2,7	2,6	0,4	13,6
havo/vwo (n=1252)	8,3	3,8	2,2	0,7	0,7	9,3
Totaal (n=3091)	11,0	6,1	2,5	1,4	0,6	13,2
<i>Jongens:</i>						
vmbo (n=912)	5,4	3,0	1,9	1,6	0,5	7,1
basisschool (n=930)	3,7	5,3	2,8	1,4	0,3	7,6
havo/vwo (n=1366)	2,6	1,7	1,3	0,8	0,7	3,4
Totaal (n=3208)	3,7	3,1%	1,9	1,2	0,5	5,7

De identificatie van voornoemde risicogroepen biedt aanknopingspunten voor de ontwikkeling van maatregelen tegen cyberpesten. Die kunnen bijvoorbeeld specifiek worden gericht op vmbo- en basisschoolmeisjes. Andere handvatten voor preventie- en interventiestrategieën komen naar voren uit de regressie-analyse. Slachtofferschap van offline pesten en het internetgedrag van jongeren, te typeren als intensief en gericht op communicatieve toepassingen en het delen van informatie, vormen ook indicatoren voor slachtofferschap van cyberpesten.

4.3 DADERS

4.3.1 Prevalentie en context

Prevalentie van (vormen van) cyberpesten

Aan jongeren is gevraagd in hoeverre zij zich de afgelopen drie maanden schuldig hebben gemaakt aan verschillende mogelijke vormen van cyberpesten: roddelen, uitschelden en/of bedreigen, een ander buitensluiten en het toesturen en/of op internet plaatsen van vervelende foto's of filmpjes. In totaal heeft 24,1% van de jongeren in de afgelopen drie maanden een of meer van dergelijke gedragingen verricht (tabel 4.7).

Tabel 4.7 Prevalentie van de door ons voorgelegde mogelijke vormen van cyberpesten (in %; n=6299)

Pestvormen Ken-merken van jongeren	Roddelen	Schelden dreigen	Buitsluiten	Toesturen vervelend of kwetsend beeldmateriaal	Online plaatsen vervelend of kwetsend beeldmateriaal	Een of meer van deze mogelijke vormen van cyberpesten
<i>Sekse:</i>	**	**	**	**	**	**
jongen	13,7	7,1	6,1	2,6	2,2	21,3
meisje	25,2	4,9	2,0	0,7	0,7	27,1
<i>Leeftijd:</i>	**	**	**	**	**	**
8-10 jaar	7,3	2,8	1,5	0,4	0,4	9,7
11-12 jaar	14,8	3,7	3,5	1,0	0,9	18,7
13-14 jaar	22,9	7,8	4,6	1,8	1,4	28,6
15-16 jaar	24,6	8,3	5,7	2,6	2,5	30,2
17 jaar en ouder	28,2	6,7	3,6	5,6	4,8	32,9
<i>Schoolsoort:</i>	**	**	**	**	**	**
po groep 7/8	10,5	3,0	3,0	0,7	0,5	14,1
vo totaal	23,0	7,3	4,5	2,1	1,8	28,3
<i>Opleidingsniveau:</i>	*	**				
vo vmbo	22,5	9,8	5,4	2,3	2,1	29,0
vo havo	25,9	6,8	4,3	2,4	1,9	30,1
vo vwo	21,8	4,7	3,7	1,7	1,5	26,2
Totaal	19,4	6,0	4,1	1,7	1,4	24,1

*p<0,05; **p<0,01

De nadruk ligt op roddelen. Bijna een vijfde van de jongeren heeft over iemand anders geroddeld via internet of de mobiele telefoon. Dit is in overeenstemming met de bevinding dat roddelen ook volgens slachtoffers de meest voorkomende pestvorm is (tabel 4.3). Ruim een op de twintig (6,0%) heeft iemand anders online uitgescholden of bedreigd en 4,1% heeft een ander buitengesloten, bijvoorbeeld in een game of op een profielsite. De minst voorkomende pestvormen zijn het aan iemand toesturen of het online plaatsen van voor het slachtoffer vervelende foto's of filmpjes.

Over het totaal gezien zijn meisjes in grotere mate betrokken bij vormen van cyberpesten. Dat wordt veroorzaakt doordat roddelen veruit de meest voorkomende gedraging is en vooral meisjes daarbij betrokken zijn. Jongens maken zich in grotere mate schuldig aan uitschelden of bedreigen, buitensluiten en het toesturen of online verspreiden van potentieel kwetsend beeldmateriaal. Naarmate jongeren ouder worden, maken zij zich vaker schuldig aan mogelijke vormen van online pestgedrag. Dit komt terug in het gevonden verschil tussen leerlingen in het basisonderwijs en die in het voortgezet onderwijs: middelbare scholieren zijn vaker betrokken bij pestvormen dan basisschoolleerlingen.

Het is de vraag in hoeverre jongeren die zich schuldig hebben gemaakt aan een of meerdere mogelijke pestvormen hun gedrag ook als (intentioneel) pestgedrag beschouwen. Eerder was al te lezen dat slachtoffers het in ruim de helft van de gevallen 'niet erg' of 'gewoon' vinden om online geconfronteerd te worden met de door ons genoemde mogelijke pestvormen (zie par. 4.2.1). De in box 4.4 weergegeven quotes geven aan dat ook 'daders' niet alle vormen van mogelijk cyberpesten zien als werkelijk pesten.

Box 4.4 Quotes van jongeren over ervaringen met pestgedrag

- *'Bij online games is er geen "pesten" iedereen scheld mekaar wel eens uit'* (jongen, dertien jaar, vwo)
- *'Ben admin in online game. Daarom moet ik mensen bannen'* (jongen, vijftien jaar, vwo)
- *'Ik heb niet gepest, alleen geroddeld'* (meisje, veertien jaar, vwo)
- *'Het was geen pesten, het was gewoon over mensen praten'* (jongen, vijftien jaar, vwo)
- *'Ik heb niemand gepest! Maar geroddeld'* (meisje, zestien jaar, vwo)

Daderschap van cyberpesten is vastgesteld door jongeren te vragen of zij zich schuldig hebben gemaakt aan een of meer mogelijke pestvormen (tabel 4.7) en te vragen of zij in de afgelopen drie maanden iemand hebben gepest op internet (par. 4.1). Door daderschap op deze wijze te operationaliseren, is in totaal 3,8% van de jongeren dader van cyberpesten (n=240). Met andere woorden: 24,1% van alle jongeren zegt zich bezig te hebben gehouden met een of meer van de aan hen voorgelegde vormen van *mogelijk* cyberpesten. Meestal vinden de betreffende jongeren echter dat zij zich daarmee niet schuldig hebben gemaakt aan cyberpesten: slechts 3,8% van alle jongeren hield zich bezig met een of meer van de gedragingen genoemd in tabel 4.7 en is van mening te hebben gecyberpeest. In navolgende analyses is uitgegaan van deze groep.

Sociaal-demografische kenmerken van daders

Wat is nu het profiel van daders van online pestgedrag? Tabel 4.8 geeft de achtergrondkenmerken van de daders schematisch weer. Er is gekeken naar sekse, leeftijd, schoolsoort en opleidingsniveau.

Tabel 4.8 Daderschap: percentage jongeren dat zich in de drie voorafgaande maanden bezig hield met mogelijke vormen van cyberpesten én van mening is te hebben gecyberpest (n=6299)

Pestvormen	Roddelen	Schelden dreigen	Buiten-sluiten	Toesturen vervelend of kwetsend beeld-materiaal	Online plaatsen vervelend of kwetsend beeld-materiaal	Een of meer van deze vormen van cyberpesten
Kenmerken van jongeren						
<i>Sekse:</i>			**	**	**	
jongen	2,7	2,8	2,0	1,4	1,3	4,0
meisje	3,3	2,1	0,8	0,5	0,4	3,6
<i>Leeftijd:</i>	**	**	**	**	**	**
8-10 jaar	0,9	0,6	0,2	0,0	0,2	1,1
11-12 jaar	2,0	1,5	0,9	0,5	0,3	2,9
13-14 jaar	3,3	3,0	1,6	1,1	0,9	4,3
15-16 jaar	5,0	3,7	2,6	1,8	1,7	5,7
17 jaar en ouder	4,4	4,0	2,0	2,8	3,2	4,8
<i>Schoolsoort:</i>	**	**	**	**	**	**
po groep 7/8	1,5	1,1	0,7	0,2	0,3	2,3
vo totaal	3,6	3,0	1,7	1,3	1,1	4,4
<i>Opleidingsniveau:</i>	**	**				**
vo vmbo	5,0	4,0	2,2	1,5	1,5	6,2
vo havo	3,2	3,0	1,6	1,6	1,1	3,9
vo vwo	2,2	1,9	1,2	0,9	0,6	2,8
Totaal	3,0	2,5	1,4	1,0	0,9	3,8

**p<0,01

De sociaal-demografische kenmerken van jongeren die zichzelf beschouwen als dader van online pestgedrag (tabel 4.8) verschillen van de kenmerken van jongeren die wel mogelijk pestgedrag hebben vertoond maar zichzelf niet als pester zien (tabel 4.7). Tabel 4.7 laat zien dat vooral meisjes betrokken zijn bij mogelijk pestgedrag. In tabel 4.8 is geen verschil naar sekse gevonden. Dat betekent dat de mate waarin jongens en meisjes naar eigen zeggen dader zijn van pesten niet van elkaar verschilt. De bevinding dat jongeren naarmate zij ouder worden meer betrokken zijn bij pestgedrag, blijft overeind. Daarop aansluitend zien we in zowel tabel 4.7 als tabel 4.8 dat pesten volgens daders vooral voorkomt in het voortgezet onderwijs. Binnen het voortgezet onderwijs is er een verband tussen opleidingsniveau en cyberpesten: hoe hoger het niveau, hoe minder jongeren dader zijn. In het bijzonder geldt dat voor roddelen en schelden/dreigen (tabel 4.8). Het hoogste percentage daders vinden we in het vmbo. Kortom, daders van cyberpesten bevinden zich voornamelijk binnen het voortgezet onderwijs met daarbinnen een accent op het vmbo. Het lijkt erop dat daders hun slachtoffers vinden in hun omgeving, want ook slachtoffers van pesten zijn vooral vmbo-leerlingen en dan met name meisjes.

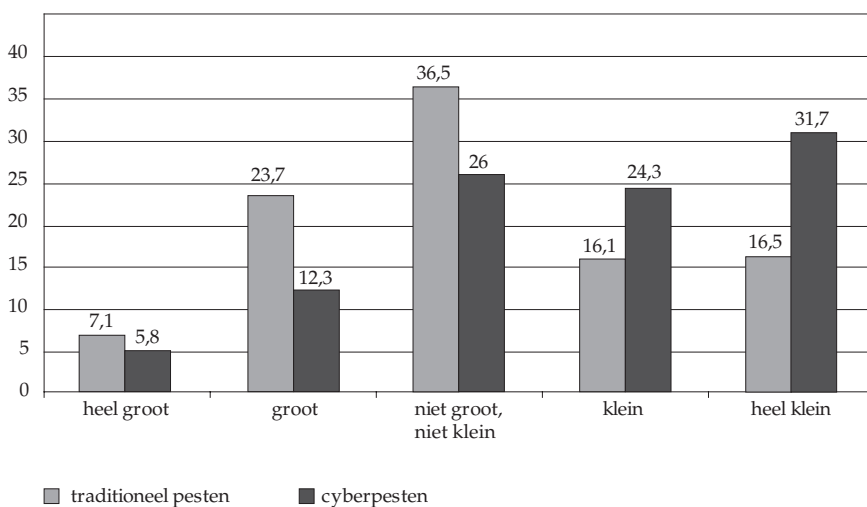
Context van de pestincidenten

Om de context van door ouders gerapporteerde pestincidenten in kaart te brengen is allereerst gevraagd in hoeverre online pestgedrag een solitaire aangelegenheid is. Ruim de helft van de ouders pest samen met anderen (55,0%); de overige 45,0% pest alleen.

Naar eigen zeggen pest 21,3% een onbekende. De overige ouders kennen hun slachtoffer. Dat is meestal uit het echte leven (56,3%), maar geregeld ook alleen via internet (22,5%). Ouders pesten voornamelijk sekse- en leeftijdsgenoten. Net als bij slachtofferschap, zien we ook hier dat cyberpesten vooral plaatsvindt in de context van bestaande sociale (offline)verhoudingen. Meisjes pesten naar verhouding vaker een bekende dan jongens, wat te begrijpen valt omdat het vaak om roddelen gaat. Jongens pesten daarentegen vaker iemand die zij alleen via internet of zelfs helemaal niet kennen.

Van de ouders die hun slachtoffer(s) kennen uit het echte leven, pest 57,0% hun online slachtoffer(s) ook offline. Wederom vinden we dus een sterke verwevenheid tussen traditioneel pesten en cyberpesten; 43,0% van de ouders – voornamelijk basisschoolleerlingen – pest echter uitsluitend online. Met de komst van cyberspace lijkt dan ook een nieuwe groep ouders van pestgedrag te zijn ontstaan: een deel van de jongeren maakt zich in het echte leven niet schuldig aan pesten, maar doet dat op internet wel. Het is echter ook mogelijk dat pestgedrag is verschoven: waar jongeren eerder pestten op het schoolplein, kiezen ze er nu voor om dat via internet te doen. Dat sommige jongeren offline niet pesten, maar online wel is mogelijkkerwijs te verklaren doordat jongeren de kans om gepakt en bestraft te worden in cyberspace significant lager inschatten (figuur 4.1).

Figuur 4.1 Gepercipieerde straffkans (n=5935)

Dat jongeren de straffkans bij cyberpesten naar verhouding klein inschatten komt wellicht door de mogelijkheid om anoniem te pesten op internet (zie Dehue e.a., 2008; Mason, 2008). Aan alle ouders is daarom gevraagd in hoeverre zij hun identiteit verborgen houden. Op de vraag: 'Wist de ander dat jij de pester was?', antwoordt meer dan een kwart dat zij niet weten in hoeverre hun identiteit bekend is bij het slachtoffer (26,7%); 55,0% pest met open vizier: deze ouders geven aan dat hun slachtoffers wisten dat zij de dader waren; 18,3% geeft echter aan dat zij anoniem hebben gepest. Verdiepende analyses laten zien dat de anonieme pesters significant vaker uitsluitend online pesten dan jongeren die openlijk – zonder hun identiteit te verbergen – cyberpesten. Met andere woorden: de mogelijkheid om anoniem te pesten weegt zwaarder voor jongeren die uitsluitend via internet pesten, dan voor jongeren die zowel via internet als offline pesten. Ouders die uitsluitend online pesten lijken dus bewuster bezig met het verbergen van hun identiteit en daarmee met het verkleinen van de kans om gepakt en bestraft te worden. Het merendeel van de cyberpesters houdt hun identiteit echter niet verborgen. Het gros van de online pestincidenten lijkt dus plaats te vinden tussen jongeren die elkaar al (offline) kennen en op de hoogte zijn van elkaars identiteit.

Ouders hebben uiteenlopende motieven voor cyberpesten (tabel 4.9). Omdat zij meerdere motieven konden benoemen, is de som van de in tabel 4.9 gepresenteerde percentages hoger dan honderd procent.

Tabel 4.9 Motieven voor pestgedrag (in %; n=240)

Voor de lol	34,2
Terug pesten	31,3
Wraak nemen	28,3
Omdat vrienden en vriendinnen dat ook doen	5,4
Jaloezie	4,6
Anders	24,2

Het meest genoemde motief voor cyberpesten is *voor de lol*. Onduidelijk is wat 'voor de lol'-pesten nu precies inhoudt. Wellicht zien ouders het pestgedrag zelf als grap. Het kan echter ook zijn dat ouders voor de lol pesten, omdat zij het leuk vinden om iemand moedwillig te kwetsen. Een aanzienlijk deel van de ouders pest reactief: bijvoorbeeld om wraak te nemen of omdat zij zelf ook gepest zijn en daarom besluiten terug te pesten. Die bevinding doet vermoeden dat dader- en slachtofferschap van cyberpesten met elkaar verweven zijn. Tot slot beschrijft een deel van de ouders ook nog andere dan de in tabel 4.9 gepresenteerde motieven (24,2%). Ouders geven herhaaldelijk als ander motief aan dat het slachtoffer het zelf heeft uitgelokt door zijn of haar gedrag. Daarnaast geven ouders verscheidene keren aan dat ze iemand hebben gepest omdat ze opkwamen voor iemand anders, zoals een vriend of vriendin, of omdat ze het

slachtoffer simpelweg niet mogen. De quotes in box 4.5 illustreren de andere door ouders beschreven motieven om te pesten via internet.

Box 4.5 Quotes over motieven voor online pestgedrag

- *'Omdat ik me aan haar erger'* (meisje, veertien jaar, havo)
- *'Omdat diegene heel raar doet en kinderachtig'* (meisje, twaalf jaar, vmbo)
- *'Omdat ze over mij familie rodelde en dat pikte ik niet'* (meisje, dertien jaar, havo)
- *'De gene peste een van mijn vrienden'* (meisje, veertien jaar, vmbo)
- *'Omdat zij me vriendin peste'* (meisje, tien jaar, basisschool)
- *'Mag hem niet kan zijn hoofd niet uit staan'* (jongen, twaalf jaar, vmbo)
- *'Omdat ik haar niet mag'* (meisje, dertien jaar, vmbo)

Ouders is tevens gevraagd of zij iemand hebben verteld over de laatste keer dat zij een ander hebben gepest via internet of de mobiele telefoon. Op deze vraag konden meerdere antwoorden worden gegeven. De som van de hierna genoemde percentages is daardoor groter dan honderd. Een derde van de ouders vertelt niemand over zijn of haar pestgedrag (33,3%). Het overige deel doet dit wel. Meer meisjes dan jongens maken anderen deelgenoot van hun pestgedrag. Als ouders vertellen over hun pestgedrag, dan doen zij dat in veruit de meeste gevallen aan vrienden of vriendinnen (41,3%). Een mogelijke verklaring daarvoor is dat pesten een sociaal proces is waarmee ouders hun status bij leeftijdsgenoten proberen te verhogen (Salmivalli, 2010). Daarvoor is het nodig dat zij andere jongeren deelgenoot maken van het gedrag. Bovendien is roddelen de meest voorkomende pestvorm: contact met anderen is daaraan inherent.

Een op de acht ouders vertelt over zijn of haar gedrag aan broers of zussen (12,1%) en een op de tien licht hun ouders in (10,8%); 6,7% van de pestincidenten wordt door ouders gemeld aan iemand die op school werkt. Ook de politie wordt, weliswaar door een klein deel van de ouders, ingelicht over cyberpesten (2,9%). Mogelijk betreft het in dergelijke gevallen jongeren die zelf ook het slachtoffer zijn van pesten en daarvan melding maken bij de politie omdat zij willen dat het stopt.

Ouders hebben uiteenlopende redenen om anderen in te lichten over hun pestgedrag (tabel 4.10). Omdat hen de mogelijkheid is geboden om meerdere motieven op te geven is de som van de in tabel 4.10 gepresenteerde percentages hoger dan honderd procent.

Tabel 4.10 Motieven van ouders om een ander in te lichten over pestgedrag (in %; n=160)

Voor de grap	40,7
Omdat ik het wil stoppen	16,7
Omdat ik me schuldig voel	11,7
Om stoer te doen	8,6
Weet ik niet	2,5
Anders	28,4

Daders vertellen anderen voornamelijk over hun pestgedrag omdat ze dat grappig vinden. Het is de vraag wat ouders in deze context bedoelen met *voor de grap*: het kan zijn dat het pestgedrag als grap bedoeld was, maar het kan ook zijn dat zij het grappig vinden om iemand anders naar beneden te halen. De intentie van de dader kan dus kwaadwillig zijn. Opvallend is dat een deel van de ouders anderen inlicht over het eigen pestgedrag, omdat zij het pesten willen stoppen en/of zich er schuldig over voelen. Klaarblijkelijk vinden deze ouders het zelf ook niet leuk om te pesten en zouden zij dit liever niet doen. Dit sluit aan op de bevinding dat een klein deel van de ouders zelf de politie inlicht over online pesterijen: in dergelijke gevallen betreft het mogelijk ouders die willen dat het pesten (over en weer) stopt. Een grote groep ouders (28,4%) heeft ook een andere reden opgegeven om iemand te vertellen over zijn of haar pestgedrag. Een aantal redenen om iemand anders te vertellen over het pestgedrag komt herhaaldelijk terug. Allereerst blijkt dat jongeren veelal over hun pestgedrag praten met vrienden en vriendinnen, omdat deze zelf ook betrokken zijn bij de pesterijen (bijvoorbeeld bij roddelen). Verder geven ouders aan dat zij het gewoon of normaal vinden om daarover te praten. In het verlengde hiervan wordt een aantal keer genoemd dat jongeren met anderen praten over hun pestgedrag, omdat zij hun vrienden altijd alles vertellen. De in box 4.6 gepresenteerde citaten geven een indruk van andere redenen om iemand te vertellen over het eigen pestgedrag.

Box 4.6 Quotes uit redenen om iemand te vertellen over pestgedrag

- 'Gewoon' (meisje, twaalf jaar, vmbo)
- 'Diegene pestte haar zelf ook' (meisje, veertien jaar, havo)
- 'Hij was er bij betrokken' (jongen, dertien jaar, basisschool)
- 'Ik vertel alles aan me vriendin' (meisje, tien jaar, basisschool)
- 'Omdat wij als vrienden elkaar die dingen vertellen' (meisje, veertien jaar, vmbo)

Tot slot is onderzocht wat de personen aan wie daders over hun pestgedrag vertelden vervolgens hebben gedaan. Door daders ingelichte personen zijn grotendeels geneigd om zich afzijdig te houden of de dader bij te staan: 38,3% van de door daders over het pestgedrag ingelichte personen doet niets en 25,9% besluit om mee te pesten. Daarnaast is er een kleine groep die de pester aanmoedigt door bijvoorbeeld om het pestgedrag te lachen (1,2%). Actie ondernemen tegen het pestgedrag komt minder voor: 16,0% probeert de dader te laten stoppen met pesten. Door 19,8% van de daders worden nog andere reacties genoemd; deze reacties lopen uiteen. De quotes in box 4.7 illustreren de gegeven antwoorden.

Box 4.7 Andere reacties van over pestgedrag ingelichte personen

- ‘Hij heeft er hartelijk om mee gelachen’ (jongen, achttien jaar, vwo)
- ‘Ze heeft gevraagd of dat meisje dat mij pestte ermee op zou houden zodat ik dat ook niet meer bij haar zou doen’ (meisje, dertien jaar, vwo)
- ‘Ze heeft mij tips gegeven hoe ik er mee om moest gaan’ (meisje, dertien jaar, vmbo)
- ‘Hij zei dat diegene het niet leuk vond en dat het terecht was dat ik mij schuldig voelde en toen gaf hij mij een knuffel’ (meisje, elf jaar, basisschool)
- ‘Dat meisje gebeld’ (meisje, veertien jaar, vmbo)
- ‘Zijn moeder gebelt’ (meisje, elf jaar, basisschool)
- ‘Weet ik niet’ (meisje, veertien jaar, vmbo)

Samengevat vinden we dat 3,8 procent van de jongeren naar eigen zeggen dader is van cyberpesten. Daarbij vindt cyberpesten hoofdzakelijk plaats binnen de context van bestaande (offline) verhoudingen. Daders pesten vooral leeftijd- en seksegenoten die zij uit het echte leven en/of via internet kennen. Het gros van de daders pest hun online slachtoffers ook offline. Traditioneel pesten en cyberpesten zijn daarmee in de regel geen opzichzelfstaande gedragingen. Daders zeggen dat zij voornamelijk voor de lol pesten, maar ook omdat zij zelf gepest worden of om wraak te nemen. De meeste daders maken vrienden of vriendinnen deelgenoot van hun pestgedrag. Ze vinden hun pestgedrag namelijk grappig of stoer. Toch zijn er ook daders die met anderen praten omdat ze willen dat het pestgedrag stopt of omdat ze zich schuldig voelen. De door daders ingelichte personen houden zich meestal afzijdig of gaan mee pesten. In mindere mate ondernemen zij actie tegen het pestgedrag.

4.3.2 Risicofactoren ouderschap

Deze paragraaf biedt inzicht in risicofactoren die van invloed zijn op ouderschap van cyberpesten. De resultaten zijn ontleend aan een logistische regressieanalyse. Dergelijke analyses maken het mogelijk om na te gaan welke factoren het meest van invloed zijn op een afhankelijke variabele, in dit geval ouderschap. In tabel 4.11 staan de uitkomsten van de logistische regressieanalyse. Dit model verklaart voor 41,3% waarom bepaalde jongeren dader zijn van cyberpesten.

Tabel 4.11 Regressiemodel jongeren die dader waren van cyberpesten (n=5857)

		Daderschap cyberpesten
Sociaal- demografische kenmerken ⁹	meisje	0,276
	leeftijd	0,182 **
	opleiding: basisschool	0,403
	opleiding: vmbo	0,149
	opleiding: havo	-0,338 *
	opleiding: vwo	-0,214
	tweeoudergezin	0,084
	allochtoon	0,319
Omgeving	band met ouders	-0,292 *
	band met leeftijdsgenoten	0,301 *
	band met school	-0,285
Internetgedrag	aantal uur internet per dag	0,235 **
	frequentie MSN'en	0,015
	compulsief internetgedrag	0,182
	voelt zich online ongeremder (disinhibitie)	0,543 **
	geeft online persoonlijke informatie van zichzelf (disclosure)	0,175 *
Ervaring met pesten ¹⁰	is ook offline gepest	0,521 **
	heeft zelf offline gepest	2,378 **
	is online gepest en vond dat vervelend	0,469
	is online gepest en vond dat gewoon of niet erg	1,222 **
Internetbegeleiding door ouders	(perceptie van) toezicht	-0,006
	(perceptie van) regels	0,057
	(perceptie van) controle	-0,325
	(perceptie van) praten met ouders over internet	-0,061
Individuele factoren	psychosociaal welbevinden	0,301 *
	zelfcontrole	-0,313
Nagelkerke R ²		41,3%

*p<0,05; **p<0,01

- 6 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep). De resultaten van tweeoudergezinnen zijn afgezet tegen niet-tweeoudergezinnen (referentiegroep). De resultaten van allochtonen zijn afgezet tegen autochtonen (referentiegroep). De referentiegroep is niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij de meisjes, jongeren uit een tweeoudergezin of allochtonen negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben om dader te worden dan jongens, jongeren uit een niet-tweeoudergezin en autochtone jongeren. Zijn de resultaten positief, dan is de kans juist groter.
- 7 Om te bepalen of jongeren ook offline slachtoffer of -dader zijn van pestgedrag, is gevraagd of zij gedurende de drie maanden voorafgaand aan het onderzoek zijn of hebben gepest in het echte leven, bijvoorbeeld op het schoolplein; 20,7% van de jongeren is in het echte leven gepest en 4,7% geeft aan zelf iemand anders te hebben gepest.

De kans op daderschap neemt toe, naarmate jongeren ouder worden. Het internetgedrag van jongeren vergroot eveneens de kans op daderschap van cyberpesten. Hoe meer tijd jongeren besteden aan internet, des te groter de kans dat zij zich schuldig maken aan online pesterijen. Ook de mate waarin jongeren disinhibitie ervaren, vergroot de kans op daderschap: hoe ongeremder jongeren zich op internet voelen, des te groter de kans dat zij als dader betrokken zijn bij cyberpesten.

Verder zien we dat er sprake is van een sterke wisselwerking tussen traditioneel pesten en cyberpesten. Jongeren die dader zijn van traditioneel pesten, zijn in significant grotere mate dader van cyberpesten dan jongeren die zich niet schuldig maken aan traditioneel pesten. Ook dader en slachtofferschap van (cyber) pesten zijn met elkaar verweven: in verhouding tot niet-daders, zijn daders van cyberpesten in significant grotere mate jongeren die offline het slachtoffer zijn van pestgedrag. De cyberpesters worden overigens zelf ook op internet gepest, maar zij reageren hierop overwegend laconiek. Cyberpesters die zelf het mikpunt worden van online pestgedrag vinden dat namelijk overwegend gewoon of niet erg. Het verband tussen traditioneel pesten en cyberpesten doet vermoeden dat jongeren zich in hun sociale online leven niet ineens geheel anders manifesteren dan offline.

4.4 DE ROL VAN OMSTANDERS

Traditioneel pesten

In de literatuur worden drie rollen onderscheiden bij pestgedrag: er zijn slachtoffers, er zijn daders en er zijn omstanders van pesten (zie par. 4.1). Omstanders in geval van traditioneel pesten zijn jongeren die niet rechtstreeks als dader of slachtoffer bij pesten betrokken zijn, maar wel getuige zijn van pestgedrag (Walrave, Demoulin, Heiman & Van der Perre, 2009).

Op basis van een literatuurstudie naar de rol van omstanders bij offline pesten, concludeert Salmivalli (2010) dat omstanders een belangrijke rol vervullen bij pestincidenten, omdat zij het publiek vormen voor de pesters. Dat publiek is nodig, omdat pesten een sociaal proces is waarmee daders hun status bij leeftijdsgenoten proberen te verhogen (Pellegrini, 2002; Salmivalli & Peets, 2008). Door pestgedrag laten daders namelijk zien dat zij cool, sterk of populair zijn. Hoewel eerder onderzoek heeft uitgewezen dat pesters lang niet altijd aardig gevonden door leeftijdsgenoten, zijn zij toch vaak populair, omdat ze centraal staan, zichtbaar zijn en indruk maken op leeftijdsgenoten (Salmivalli, 2010).

Omstanders spelen een belangrijke rol bij traditioneel pesten. Volgens Craig en Pepler (2003, geciteerd in Vandebosch e.a., 2006) kunnen zij de dader bijstaan; de dader aanmoedigen; zich afzijdig houden van pestgedrag of het pestgedrag (proberen te) stoppen.

Wanneer een omstander de dader aanmoedigt maar ook als hij zich afzijdig houdt, wordt de omstander door het slachtoffer vaak als handlanger van de pester gezien. Uit onderzoek blijkt dat omstanders van traditioneel pesten eerder geneigd zijn om de pester bij te staan of om zich afzijdig te houden, dan dat zij proberen het pestgedrag te stoppen (Salmivalli, 1999, 2010).

Cyberpesten

Het is de vraag in hoeverre omstanders van cyberpesten een soortgelijke rol vervullen als omstanders van traditioneel pesten. De fysieke nabijheid tussen de dader, het slachtoffer en de omstander ontbreekt bij cyberpesten. Omstanders van cyberpesten kunnen een denigrerend filmpje over een slachtoffer van pestgedrag bijvoorbeeld pas een week nadat het online is geplaatst te zien krijgen. Daarbij is het voor omstanders, door het gebrek aan fysieke nabijheid, niet direct te zien wat de impact van het filmpje is op het slachtoffer. Jongeren vinden het interpreteren van online uitingen immers lastig doordat non-verbale aspecten in onderlinge communicatie ontbreken (Dehue e.a., 2008; Kowalski & Limber, 2007; Smith e.a., 2008). Enerzijds leidt dat ertoe dat een grappig bedoeld bericht soms wordt opgevat als moedwillig pestgedrag. Anderzijds kan opzettelijk pestgedrag in cyberspace worden geïnterpreteerd als grappig (zie par. 4.1). In dat geval kan een omstander het voor het slachtoffer denigrerende filmpje als grappig beschouwen en het doorsturen aan vrienden en vriendinnen, zonder zich (voldoende) te beseffen dat het filmpje kwetsend is voor het slachtoffer. Ook de mogelijkheid om anoniem te zijn op internet, kan ertoe leiden dat omstanders van cyberpesten anders reageren dan omstanders van traditioneel pesten. Wellicht besluiten sommige omstanders, die dat offline niet zouden durven, om het pestgedrag aan te moedigen of om mee te pesten. Of andersom: wellicht durven omstanders online wel tegen de pester in actie te komen, terwijl ze dat offline niet zouden doen. Daarbij kan het lastig zijn om actie te ondernemen tegen een anonieme pester, omdat de omstander simpelweg niet weet wie de dader is.

Om in kaart te brengen wat de rol van omstanders is bij cyberpesten en om inzicht te krijgen in hoeverre hun rol verschilt van de rol van omstanders bij traditioneel pesten, is onderzocht in hoeverre jongeren omstanders zijn bij zowel traditioneel pesten als bij cyberpesten. Daarbij is aan omstanders gevraagd hoe zij reageren op zowel online- als offline pestincidenten. In deze paragraaf wordt verslag gedaan van de onderzoeksresultaten over de rol van omstanders bij pestgedrag.

Prevalentie en kenmerken van omstanders

Aan alle jongeren is gevraagd of zij wel eens hebben meegemaakt dat iemand die zij kennen werd gepest in het echte leven. De vraag over cyberpesten heeft betrekking op pesten via internet of de mobiele telefoon. Jongeren zijn in significant kleinere mate omstanders bij cyberpesten (34,4%) dan bij traditioneel pesten (84,2%).

Sociaal-demografische kenmerken van jongeren blijken geen verband te houden met omstander zijn bij traditioneel pesten; dit is wel het geval bij cyberpesten. Meer meisjes dan jongens zijn omstander bij cyberpesten. Dit ligt in lijn met de eerdere bevinding dat vooral meisjes hun pestervaringen delen met seksegenoten. Bovendien wordt er onder meisjes veel geroddeld. Daarnaast zijn jongeren vaker omstander bij cyberpesten naarmate zij ouder worden. De grootste groep omstanders bevindt zich in de leeftijdscategorie van vijftien tot en met zestien jarigen. Daarop aansluitend zijn leerlingen uit het voortgezet onderwijs vaker omstander van cyberpesten dan basisschoolleerlingen. Binnen het voortgezet onderwijs zijn vmbo-leerlingen in grotere mate omstander dan leerlingen van andere schoolniveaus. Deze bevinding komt overeen met eerdere analyses: cyberpesten komt op middelbare scholen vooral voor op het vmbo.

Reactie van omstanders

Aan jongeren is gevraagd naar hun reactie wanneer zij omstander zijn bij traditioneel pesten en cyberpesten (tabel 4.12).

Tabel 4.12 Reactie van omstanders (in %)

Reactie \ Soort omstander	Omstander traditioneel pesten (n=5305)	Omstander cyberpesten (n=2165)
Ik deed niets	** 40,9	47,2
Ik probeerde het te stoppen	** 53,4	47,0
Ik ging mee pesten/de pester aanmoedigen	5,7	5,8

**sign. verschil met omstander cyberpesten ($p < 0,01$; z-score voor proporties)

Omstanders van cyberpesten zijn eerder geneigd om zich afzijdig te houden dan offline omstanders, terwijl getuigen van traditioneel pesten in grotere mate proberen om het pestgedrag te stoppen dan getuigen van cyberpesten. Voor zowel omstanders van traditioneel pesten als van cyberpesten geldt dat zij er het minst voor kiezen om het slachtoffer ook te pesten en/of de dader aan te moedigen.

Een hoger percentage jongens dan meisjes houdt zich afzijdig van het pestgedrag of bevordert dit, bijvoorbeeld door mee te pesten of de pester aan te moedigen. Meisjes zijn juist eerder geneigd om het pestgedrag te stoppen. Vooral basisschoolleerlingen (acht- tot en met twaalfjarigen) grijpen in om het pestgedrag te stoppen.

4.5 SLOTBESCHOUWING

In deze paragraaf worden de voornaamste onderzoeksbevindingen samengevat en vergeleken met resultaten uit eerder onderzoek. Daarnaast worden enkele

methodologische beperkingen van het deelonderzoek naar cyberpesten beschreven. In het laatste deel van de paragraaf wordt stilgestaan bij de betekenis van de resultaten voor preventie- en interventiestrategieën tegen cyberpesten.

4.5.1 *Samenvatting en eerder onderzoek*

Prevalentie

9,4% van de jongeren werd in de drie maanden voorafgaand aan het onderzoek slachtoffer van cyberpesten. Het percentage daders is 3,8%. Een vergelijking met eerder onderzoek is niet mogelijk, aangezien de definities en operationalisaties voor cyberpesten en dader- en slachtofferschap in deze onderzoeken uiteenlopen.

De prevalentiecijfers voor slachtofferschap in eerdere onderzoeken variëren van 5 tot 72% (resp. Slonje & Smith, 2008; Juvonen & Gross, 2008). De cijfers voor daderschap laten eenzelfde beeld zien (zie Kowalski & Limber, 2007; Ybarra & Mitchell, 2007). In ons onderzoek is de perceptie van jongeren zo veel mogelijk centraal gesteld: alleen incidenten die zij zelf als pesten typeren zijn meegenomen in analyses over dader- en slachtofferschap. Om bijvoorbeeld slachtofferschap te bepalen is niet alleen gevraagd naar de prevalentie van mogelijke pestvormen, maar eveneens of de jongere het betreffende gedrag als vervelend heeft ervaren. In de meeste eerdere onderzoeken is niet gevraagd naar de ervaringen van jongeren of wordt aangenomen dat mogelijke pestvormen sowieso een negatieve ervaring opleveren (zie Livingstone, Haddon, Görzig & Ólafsson, 2011).

Cyberpesten vindt veelal plaats binnen de context van bestaande sociale (offline) verhoudingen en er is sprake van een sterke wisselwerking tussen traditioneel pesten en cyberpesten. Dit blijkt ook uit eerder onderzoek (Dehue e.a., 2008; Hinduja & Patchin, 2009; Juvonen & Gross, 2008; Smith e.a., 2008; Vandebosch & Cleemput, 2009; Ybarra & Mitchell, 2004b).

Slachtoffers

De resultaten van ons onderzoek bevestigen het verband tussen slachtofferschap en een aantal risicofactoren die ook zijn gevonden in eerder onderzoek. Slachtoffers van cyberpesten zijn vooral meisjes (zie Dehue e.a., 2008; Smith e.a., 2008) en vmbo-leerlingen (Van den Eijnden, Vermulst, Van Rooij & Meerkerk, 2006). Dit doet vermoeden dat het met name vmbo-meisjes zijn die slachtoffer worden van cyberpesten. Uit een verdiepende analyse komt naar voren dat onder vmbo-meisjes het percentage slachtoffers van cyberpesten het hoogst is (17,9%). Hoewel het probleem zich daar dus het meest voordoet, zijn ook meisjes op de basisschool relatief vaak slachtoffer van cyberpesten (13,6%). Dat vooral meisjes betrokken zijn bij cyberpesten, wordt veroorzaakt doordat meisjes in significant grotere mate betrokken zijn bij roddelen.

Ook het internetgedrag van jongeren houdt verband met slachtofferschap: slachtoffers besteden bovengemiddeld veel tijd aan MSN, maken dwangmatiger gebruik van internet en geven meer persoonlijke informatie op internet dan niet slachtoffers (zie Juvonen & Gross, 2008; Livingstone & Haddon, 2009; Smith e.a., 2008). Slachtoffers zijn bovendien minder gelukkig dan niet-slachtoffers: gevoelens van depressie en eenzaamheid, stress, verdriet, angst, frustratie en een afname in zelfvertrouwen komen vaker voor (zie Van den Eijnden e.a., 2006; Finkelhor, Mitchell & Wolak, 2000; Hinduja & Patchin, 2009; Raskauskas & Stolz, 2007; Vandebosch e.a., 2006; Wang, Nansel & Iannotti, 2011; Wolak e.a., 2006; Ybarra & Mitchell, 2004b).

Slachtoffers reageren veelal op online pestgedrag door het (proberen) te stoppen of ervoor te zorgen dat het niet weer kan gebeuren. Een op de tien slachtoffers reageert agressief op cyberpesten (terug pesten). Dit sluit aan bij eerdere bevindingen (zie Wolak e.a., 2006; Livingstone e.a., 2011). Een vierde onderneemt geen actie tegen het pestgedrag. Mogelijk beschouwen zij dit als een effectieve strategie of durven het niet op te nemen tegen de pester.

Eerdere studies laten zien dat de drempel om pesterijen met anderen te bespreken hoog is (Juvonen & Gross, 2008; Li, 2007; Mishna, Saini & Solomon, 2009; Vandebosch e.a., 2006). Uit ons onderzoek komt dit eveneens naar voren. Slachtoffers die wel hun ervaringen met anderen delen, doen dat voornamelijk met vrienden en familie (zie ook Cassidy, Jackson & Brown, 2009; Slonje & Smith, 2008; Wolak e.a., 2006), maar in kleine mate met school.

Daders

Naarmate jongeren ouder worden, neemt de kans toe dat zij als dader betrokken zijn bij cyberpesten. Daders besteden meer tijd aan internet (zie ook: Aricak e.a., 2008; Smith e.a., 2008; Twyman, Saylor, Taylor & Comeaux, 2010; Walrave & Heirman, 2011). Ook voelen daders zich op internet ongeremder dan offline. Naast de eerder besproken wisselwerking tussen online- en offline pestgedrag, zien we dat dader- en slachtofferschap met elkaar verweven zijn. Daders van cyberpesten worden zelf ook (offline) gepest (zie ook Walrave & Heirman, 2011; Vandebosch & Van Cleemput, 2009).

Het merendeel van de daders vertelt anderen over zijn of haar pestgedrag. Dat zijn vooral vrienden en vriendinnen. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat pesten een sociaal proces is waarmee daders hun status bij leeftijdsgenoten proberen te verhogen (Salmivalli, 2010). Sommige daders vertellen over hun pestgedrag omdat ze willen dat het pestgedrag stopt of omdat ze zich schuldig voelen. In dergelijke gevallen betreft het mogelijk daders die zelf ook slachtoffer zijn van pestgedrag en willen dat het pesten (over en weer) stopt.

Omstanders

Jongeren zijn significant minder vaak omstander bij cyberpesten dan bij traditioneel pesten. Omstanders van cyberpesten houden zich vaker afzijdig dan

omstanders bij traditioneel pesten; omstanders van traditioneel pesten proberen eerder het pestgedrag te stoppen. Een aanzienlijk deel van de omstanders onderneemt geen actie tegen het pestgedrag. In eerder onderzoek naar de reactie van omstanders van pestgedrag kwam men tot dezelfde conclusie (o.a. Huang & Chou, 2010). We hebben niet onderzocht waarom omstanders geen actie ondernemen, maar mogelijk menen zij dat het pestgedrag niet hun verantwoordelijkheid is of ervaren zij het pestgedrag niet als erg genoeg om er iets aan te doen (Huang & Chou, 2010; Salmivalli, 2010). Een andere reden voor omstanders van cyberpesten om er niets tegen te doen is dat zij zich onbewust zijn van strategieën om slachtoffers van cyberpesten bij te staan (Agatston, Kowalski & Limber, 2007; Kowalski & Limber, 2007). Ondanks dat een aanzienlijk deel van de omstanders dus geen actie onderneemt, moet wel opgemerkt worden dat een nagenoeg even groot deel van de getuigen van cyberpesten en een zelfs groter aantal getuigen van offline pesten wel probeert om het (digitale) pestgedrag te stoppen. Aangezien er wordt verondersteld dat omstanders een belangrijke rol hebben bij het tegengaan van cyberpesten is dat een positieve bevinding: hier liggen wellicht aangrijpingspunten om pesten tegen te gaan.

4.5.2 *Methodologie*

Het onderzoek naar cyberpesten kent een aantal specifieke methodologische beperkingen die hierna worden toegelicht.

Alleen jongeren die betrokken zijn bij een door ons voorgelegde pestvorm en dat erg vinden, zijn uiteindelijk gedefinieerd als slachtoffer en meegenomen in vervolganalyses. Van die groep is de aard en de ernst van het pestgedrag namelijk het zuiverst vastgesteld. Er bestaan echter nog verscheidene andere vormen van cyberpesten, bijvoorbeeld het verspreiden van bangalijsten⁸ of het opzettelijk versturen van een virus. Door daar niet naar te vragen is het mogelijk dat jongeren wel slachtoffer zijn geworden van online pesterijen, maar niet als zodanig zijn gedefinieerd in dit onderzoek.

Voor ouderschap is, in tegenstelling tot bij slachtofferschap, niet in kaart gebracht hoe erg de afzonderlijke pestincidenten waren. De ernst van pestgedrag is namelijk niet zuiver te meten door een vragenlijst aan ouders voor te leggen. Hoewel ouders gevraagd kan worden naar motieven voor online pestgedrag, blijft de impact van het gedrag op slachtoffers onbekend.

De groep ouders is daardoor op andere wijze vastgesteld dan de groep slachtoffers. Jongeren die zich naar eigen zeggen schuldig hebben gemaakt aan een of meerdere mogelijke pestvormen én op de vraag 'Heb jij in de afgelopen drie

8 Bangalijsten circuleren op internet en bevatten namen van meisjes die volgens de opstellers makkelijk tot seks bereid zouden zijn. In veel gevallen zijn de lijsten verzonden (zie bijv. *de Volkskrant*, 14 april 2012).

maanden iemand via internet of de mobiele telefoon gepest?’ bevestigend hebben geantwoord, zijn gedefinieerd als dader. Deze groep heeft aldus expliciet aangegeven dat zij iemand anders hebben gepest. Daarbij is, in elk geval deels, de aard van het pestgedrag bekend doordat zij ook hebben aangegeven aan welke pestvorm zij zich schuldig hebben gemaakt.⁹ Desondanks blijft het lastig om door daders gerapporteerd pestgedrag te duiden. Zij geven zelf bijvoorbeeld veelvuldig aan voor de lol te pesten of iemand in te lichten over hun eigen pestgedrag omdat ze dat grappig vinden. Het is de vraag of bij dergelijke incidenten sprake is van moedwillig pestgedrag of van plagerij. Misschien belangrijker is nog hoe het slachtoffer het gedrag heeft opgevat. Bij toekomstig zelfrapportageonderzoek naar daderschap van cyberpesten dient daarom meer aandacht te worden gegeven aan de achterliggende betekenis van door daders gerapporteerd online pestgedrag.

Door slachtoffers en daders op de hiervoor beschreven wijzen te definiëren is geprobeerd om de perceptie van de jongere centraal te stellen: gedragingen die door jongeren zelf als pestgedrag worden beschouwd, zijn als vertrekpunt genomen. De wijze waarop slachtoffers en daders zijn gedefinieerd, is echter niet onderling vergelijkbaar en ook niet gangbaar in eerder onderzoek naar cyberpesten. De vergelijkbaarheid van de prevalentiecijfers met eerder onderzoek is daardoor beperkt.

4.5.3 *Aandachtspunten voor preventie- en interventiestrategieën*

Slachtofferschap van cyberpesten is geen rariteit en komt onder alle groepen jongeren voor (gemiddeld 9,4%). Toch zijn er groepen die de aandacht op zich vestigen. Op een gemiddelde vmbo-school met 800 leerlingen kunnen vier klaslokalen worden gevuld met leerlingen die in de afgelopen drie maanden naar eigen zeggen slachtoffer werden van cyberpesten: drie lokalen met meisjes en één met jongens.¹⁰ Meisjes worden in grotere mate slachtoffer van cyberpesten dan jongens. Voornamelijk vmbo- en basisschoolmeisjes lopen risico (resp. 17,9 en 13,6%) en het gaat vooral om slachtofferschap van roddelpraktijken en van dreigen/schelden. Ook zijn het vooral de meisjes zelf die aangeven te roddelen. Meisjes, zo lijkt het dus, voelen zich frequent slachtoffer van hun onderlinge omgangsvormen.

9 Het is mogelijk dat daders zich ook nog aan andere dan de door ons voorgelegde vormen van pesten hebben schuldig gemaakt.

10 De gemiddelde vestigingsgrootte in het voortgezet onderwijs is 792 leerlingen (zie par. 2.3). We gaan hier uit van een gemiddeld grote school met dus zo’n 800 leerlingen en met evenveel jongen als meisjes. Van de 400 meisjes op deze school worden er (17,9% van 400, zie tabel 4.6) zo’n 72 slachtoffer; van de 400 jongens worden er (7,1% van 400, zie tabel 4.6) zo’n 28 slachtoffer.

Op de tweede plaats komt uit dit onderzoek naar voren dat traditioneel pesten en cyberpesten sterk met elkaar samenhangen. De cyberpester is vaak dezelfde als de pester op het schoolplein. Dat betekent dat offline pesten, bijvoorbeeld voor docenten, een indicatie kan zijn voor cyberpesten. Met het oog op preventie- en interventiestrategieën is een eenzijdige focus op cyberpesten dan ook onwenselijk.

Verder houdt het internetgedrag van jongeren verband met slachtofferschap en daderschap van cyberpesten. Daderschap van cyberpesten vertoont een verband met ongeremdheid in cyberspace en slachtofferschap vertoont een verband met het vrijgeven van persoonlijke informatie. In die ongeremdheid van daders – die zij blijkens de vorige alinea wellicht ook offline hebben – is niet eenvoudig een aanknopingspunt te zien voor maatregelen tegen cyberpesten. Jongeren die ongeremd zijn, zich onhebbelijk gedragen en anderen pesten, kunnen worden aangesproken op hun gedrag en hun (gebrek aan) zelfbeheersing, maar dat is vermoedelijk al gauw meer een algemeen fatsoensoffensief dan een specifieke maatregel tegen cyberpesten. Dat is wellicht ook logischer dan een specifieke aanpak gericht op uitsluitend cyberpesten. Offline- en online pesten hangen immers sterk samen. Specifiek voor internet is echter wel dat pesters online minder goed dan offline kunnen inschatten hoe hun gedrag bij hun mikpunt overkomt en dat hun pestgedrag anders kan doorwerken (materiaal blijft online, komt ook tot in de slaapkamer). Daarom is van belang jongeren bewust te maken van (de gevolgen van) hun eigen internetgedrag – ook al is het ‘voor de lol’. Wat slachtoffers betreft, vraagt ons onderzoek aandacht voor het vrijgeven van persoonlijke informatie. Door jongeren te leren dat ze voorzichtig moeten zijn met het plaatsen van persoonlijke informatie, kan de kans op betrokkenheid bij online pestgedrag worden beïnvloed.

Tot slot is cyberpesten een proces waarbij veelal meerdere personen betrokken zijn. Een steeds terugkerende bevinding is dat een deel van de betrokkenen zich afzijdig houdt en tegen online pestgedrag geen actie onderneemt. Omstanders en volwassenen die zijn geïnformeerd over pestincidenten op internet kunnen cyberpesten tegengaan. Het stimuleren van mensen om tegen pestgedrag op te staan, kan dus bijdragen aan het reduceren van cyberpesten. We hebben gezien dat slachtoffers van cyberpesten hun ervaringen vooral delen met hun ouders en hun vriendenkring, maar niet met school. Ouders en vrienden zijn dus belangrijk voor het signaleren van cyberpesten en het verlenen van steun aan slachtoffers.

Jurjen Jansen

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar jongeren als slachtoffer en als dader van criminaliteit op internet. Criminaliteit op internet is in dit onderzoek afgebakend tot financieel-economische criminaliteit, waarbij drie vormen zijn onderscheiden: commerciële misleiding (par. 5.2), veilingfraude (par. 5.3) en virtuele diefstal (par. 5.4). Elke paragraaf is voorzien van een inleiding op het onderwerp en een beschrijving van de onderzoeksresultaten. Hierbij staat de *prevalentie* van slachtoffer- en daderschap centraal; hoeveel jongeren hebben als slachtoffer of als dader te maken gehad met de drie vormen van online financieel-economische criminaliteit? Vervolgens staat beschreven welke risicofactoren daarmee verband houden (par. 5.5); welke jongeren hebben een grotere kans om slachtoffer of dader te worden (*profiling*)? Het hoofdstuk eindigt met een slotbeschouwing waarin aan bod komen: de belangrijkste bevindingen, vergelijkingen met eerder onderzoek, beperkingen en implicaties van het onderzoek (par. 5.6).

5.1 INTRODUCTIE

In de afgelopen jaren zijn financieel-economische activiteiten op internet toegenomen (Moore, 2004; Tufte, 2006). Jongeren zijn commercieel gezien een aantrekkelijke doelgroep. Zo beschikken zij op steeds jongere leeftijd over financiële middelen, worden zij op internet gemakkelijk commercieel benaderd en zijn zij actief op online advertentie- en -veilingssites. Hoewel er steeds meer aandacht is voor financieel-economische online criminaliteit bij jongeren, is hier nog weinig onderzoek naar verricht (zie Hasebrink, Livingstone, Haddon & Ólafsson, 2009). Leukfeldt, Domenie en Stol (2010, p. 2) omschrijven online criminaliteit als: 'een overkoepelend begrip voor alle vormen van criminaliteit waarbij ICT een wezenlijke rol speelt in de realisatie van het delict.'

Op basis van een verkenning van literatuur (Kerstens, Veenstra & Van As, 2011) is te verwachten dat jongeren vooral in aanraking komen met de volgende vormen van financieel-economische criminaliteit: online commerciële misleiding, online veilingfraude en virtuele diefstal. Jongeren maken deel uit van het

online economische verkeer en participeren daarnaast in verschillende virtuele werelden waarin veel geld omgaat. Ook jongeren beschouwen *fraud and dishonest proposals* als risico's (Eurobarometer, 2007, p. 34).

5.2 COMMERCIËLE MISLEIDING

Inleiding

Voor adverteerders zijn jongeren een aantrekkelijke en veelzijdige doelgroep. Niet alleen hebben jongeren zelf mogelijkheden om geld te besteden, maar zij hebben ook invloed op gezinsbestedingen (Buijzen, 2010). Jongeren kopen niet alleen tastbare, maar ook virtuele goederen. Volgens Pijpers (2011) wordt het kopen van virtuele goederen steeds gemakkelijker en worden kinderen er steeds sterker toe verleid.

Op internet kunnen jongeren, net als alle andere internetgebruikers, slachtoffer worden van commerciële misleiding. In dit onderzoek wordt commerciële misleiding gezien als: het op valse wijze informeren van een consument via internet, waarmee – door het misleidende karakter – het (economische) gedrag wordt beïnvloed, met als doel dat de commerciële partij er (financieel) beter van wordt. Deze definitie is gebaseerd op de definitie geformuleerd door Grazioli en Jarvenpaa (2003) en de omschrijving van misleidende reclame die wordt gehanteerd binnen de Europese Unie.¹ De vormen van online commerciële misleiding die centraal staan in dit onderzoek zijn: bedrieglijke indrukken geven van een 'gratis' product of gewonnen prijs en het onopgemerkt en/of ongewenst vastzitten aan een abonnement. Uit een onderzoek van Boogert e.a. (2010) komt naar voren dat reclamebureaus traditionele marketingprincipes als *verleiding* steeds meer vervangen door *misleiding*. Een gebrek aan besef van (misleidende) commerciële inhoud of reclame bij jongeren kan er dus voor zorgen dat ze slachtoffer worden van commerciële misleiding.

Grazioli en Jarvenpaa (2003) stellen dat misleidende praktijken op internet vergaande gevolgen kunnen hebben voor slachtoffers, maar ook voor de internetgemeenschap in haar geheel. Commerciële misleiding heeft niet alleen financiële schade tot gevolg, ook kunnen slachtoffers klachten van psychische aard krijgen en tijd verliezen door bijvoorbeeld het indienen van verzoeken tot het ongedaan maken van de overeenkomst bij de betreffende commerciële partij. Bovendien heeft commerciële misleiding gevolgen voor de elektronische commercie, omdat het vertrouwen erin afneemt.

Jongeren kunnen allerlei extraatjes installeren op hun mobiele telefoon, zoals ringtones, wallpapers, spelletjes en apps. Boogert e.a. (2010) geven aan dat aan-

1 Richtlijn 2006/114/EG van het Europees Parlement en de Raad.

bieders hiervoor soms agressief en misleidend adverteren. Het gevolg is dat de jongere toch moet betalen voor de ogenschijnlijk gratis ringtone of dat bijvoorbeeld alleen de eerste ringtone gratis is en er voor de volgende moet worden betaald. Dit principe geldt ook voor bepaalde internetspelletjes. De basisversie is gratis, maar komt een jongere verder in het spel, dan moet hij of zij gaan betalen (Pijpers, 2011). Zolang de aanbieder daarover duidelijk communiceert, is dat geen probleem, want gratis proefmonsters zijn van alle tijden. Maar bij commerciële misleiding is van transparantie juist geen sprake.

Ook komt het voor dat een jongere de indruk krijgt dat hij/zij een prijs heeft gewonnen, hiervoor enkele persoonlijke (contact)gegevens moet invullen en vervolgens onopgemerkt aan een duur abonnement vastzit. Een bijkomstig nadeel is dat dergelijke abonnementen vaak voor onbepaalde tijd zijn en het soms lastig is om van het abonnement af te komen (Boogert e.a., 2010). Hierdoor kunnen de kosten behoorlijk oplopen. De precieze omvang van dit probleem en de bedragen die hiermee gemoeid zijn, zijn niet bekend. Wel stelt Pijpers (2011), op basis van casuïstiek, dat jongeren die zich in virtuele werelden begeven vaak worden verleid tot het uitgeven van geld en tot het delen van persoonlijke gegevens met adverteerders.

Commerciële misleiding op internet komt het meest voor in de vorm van reclame met misleidende informatie, bijvoorbeeld via pop-ups², content-integratie/*brand placement*³ en banners⁴. Vanuit de wetenschappelijke literatuur is nog weinig bekend over commerciële risico's voor jongeren op internet. De risico's die gepaard gaan met dit onderwerp staan niet hoog op de onderzoeksagenda (Livingstone & Haddon, 2009; Livingstone, Haddon, Görzig & Ólafsson, 2011). Wel is onderzocht aan welke nieuwe vormen van online reclame jongeren worden blootgesteld (Rozendaal, 2008). Enkele voorbeelden die door Rozendaal

-
- 2 Een pop-up is klein venster dat verschijnt op het beeldscherm. Meestal komt dit venster tevoorschijn na een actie van de gebruiker met de muis (als er ergens op wordt geklikt). Ook tijdens andere processen kan een pop-up verschijnen, bijvoorbeeld bij het ontvangen van e-mail.
 - 3 Content-integratie of *brand placement* is vergelijkbaar met sluikreclame. Boogert e.a. (2008, p. 18) omschrijven content-integratie als '... het vervagende onderscheid tussen 'redactionele inhoud' enerzijds en reclame anderzijds. Het gaat hier om de presentatie van merken en producten [...] waarbij niet meer duidelijk is of het gaat om onafhankelijk geproduceerde content dan wel een commerciële boodschap.'
 - 4 Een banner of reclamebanner is een grafische reclame-uiting op internet. Deze vorm van online adverteren heeft als doel dat mensen op de banner klikken, waarna ze worden omgeleid naar de website van het betreffende bedrijf of organisatie.

worden aangehaald zijn: *in-game advertising*⁵, *address harvesting*⁶ en *avatar marketing*⁷.

Stichting Mijn Kind Online – een kennis- en adviescentrum over jeugd en (nieuwe) media – stelt op basis van eigen ervaring en onderzoek vast dat kinderen moeite hebben om onderscheid te maken tussen reclame op internet en andere (redactionele) inhoud. Dit is in overeenstemming met onderzoek van Buijzen (2010). Zij geeft aan dat vooral jonge kinderen reclame vaak als entertainment zien. Kinderen zijn daarmee extra beïnvloedbaar, omdat zij veelal niet in staat zijn om de reclameboodschappen die binnen een online spelletje worden aangeboden als zodanig te herkennen. Ook Boogert, Janssen, Michielsen, Pardoën en Pijpers (2008) stellen in hun onderzoek dat jonge kinderen – ten opzichte van tieners en volwassenen – gevoeliger zijn voor commerciële uitingen. Hoewel kinderen rond hun tiende levensjaar afweermechanismen tegen commercie ontwikkelen, zoals een kritische houding, blijven ze er gevoelig voor (Buijzen, 2010).

In 2008 is in Nederland de Wet Oneerlijke Handelspraktijken (WOHP) in werking getreden, de implementatie van de Europese richtlijn betreffende oneerlijke handelspraktijken (richtlijn 2005/29/EG). De wet beschermt consumenten onder meer tegen misleidende reclame en de regels bieden extra bescherming voor kinderen. Het belang van de WOHP is vooral publiekrechtelijk: de Consumenten Autoriteit heeft de bevoegdheid een bestuurlijke boete of een dwangsom op te leggen. Daarnaast kunnen belangenorganisaties voor consumenten, zoals de Consumentenbond, een civielrechtelijke procedure aanspannen. De WOHP heeft geleid tot een wijzing van het Burgerlijk Wetboek; in de nieuwe afdeling 6.3.3a staan de bepalingen voor oneerlijke handelspraktijken. Een oneerlijke handelspraktijk is gekwalificeerd als een onrechtmatige daad (art. 6:162 van het Burgerlijk Wetboek).

In de reclamerechtspraktijk is zelfregulering belangrijker dan wetgeving. De Stichting Reclame Code is de zelfreguleringsinstantie in de reclamebranche. Deze stichting heeft de Nederlandse Reclame Code opgesteld in overeenstemming met de eerder genoemde Europese richtlijn oneerlijke handelspraktijken.⁸ In deze code is ook een kinder- en jeugdreclamecode opgenomen. De

5 Met in-game advertising wordt bedoeld dat onderdelen uit een spel, bijvoorbeeld billboards in een voetbalspel, *real-time* worden gevuld met reclame-uitingen (Rozendaal, 2008).

6 Adress harvesting wil zeggen dat spelers door aanbieders van spellen worden aangezet om bijvoorbeeld adressen van vrienden door te geven. Deze adressen worden vervolgens gebruikt om reclame naar te sturen (Rozendaal, 2008).

7 Avatar marketing komt voor in virtuele werelden waar mensen hun digitale alter-ego kunnen 'aankleden' met hun favoriete merkkleding of hun digitale alter-ego kunnen 'stylen' met populaire cosmeticaproducten (Rozendaal, 2008).

8 Voor meer informatie over de Nederlandse Reclame Code, zie: <http://www.reclamecode.nl/Brochure%20Nederlandse%20Reclame%20Code.pdf>, geraadpleegd op 10 oktober 2011.

Nederlandse Reclame Code is geen wet en niet alle bedrijven conformeren zich eraan. Naast de Nederlandse Reclame Code zijn er meer initiatieven genomen om consumenten, waaronder jongeren, te beschermen (tegen misleiding). De PEGI-classificatie voor games⁹ en de SMS-gedragscode voor telefoniebedrijven¹⁰ zijn hier voorbeelden van, maar ook deze initiatieven zijn vormen van zelfregulering: de initiatieven zijn door de branche zelf ontwikkeld en worden ook door de branche uitgevoerd en gehandhaafd (zie Boogert e.a., 2008).

Prevalentie slachtofferschap

Slachtofferschap van commerciële misleiding is vastgesteld met twee vragen. Ten eerste is aan alle jongeren gevraagd of zij wel eens hebben moeten betalen voor een als gratis aangeboden dienst of product; 4,0% van de jongeren heeft dat één keer meegemaakt en 0,8% meerdere keren. Ten tweede is aan de jongeren gevraagd of zij ongewenst vast hebben gezeten aan een abonnement; 8,1% van de jongeren heeft dit één keer meegemaakt en 0,6% meer dan eens. Iets meer dan 11% heeft op een of beide vragen over commerciële misleiding bevestigend geantwoord. In tabel 5.1 zijn de kenmerken van slachtoffers uiteengezet.

Het percentage slachtoffers onder jongens is hoger dan onder meisjes. Daarnaast zijn er significante verschillen tussen de onderscheiden leeftijdsgroepen en schoolsoorten. Vooral vijftienplussers en (dus) leerlingen in het voortgezet onderwijs hebben te maken gehad met commerciële misleiding. Dat kan een gevolg zijn van de vraagstelling. We hebben immers gevraagd of jongeren ‘wel eens’ slachtoffer waren van commerciële misleiding. Naarmate jongeren ouder worden, is de kans groter dat zij ooit daarvan slachtoffer waren. De samenhang tussen slachtofferschap en leeftijd die we zien in tabel 5.1 hoeft dus niet te betekenen dat vijftienplussers een grotere kans hebben dan basisschoolleerlingen om in een bepaald tijdsbestek (maand, jaar) slachtoffer te worden van commerciële misleiding – hoewel dat ook weer niet uitgesloten is. Op basis van ons onderzoek kunnen we wel zeggen dat vijftienplussers in hun leven vaker slachtoffer zijn geweest van commerciële misleiding dan basisschoolleerlingen. Bij commerciële misleiding is niet gevraagd naar ouderschap.

-
- 9 PEGI staat voor *Pan European Game Information*. Deze classificatie wordt gesteund door de grote console-ontwikkelaars (Sony, Nintendo en Microsoft) en game-ontwikkelaars en -uitgevers. PEGI informeert consumenten voor welke leeftijden een game geschikt is en over mogelijk schadelijke inhoud van een game (Gosselt, 2011). PEGI is vergelijkbaar met de Kijkwijzer die informeert over films en tv programma's. Sinds kort is er ook PEGI Online voor online games. Er zijn echter nog weinig bedrijven die hieraan meedoen (De Haan, 2010).
- 10 De SMS-gedragscode bevat een set van afspraken om consumenten te beschermen tegen oneerlijke praktijken. Het gaat bijvoorbeeld om regels over de kosten van een sms-dienst en de frequentie waarmee sms-berichten verstuurd worden, en over waar informatie te raadplegen is over een sms-dienst (zie: <http://www.smsgedragscode.nl>, geraadpleegd op 10 oktober 2011).

Tabel 5.1 Kenmerken slachtoffers commerciële misleiding (in %; n=6299)

Kenmerken	Slachtoffer commerciële misleiding
<i>Sekse:**</i>	
jongen	12,5
meisje	9,8
<i>Leeftijd:**</i>	
8-10 jaar	8,3
11-12 jaar	8,8
13-14 jaar	11,5
15-16 jaar	16,0
17 jaar en ouder	13,9
<i>Schoolsoort:**</i>	
po groep 7/8	8,4
vo totaal	12,3
<i>Opleidingsniveau:*</i>	
vo vmbo	12,5
vo havo	14,3
vo vwo	10,8
Totaal (n=704)	11,2

*p<0,05; **p<0,01

5.3 VEILINGFRAUDE

Inleiding

In dit deel wordt uiteengezet hoeveel jongeren slachtoffer zijn van veilingfraude en hoeveel jongeren zelf wel eens frauduleuze handelingen hebben verricht op internet. Volgens Van der Hulst en Neve (2008, p. 56) is sprake van veilingfraude als '...mensen goederen of diensten kopen via internet [...] en vooruit betalen voor te leveren diensten maar deze niet krijgen [...], of wanneer de prijs van een artikel door de eigenaar kunstmatig wordt opgehoogd.' Het Wetboek van Strafrecht kent de term 'fraude' niet. Wanneer op slinkse wijze producten of geld afhandig worden gemaakt, is er sprake van oplichting en dit is strafbaar volgens artikel 326 Sr. Wanneer iemand er een gewoonte van maakt goederen te kopen en vervolgens niet te betalen, heet dit flessentrekkerij (artikel 326a Sr). Wanneer zonder opzet goederen niet betaald of geleverd worden is er sprake van wanprestatie, een tekortkoming in de nakoming van een overeenkomst (art. 6:74 BW). Wanprestatie is geen delict.

Veilingfraude is op twee manieren bevestigd, namelijk: fraude bij de online *aankoop* van producten en fraude bij de online *verkoop* van producten. Er is niet gevraagd of de prijs van een artikel kunstmatig is opgehoogd. Internet is hier afgebakend tot online veilingssites (o.a. eBay), advertentiesites (o.a. Marktplaats) en webshops (o.a. Bol.com, waar ook particulieren hun waar kunnen verkopen). Ter illustratie, op de website van Marktplaats stonden in juni 2011 6,5 miljoen

advertenties online en werden dagelijks 268.000 nieuwe advertenties geplaatst. Deze advertenties werden per dag door meer dan 1,8 miljoen mensen bekeken.¹¹

Online aankoop- en -verkoopgedrag jongeren

Voordat er vragen over slachtoffer- en daderschap zijn gesteld, is eerst in kaart gebracht hoeveel jongeren iets via internet hebben gekocht en verkocht (bijvoorbeeld via eBay, Marktplaats of Bol.com). Meer dan de helft van de jongeren (55,3%) heeft wel eens *aankopen* gedaan via internet. Bij nadere analyse wordt duidelijk dat meer jongens dit doen dan meisjes. Daarnaast kopen meer jongeren uit het voortgezet onderwijs iets via internet dan basisschoolleerlingen. Ook naarmate jongeren ouder worden, wordt het percentage dat online aankopen heeft gedaan groter.

De rol van ouders hangt mogelijk samen met slachtoffer- en daderschap van veilingfraude. Daarom is aan de jongeren gevraagd in hoeverre ouders hen begeleiden bij het doen van online aan- en -verkopen. Meer dan twee derde van de jongeren (68,9%) die wel eens iets via internet koopt, wordt altijd door een of beide ouders begeleid bij het aankoopproces. Iets minder dan een kwart (24,1%) wordt meestal begeleid en 7,0% geeft aan altijd alleen te handelen. Meisjes en basisschoolleerlingen worden het meest begeleid. Naarmate jongeren ouder worden, wordt de begeleiding door ouders minder.

Goederen *verkopen* via internet wordt door minder jongeren gedaan, namelijk door 40,7%. Ook het verkopen van goederen wordt door meer jongens dan meisjes gedaan. Daarnaast verkopen vooral leerlingen uit het voortgezet onderwijs goederen via internet. Kinderen van twaalf jaar en jonger zijn hierin beduidend minder actief. Bij de jongeren die wel eens iets online verkopen, is in twee derde van de gevallen (66,5%) altijd een of beide ouders betrokken. Iets minder dan een kwart geeft aan dat er soms een ouder bij betrokken is (23,7%) en bijna een op de tien jongeren handelt zelfstandig (9,8%). Ook hier zien we dat vooral meisjes en basisschoolleerlingen door hun ouders worden begeleid. Naarmate jongeren ouder worden, zijn ouders minder vaak betrokken bij de verkoop.

Prevalentie slachtofferschap

Van de jongeren heeft 3,9% wel eens een product betaald, maar nooit ontvangen. De top-drie van producten waar het hierbij om ging is: spelcomputers (41,3%), kleding/schoenen/sieraden (32,4%) en games/spelletjes (29,6%).¹² Ook allerlei andere artikelen werden door de verkopende partij niet opgestuurd: van iPods tot Playmobil en scooteronderdelen. Van de groep jongeren die zelfstandig – zonder hulp of bemoeienis van ouders – via internet aankopen doet, is een hoger percentage opgelicht (55 van 243; 22,6%), dan van de groep jongeren die

11 Zie: http://statisch.marktplaats.nl/html/about_us.html, geraadpleegd op 1 november 2011.

12 De jongeren konden meerdere antwoorden geven bij de vraag met welk product zij zijn opgelicht.

dit altijd (130 van 2400; 5,4%) of soms (62 van 841; 7,4%) samen met hun ouders doet (zie tabel 5.2).¹³

Bij verkoop van producten kan het ook mis gaan: 2,0% van de jongeren heeft wel eens iets aan een koper opgestuurd en het geld vervolgens niet gekregen. De top-drie van productgroepen is nu: kleding/schoenen/sieraden (39,2%), games/spelletjes (28,4%) en cd's/dvd's/boeken (19,6%). Ook hier zien we dat jongeren die zelfstandig goederen verkopen via internet vaker worden opgelicht (48 van 252; 19,0%) dan de jongeren die hierbij altijd (51 van 1706; 3,0%) of soms (28 van 607; 4,6%) hun ouders betrekken.

Tabel 5.2 Slachtofferschap veilingfraude in relatie tot betrokkenheid ouders¹⁴

Aankoop/verkoop zelfstandig of samen	Slachtofferschap	Slachtoffer bij aankoop **	Slachtoffer bij verkoop **
Alleen (zelfstandig)		22,6% (n=55)	19,0% (n=48)
Soms alleen en soms met ouders		7,4% (n=62)	4,6% (n=28)
Altijd met een of beide ouders		5,4% (n=130)	3,0% (n= 51)
Totaal ¹⁵		7,1% (n=247)	5,0% (n=127)

**p<0,01

Iets meer dan 5% van alle jongeren is slachtoffer van een of beide vormen van veilingfraude (tabel 5.3). Wanneer alleen naar jongeren wordt gekeken die aan- en/of verkopen doen, ligt het percentage iets hoger, namelijk op 8,3%. In tabel 5.3 zijn de kenmerken van slachtoffers uiteengezet. Uit deze tabel blijkt dat meer jongens slachtoffer zijn van veilingfraude dan meisjes. Er is tevens een significant verband tussen opleidingsniveau en slachtofferschap: hoe hoger het niveau, hoe kleiner de kans op slachtofferschap.

13 Hier en verder in de tekst wordt de betekenis van de term oplichten in het dagelijks taalgebruik bedoeld en wordt niet gerefereerd aan de juridische betekenis.

14 De percentages betreffen zogenoemde rijpercentages, vandaar dat de percentages niet bij elkaar worden opgeteld. Iedere rij bevat overigens een verschillend aantal respondenten.

15 De totaalpercentages in de tabel verschillen met de percentages die zijn genoemd in de tekst. Dit komt doordat de tabelpercentages zijn gebaseerd op een lager aantal respondenten (alleen jongeren die online aankopen (n=3484) of -verkopen doen (n=2565)) dan in de tekst waarbij is gekeken naar alle respondenten (n=6299).

Tabel 5.3 Kenmerken slachtoffers veilingfraude (in %)

Op basis van: Ken- merken van slachtoffers	totale steekproef (n=6299)	jongeren die online kopen en/of verkoopen (n=3957)
<i>Sekse:</i>	**	**
jongen	6,9	10,2
meisje	3,5	6,0
<i>Leeftijd:</i>		
8-10 jaar	3,9	9,0
11-12 jaar	4,9	8,9
13-14 jaar	5,2	7,8
15-16 jaar	6,2	8,4
17 jaar en ouder	7,1	8,7
<i>Schoolsoort:</i>	*	
po groep 7/8	4,2	8,7
vo totaal	5,7	8,2
<i>Opleidingsniveau:</i>	**	**
vo vmbo	7,4	10,9
vo havo	5,2	7,2
vo vwo	4,0	5,9
Totaal (n=330)	5,2	8,3

* p<0,05; **p<0,01

Prevalentie ouderschap

Jongeren zijn ook daders: 2,6% van alle jongeren heeft wel eens iets gekocht via internet, het artikel gekregen, maar er nooit voor betaald. Het gaat vooral om: spelletjes/games (29,7%), kleding/schoenen/sieraden (28,5%) en cd's/dvd's/boeken (18,2%). Ook nu heeft de begeleiding van ouders weer een gunstige invloed: onder jongeren die zonder begeleiding van ouders online iets kopen, is een hoger percentage daders gevonden (42 van 243; 17,3%), (62 van 2400; 2,6%), (61 van 841; 7,3%) met een of beide ouders iets koopt (zie tabel 5.4).

Verder heeft 1,0% van de jongeren wel eens iets verkocht, het geld gekregen, maar het artikel nooit geleverd. De top-drie van productsoorten is hier: kleding/schoenen/sieraden (47,5%), mobiele telefoon/iPod (34,3%), spelletjes/games en gamecomputers (beide 23,0%). Jongeren die zonder begeleiding van ouders verkopen zijn eerder dader (35 van 252; 13,9%), (7 van 706; 0,4%), (19 van 607; 3,1%) met hun ouders doen.

Tabel 5.4 Daderschap veilingfraude in relatie tot betrokkenheid ouders¹⁶

Aankoop/verkoop zelfstandig of samen	Daderschap	Fraude bij aankoop **	Fraude bij verkoop **
Alleen (zelfstandig)		17,3% (n=42)	13,9% (n=35)
Soms alleen en soms met ouders		7,3% (n=61)	3,1% (n=19)
Altijd met een of beide ouders		2,6% (n=62)	0,4% (n=7)
Totaal ¹⁷		4,7% (n=165)	2,4% (n=61)

**p<0,01

Wanneer beide vormen van veilingfraude (fraude bij aankoop en fraude bij verkoop) bij elkaar worden genomen, blijkt dat 3,1% van de jongeren hiervan dader is (zie tabel 5.5). Een enkele jongere is dader van beide vormen van veilingfraude (0,5%).

Tabel 5.5 Kenmerken daders veilingfraude (in %, n=6299)

Kenmerken	Daders
<i>Sekse:**</i>	
jongen	4,5
meisje	1,6
<i>Leeftijd:**</i>	
8-10 jaar	1,3
11-12 jaar	2,2
13-14 jaar	3,8
15-16 jaar	4,3
17 jaar en ouder	3,2
<i>Schoolsoort:**</i>	
po groep 7/8	1,5
vo totaal	3,8
<i>Opleidingsniveau:**</i>	
vo vmbo	4,8
vo havo	3,1
vo vwo	2,9
Totaal (n=194)	3,1

**p<0,01

16 De percentages betreffen zogenoemde rijpercentages, vandaar dat de percentages niet bij elkaar worden opgeteld. Iedere rij bevat overigens een verschillend aantal respondenten.

17 De totaalpercentages in de tabel verschillen met de percentages die zijn benoemd in de tekst. Dit komt doordat de tabelpercentages zijn gebaseerd op een lager aantal respondenten (alleen jongeren die online aankopen (n=3484) of verkopen doen (n=2565)) dan in de tekst waarbij is gekeken naar alle respondenten (n=6299).

In tabel 5.5 is te zien dat een groter percentage jongens dader is van veiling-fraude dan meisjes. Daarnaast hangt daderschap samen met leeftijd, opleidingsniveau en is het percentage daders groter in voortgezet onderwijs dan in het primair onderwijs.

5.4 VIRTUELE DIEFSTAL

Inleiding

Virtuele diefstal, het stelen van goederen uit een virtuele wereld, is een mogelijk risico voor jongeren. Een virtuele wereld wordt door Bell (2008, p. 2) omschreven als '*a synchronous, persistent network of people, represented as avatars, facilitated by networked computers.*' Avatars zijn '*...graphical representations of themselves*' (Messinger e.a., 2009, p. 204), een soort digitale alterego's. In deze werelden kunnen mensen met een avatar interactie hebben met andere mensen via hun avatars. Dit kan verschillende doelen hebben, bijvoorbeeld communiceren, geld verdienen, opdrachten uitvoeren, goederen ruilen, enzovoort. De term *persistent* uit de definitie van Bell verwijst naar het gegeven dat een virtuele wereld 24/7 doorgaat, dus ook als iemand is uitgelogd.

Virtuele werelden zijn sinds het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw als paddenstoelen uit de grond geschoten. Deze ontwikkeling liep ruwweg parallel met de opkomst van sociale-netwerksites (Messinger e.a., 2009). Volgens Griffiths en Light (2008) is het onderscheid tussen virtuele werelden en sociale-netwerksites tegenwoordig moeilijk te maken. Dit komt omdat beide elementen van elkaar integreren. Een voorbeeld hiervan is Habbo Hotel. Habbo Hotel is een plaats voor *social networking* en een plaats om te gamen (Griffiths & Light, 2008).

Grofweg kunnen er twee typen virtuele werelden worden geïdentificeerd (Van Kokswijk & Lodder, 2008). Er zijn virtuele werelden waarin gegamed kan worden, de zogenoemde MMORPG's. MMORPG staat voor *Massive Multiplayer Online Role Playing Game*. Dit zijn online games waarin jongeren samen met andere spelers opdrachten (zogenoemde *quests*) vervullen. Voorbeelden hiervan zijn RuneScape, EverQuest en World of Warcraft. Daarnaast zijn er virtuele werelden die gebruikers zelf creëren, de zogenoemde MUVE's. MUVE staat voor *Multi User Virtual Environment*. Dit zijn online omgevingen waarin mensen met elkaar kunnen communiceren en dingen kunnen creëren. Een bekend voorbeeld hiervan is Second Life. Bij Second Life is de verbeelding van de spelers leidend voor wat er gebeurt: er is geen plan, doel of structuur. Doordat er weinig tot geen regels zijn, ontstaat Second Life daarmee de definitie van spel (Harambam, Aupers & Houtman, 2009). Een recenter voorbeeld is Minecraft (sinds 2009), een virtuele wereld die de deelnemers zelf bouwen van blokken,

met inmiddels meer dan 33 miljoen geregistreerde gebruikers.¹⁸ Habbo Hotel lijkt ook bij deze groep te horen, maar deze wereld bevat ook spelelementen. Er lijkt dus enige overlap te bestaan tussen beide typen virtuele werelden.

In virtuele werelden is het vaak mogelijk om met echt geld virtuele goederen te kopen. Lehdonvirta (2009, p. 100) beschrijft virtuele goederen als volgt: '*... the subset of virtual assets that can be mass-produced and as a result are frequently bought and sold like conventional consumer commodities. In practice, this mainly includes the items, the characters and currencies of massively multiplayer games and other online hangouts.*'

Hoewel sommige virtuele goederen gratis zijn, is het aanbod hiervan beperkt. De meer aantrekkelijke goederen moeten vaak worden aangeschaft met credits of punten die verdiend kunnen worden in het spel of gekocht kunnen worden met echt geld.¹⁹ Ook is het mogelijk om goederen onderling te ruilen. In verschillende online games kunnen daarnaast (exclusieve) goederen worden gewonnen of op andere wijze worden verdiend (Griffiths & Light, 2008). In sommige gevallen is het mogelijk om (schaarse) virtuele goederen te verhandelen, onder toezicht van de aanbieder van het spel op diens website (Lodder, 2006). Ter illustratie, in de interne economie van Second Life wordt jaarlijks meer dan 500 miljoen Amerikaanse dollar aan virtuele goederen en diensten verhandeld (Harambam e.a., 2009). De meeste aanbieders van virtuele werelden verbieden de handel in virtuele goederen buiten het spel om.²⁰ Toch is het niet altijd te voorkomen dat spelers onderling gaan handelen in accounts en virtuele goederen.

Via advertentiesites als Marktplaats en veilingsites als eBay kunnen spelers met echt geld avatars en virtuele goederen kopen en verkopen. Dit wordt ook wel *real money trade* genoemd (Harambam e.a., 2009) en dit gebeurde voor het eerst in 1999 (Lehdonvirta, 2009). Hierdoor is een soort schaduw economie ontstaan waarin geld kan worden verdiend en uitgegeven. Twee extreme voorbeelden zijn het zogenoemde *goldfarming*²¹ en *powerleveling*²². Op basis van cijfers uit 2007 blijkt dat wereldwijd jaarlijks meer dan 2,1 miljard Amerikaanse dollar is omgezet met de handel in virtuele goederen (Lehdonvirta, 2009).

18 Zie <http://www.minecraft.net>, geraadpleegd op 1 juni 2012.

19 Ter illustratie: veertig credits bij Habbo Hotel kosten vijf euro (zie: <http://www.habbo.nl/credits>, geraadpleegd op 1 december 2011). In de Habbo Hotel Shop kan voor vier credits bijvoorbeeld een flatscreen-tv worden gekocht en voor twintig credits een huisdier. Een *limited edition* 'dino ei' kost al 200 credits.

20 Zie bijvoorbeeld de *terms of use agreement* van World of Warcraft: http://us.blizzard.com/en-us/company/legal/wow_tou.html, geraadpleegd op 1 december 2011.

21 Harambam e.a. (2009) beschrijven goldfarming als het verschijnsel waarbij jongeren, met name uit Aziatische landen, populaire games spelen om vervolgens de bij elkaar gespeelde goederen door te verkopen aan westerlingen die daar geen tijd voor hebben.

22 Powerleveling beschrijven Harambam e.a. (2009) als het tegen betaling tijdelijk overnemen van iemands avatar om hem enige tijd later met verbeterde status terug te geven.

In virtuele werelden kunnen goederen ook van elkaar worden gestolen, bijvoorbeeld door *hacking*²³ of *scamming*²⁴. Dit is vervelend voor jongeren, omdat zij hun geld hieraan hebben uitgegeven, dan wel tijd en energie hebben geïnvesteerd in het bemachtigen van virtuele goederen. In Nederland is diefstal strafbaar op grond van artikel 310 Sr.²⁵ In 2008 is door de rechtbank in Leeuwarden voor het eerst iemand veroordeeld voor virtuele diefstal.²⁶ De twee verdachten hadden onder bedreiging een virtueel masker en een virtueel amulet gestolen van iemand uit het spel RuneScape (Van Kokswijk & Lodder, 2008). Daarna zijn er nog enkele veroordelingen voor virtuele diefstal geweest. Virtuele diefstal is dus ook een risico voor jongeren als zij hiervan dader zijn. Uit gesprekken met jongeren, maar ook met volwassenen, blijkt dat de strafbaarstelling van virtuele diefstal nagenoeg onbekend is.

Het onderwerp virtuele diefstal is in de vragenlijst van dit onderzoek als volgt aan de jongeren uitgelegd: 'Op straat kan je fiets gestolen worden. Op internet kan iemand ook iets van je stelen. Bijvoorbeeld een koelkast in Habbo Hotel, een bijzonder zwaard in RuneScape, of een vliegend paard in World of Warcraft. Wanneer iemand anders, zonder dat jij dat goed vindt, iets van jou op internet steelt, dan heet dit een virtuele diefstal.' Diefstal als onderdeel van een spel, bijvoorbeeld het stelen van een auto in de game Grand Theft Auto, valt hier dus niet onder en is niet aan de jongeren voorgelegd. Bij een aantal jongeren leidde dit tot interpretatieverschillen (zie par. 5.6). Zij antwoordden bevestigend op de vraag naar het stelen van virtuele goederen, maar gaven vervolgens aan dat dit vanuit hun optiek geen 'echte' diefstal betrof, maar een onderdeel van een game.

Prevalentie slachtofferschap

Van de jongeren is 15,3% slachtoffer van virtuele diefstal (zie tabel 5.6); 3,4% zelfs meer dan eens. Onder jongens is het percentage slachtoffer hoger dan onder meisjes. Leeftijd, schoolsoort en opleidingsniveau hangen niet samen met slachtofferschap.

23 Hacking is het opzettelijk en wederrechtelijk binnendringen in een geautomatiseerd werk of in een deel daarvan (138ab Sr).

24 Scamming is de ander misleiden met als doel er (financieel) beter van te worden (oplichting, bedrog).

25 De tekst van 310 Sr luidt: 'Hij die enig goed dat geheel of ten dele aan een ander toebehoort wegneemt, met het oogmerk om het zich wederrechtelijk toe te eigenen, wordt, als schuldig aan diefstal, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vierde categorie.'

26 Voorwaarden om virtuele diefstal als diefstal te bestraffen zijn: a) het goed moet een waarde vertegenwoordigen voor de gebruiker; dit hoeft geen economische waarde te zijn, b) het goed hoeft niet stoffelijk (tastbaar) te zijn en c) het goed dient overdraagbaar te zijn; een ander kan de macht erover volledig overnemen (zie: <http://www.rechtspraak.nl/Actualiteiten/Nieuws/Pages/Afpakken-virtueel-masker-uit-spel-RuneScape-is-diefstal.aspx>, geraadpleegd op 1 februari 2012).

Tabel 5.6 Kenmerken slachtoffers virtuele diefstal (in %; n=6299)

Kenmerken	Slachtoffers
<i>Sekse:**</i>	
jongen	20,9
meisje	9,6
<i>Leeftijd:</i>	
8-10 jaar	11,0
11-12 jaar	15,4
13-14 jaar	16,0
15-16 jaar	15,6
17 jaar en ouder	16,3
<i>Schoolsoort:</i>	
po groep 7/8	14,7
vo totaal	15,6
<i>Opleidingsniveau:</i>	
vo vmbo	14,4
vo havo	16,9
vo vwo	16,1
Totaal (n=965)	15,3

**p<0,01

Van de groep slachtoffers weet 59,5% niet wie de dader is. Bijna een kwart (23,3%) weet wel wie de dader is en 17,2% heeft hiervan een vermoeden. Aan de jongeren die weten wie de dader is of hiervan een vermoeden hebben (n=391), is vervolgens gevraagd waarvan ze de dader kennen. Het meest gegeven antwoord is dat de dader iemand is die ze uitsluitend via internet kennen (30,3%). Ook gaat het vaak om bekenden (21,9%) en vrienden/vriendinnen (21,4%) uit de buurt of van school. Box 5.1 geeft twee uitspraken van jongeren hierover.

Box 5.1 Quotes over relatie tussen slachtoffers en daders virtuele diefstal

- 'Iemand die ik al kende en die op habbo mijn vriendin werd ja en toen werd gestolen' (meisje, elf jaar, basisschool)
- 'Ik ken men niet, alleen op runescape' (meisje, dertien jaar, vmbo)

Tot slot is gevraagd of de slachtoffers ook weten hoe de dader te werk is gegaan. Bijna de helft (48,9%) heeft hiervan geen idee. De drie meest gegeven antwoorden van de jongeren die dit wel wisten (n=493) zijn: hun account of computer is gehackt (29,6%), iemand heeft het wachtwoord afgekeken (16,6%) of ze hebben zelf de gebruikersnaam en het wachtwoord aan iemand verteld (14,6%).²⁷ Het

27 Hoewel het afkijken van iemands wachtwoord en daar misbruik van maken ook een vorm van hacken is, is dit apart bevraagd, omdat niet alle jongeren zich hiervan bewust zijn.

invullen van persoonlijke gegevens op een nep-website (*phishing*) en scamming komen minder voor, respectievelijk 7,9 en 7,7%. Bijna een kwart (23,3%) noemde een andere werkwijze van de dader. Voorbeelden hiervan zijn: keyloggers, cheats, spyware en het raden van wachtwoorden. Box 5.2 geeft een illustratie van de modus operandi van virtuele dieven.

Box 5.2 Quotes over werkwijze daders virtuele diefstal (volgens slachtoffers)

- 'De jongen heeft tegen mij gezegd dat als ik mijn ww in typ en dan op shift dat ik dan veel habbo geld zou krijgen maar toen stond mijn ww daar dus gewoon, en toen ging die persoon weg' (meisje, tien jaar, basisschool)
- 'Ik zat op habbo hotel en speelde stoelendans. toen moest een jongen weg omdat hij verloor, zei die jongen: ga naar die en die website dan krijg je tweehonderd gratis credits, en voordat ik kon wegklikken ging ik vanzelf naar die website. Ik logde in omdat het op habbo leek en toen werd ik er uitgegooid en even later werkte mijn wachtwoord niet meer en ik moest een nieuw ww maken en toen waren de helft van mijn spullen weg: een fornuis, een palmboom, een zonnebloem, een flatscreen tv, twee teleport tegels, vier stukken wand, een deur, een poort, een lichtgevende tegel, een minibar, een vaas met drie rozen erin en zes plastic stoelen' (jongen, twaalf jaar, vwo)
- 'Hij had een hack, dus niet op mijn computer ingebroken maar op het spel zelf, had er 90 euro aan besteed, alles weg' (jongen, dertien jaar, havo)
- 'Ik had het aan haar gegeven om te lenen voor een feest (habbo) en ze heeft het nietmeer trug gegeven en mij verwijderd' (meisje, veertien jaar, vmbo)
- 'Ik zat op haar computer, en dan wachtwoord bleef in die computer staan, waardoor ze zo op mijn site kon' (meisje, veertien jaar, havo)
- 'Iemand deed zich voor als een vriend van me op Runescape, dus toen dacht ik dat ik mijn wachtwoord wel kon geven. (Dat was in de tijd dat ik nog weinig wist over internet)' (jongen, zeventien jaar, vwo)

Prevalentie daderschap

Een op de tien jongeren (10,2%) geeft aan zich wel eens schuldig te maken aan virtuele diefstal (zie tabel 5.7). Van deze groep zegt 3,7% dit vaker te doen. Zowel voor sekse, leeftijd als schoolsoort zijn significante verschillen gevonden. Een groter deel jongens dan meisjes zijn dader van virtuele diefstal. Ook zeggen meer middelbare scholieren (vanaf dertien jaar) dan basisschoolleerlingen wel eens iets van een ander gestolen te hebben op internet.

Tabel 5.7 Kenmerken daders virtuele diefstal (in %; n=6299)

Kenmerken	Daders
<i>Sekse:**</i>	
jongen	15,8
meisje	4,4
<i>Leeftijd:**</i>	
8-10 jaar	3,3
11-12 jaar	7,7
13-14 jaar	12,8
15-16 jaar	12,3
17 jaar en ouder	12,7
<i>Schoolsoort:**</i>	
po groep 7/8	5,3
vo totaal	12,2
<i>Opleidingsniveau:</i>	
vo vmbo	13,2
vo havo	12,9
vo vwo	10,6
Totaal (n=642)	10,2

**p<0,01

Jongeren is ook gevraagd naar het motief voor de diefstal. Op deze vraag zijn de drie meest gegeven antwoorden: 'omdat ze het wel grappig vinden' (28,5%), 'omdat ze het virtuele goed wilden hebben' (26,2%) en 'omdat ze er geld mee konden verdienen' (18,2%). Diefstal met wraak als motief (12,1%) en om een ander te pesten (3,8%) komen minder vaak voor; 11,3% gaf een ander antwoord. De meest voorkomende andere antwoorden waren: 'het mocht van de ander', 'het hoort bij het spel' en 'iedereen doet het'. In box 5.3 staan enkele citaten die de motieven van jongeren weergeven.

Box 5.3 Quotes over motivaties voor virtuele diefstal

- 'Omdat ik het leuk vond om meer meubels te krijgen' (jongen, tien jaar, basisschool)
- 'Omdat we dat de hele tijd bij elkaar doen om elkaar te plagen' (jongen, twaalf jaar, vwo)
- 'Ik leende het hem en ik kreeg hem niet terug dus pakte ik hem terug' (jongen, dertien jaar, vmbo)
- 'Ik mocht geen credits kopen en wist niet hoe ik er anders aan kwam' (meisje, dertien jaar, havo)
- 'Ik wou een keer uitproberen hoe makkelijk het was om iemand te scammen' (jongen, zestien jaar, vwo)

Daarnaast is aan jongeren de vraag gesteld van wie ze iets hebben gestolen. Van de groep daders geeft iets meer dan de helft (54,4%) aan dat ze geen idee hebben van wie ze de online goederen hebben gestolen. Van de daders die dit wel weten (n=293), blijkt dat de slachtoffers zich vaak in de nabije omgeving van de dader bevinden. Het gaat meestal om bekenden (27,6%) en vrienden/vriendinnen (26,3%) uit de buurt of van school. Ook worden eigen familieleden (broers en zussen) gedupeerd (13,0%). In mindere mate zijn mensen die alleen via internet bekend zijn (9,2%) en ex-vriendjes of -vriendinnetjes slachtoffer (6,8%). In box 5.4 staan enkele voorbeelden van relaties tussen dader en slachtoffer.

Box 5.4 Quotes over relatie tussen daders en slachtoffers virtuele diefstal

- 'Iemand die mij pest op habbo' (meisje, elf jaar, basisschool)
- 'Diegene die ook van mij had gestolen' (meisje, twaalf jaar, vwo)
- 'Mensen die ik niet ken op een online internet spelletje' (jongen dertien jaar, vmbo)

Tot slot is gevraagd hoe de virtuele dieven te werk zijn gegaan. De meeste daders hebben de gebruikersnaam en het wachtwoord gevraagd aan iemand (25,2%). Ook kijken daders de wachtwoorden van een ander af (15,1%) en hacken ze computers en/of accounts (15,1%). Iemand scammen en het verkrijgen van een wachtwoord door middel van *phishing* wordt door respectievelijk 7,3 en 6,1% als methode gehanteerd; 27,4% geeft een ander antwoord. De meest voorkomende zijn: het raden van iemands wachtwoord, het niet willen zeggen of kunnen herinneren van de gehanteerde methode, er is geen wachtwoord nodig en het hoort bij het spel. De volgende citaten geven een illustratie van de werkwijze van jongeren.

Box 5.5 Quotes over werkwijze daders virtuele diefstal

- 'De gebruikersnaam heb ik afgekeken, en een stukje van het wachtwoord heeft ze zelf verteld en de andere helft afgekeken (perongeluk)' (meisje, tien jaar, basisschool)
- 'Ik heb daar een programma voor maar dat gebruik ik alleen als die het ook bij mij heeft gedaan' (jongen, elf jaar, basisschool)
- 'Heb je speciaale sites voor en dan is het appeltje eitje' (jongen, dertien jaar, vmbo)
- 'Dit is allemaal niet nodig gewoon een mooi verhaaltje vertellen en dat is genoeg' (jongen, veertien jaar, havo)
- 'Ze heeft gewoon haar zwaard gegeven en toen kon ik zonder enige informatie wel over haar accaunt beschikken' (jongen, veertien jaar, havo)

5.5 RISICOFACTOREN

In deze paragraaf wordt uiteengezet in hoeverre sociaal-demografische kenmerken, omgevingskenmerken, het internetgedrag van de jongere,

de internetbegeleiding door ouders en individuele sociaalpsychologische kenmerken van de jongere verband houden met slachtoffer- en daderschap van financieel-economische online criminaliteit.

Risicofactoren voor slachtofferschap

In totaal is 26,3% van de respondenten van een of meerdere vormen van financieel-economische online criminaliteit slachtoffer geworden. In tabel 5.8 staan de uitkomsten van de logistische regressieanalyse. Deze analyse geeft het verband weer tussen diverse (risico)factoren en slachtofferschap van commerciële misleiding, veilingfraude en virtuele diefstal.²⁸ De belangrijkste (significante) relaties zijn weergegeven met een asterisk. De richting van de gevonden verbanden is echter onbekend.²⁹

Slachtofferschap van de verschillende financieel-economische risico's is met dit model voor 11,7 tot 23,7% verklaard. Jongens zijn vaker slachtoffer van virtuele diefstal dan meisjes. Mogelijk houdt dat verschil verband met het soort activiteiten dat jongens ondernemen op internet. Virtuele diefstal vindt namelijk vooral plaats in verband met online games.

In tegenstelling tot de gevonden bivariate samenhang in paragraaf 5.2 is opleiding (opleidingsniveau, schoolsoort) in deze multivariate analyse (gecontroleerd voor andere factoren) niet van invloed op commerciële misleiding. Dit betekent dat andere factoren de eerder gevonden samenhang tussen opleidingsniveau en slachtofferschap van commerciële misleiding wegverklaren. Opleidingsniveau houdt wel verband met veilingfraude en virtuele diefstal. Vwo'ers lopen het minst kans om slachtoffer te worden van veilingfraude. Op het gebied van virtuele diefstal lopen basisschoolleerlingen de meeste kans om slachtoffer te worden. Vmbo'ers lopen significant minder kans om hiervan slachtoffer te worden.

Daarnaast valt in tabel 5.8 op dat betrokkenheid als slachtoffer en/of als dader bij vormen van financieel-economische online criminaliteit de kans op slachtofferschap beïnvloedt. Het is echter de vraag wat de richting van het geconstateerde verband is. Wellicht dat een slachtoffer van bijvoorbeeld virtuele diefstal als wraakactie ook een virtueel goed van een ander (terug) steelt. Wat wel duidelijk wordt, is dat betrokkenheid bij verschillende online risico's zeer sterk samenhangt met slachtofferschap. Die bevinding is van belang in verband met preventie en vroegsignalering. Jongeren die eenmaal in de gevarenhoek zitten, worden eerder dan andere jongeren met nieuwe risico's geconfronteerd.

28 Zie hoofdstuk 2 voor een methodische verantwoording.

29 Voorbeeld: slachtoffers van veilingfraude lopen een verhoogd risico om zelf veilingfraude te plegen. Er kan echter niet worden aangetoond of de jongeren eerder slachtoffer of eerder dader waren.

Tabel 5.8 Regressiemodel slachtofferschap financieel-economische online crime (n=5857)

		Commerciële misleiding	Veiling- fraude ³⁰	Virtuele diefstal
Sociaal-demografische kenmerken ³¹	meisje	-0,226*	-0,259	-0,578**
	leeftijd	0,070*	0,013	-0,001
	opleiding: basisschool	0,093	0,208	0,268**
	opleiding: vmbo	-0,023	0,182	-0,331**
	opleiding: havo	0,103	-0,056	0,034
	opleiding: vwo	-0,173*	-0,344**	0,030
	tweeoudergezin	-0,153	-0,145	-0,200*
	allochtoon	0,037	0,063	-0,023
Omgeving	band met ouders	-0,125	0,198	-0,013
	band met leeftijdsgenoten	0,045	-0,129	0,086
	band met school	-0,045	-0,089	0,028
Internetgedrag	aantal uur internet per dag	0,012	0,043	0,054
	frequentie gaming	0,015	0,060	0,263**
	frequentie profielsites bezoeken	0,108**	0,034	0,063
	compulsief internetgedrag	0,135	0,016	0,132
	voelt zich online ongeremder (disinhibitie)	0,135*	0,214**	0,261**
	geeft online persoonlijke informatie (self-disclosure)	0,007	-0,043	0,092*
	klikgedrag e-mail/bijlagen/reclame	0,486**	0,301*	0,405**
	verstrekt persoonlijke contactgegevens	0,880**	-0,100	0,488**
Betrokkenheid online crime	slachtoffer commerciële misleiding	-	0,563**	0,439**
	slachtoffer veilingfraude	0,598**	-	0,235
	slachtoffer virtuele diefstal	0,453**	0,203	-
	dader veilingfraude	-0,138	0,970**	-0,264
	dader virtuele diefstal	0,230	0,273	1,635**
Internetbegelei- ding ouders	(perceptie van) toezicht	0,087	0,059	0,036
	(perceptie van) regels	-0,088	0,041	-0,121
	(perceptie van) controle	0,135	0,070	-0,014
	(perceptie van) praten met ouders over internet	0,041	-0,067	-0,022
	betrokkenheid ouder (s) bij online aan- en/of verkoop	-	-0,894**	-
Indivi- duële factoren	psychosociaal welbevinden	-0,072	0,005	-0,162*
	zelfcontrole	-0,749**	-0,008	0,362*
Nagelkerke R ²		15,5%	11,7%	23,7%

*p<0,05; **p<0,01

30 De resultaten van veilingfraude zijn gebaseerd op 3653 respondenten in plaats van 5857 respondenten. Dit komt doordat alleen die respondenten zijn meegenomen die online aan- en/of verkopen hebben gedaan.

31 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep), tweeoudergezinnen zijn afgezet tegen niet-tweeoudergezinnen (referentiegroep) en allochtonen zijn afgezet tegen autochtonen (referentiegroep). De referentiegroepen zijn niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij de meisjes, jongeren uit een tweeoudergezin of allochtonen negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben om slachtoffer te worden dan jongens, jongeren uit een niet-tweeoudergezin en autochtone jongeren. Zijn de resultaten positief, dan is de kans juist groter.

Directe betrokkenheid van ouders bij de online aan- en -verkoop van producten hangt zeer sterk samen met slachtofferschap van veilingfraude. Jongeren die niet of minder vaak door hun ouders worden begeleid, lopen meer kans om slachtoffer te worden. Internetbegeleiding door ouders speelt verder geen rol – ook niet bij commerciële misleiding en virtuele diefstal – in het voorkomen van slachtofferschap.

Tot slot de invloed van de individuele kenmerken van jongeren. Lage zelfcontrole is risicoverhogend voor slachtofferschap van commerciële misleiding. Oftewel, jongeren die impulsief reageren, bijvoorbeeld op online reclameboodschappen, hebben meer kans dat ze ongewenst vastzitten aan een abonnement of toch moeten betalen voor een als gratis aangeboden product.

Risicofactoren voor ouderschap

Van het totaal aantal respondenten heeft 12,2% zich schuldig gemaakt aan veilingfraude en/of virtuele diefstal. In tabel 5.9 zijn de uitkomsten gepresenteerd van de logistische regressieanalyse van ouderschap van deze twee vormen van financieel-economische online criminaliteit. Voor commerciële misleiding zijn geen vragen gesteld over ouderschap. Ouderschap van veilingfraude en virtuele diefstal is door middel van dit model met respectievelijk 21,4 en 33,2% verklaard.

Voor ouderschap is een duidelijk verschil op te merken tussen jongens en meisjes. Jongens maken zich vaker schuldig aan veilingfraude en virtuele diefstal dan meisjes. Daarnaast blijkt dat opleiding samenhangt met ouderschap van virtuele diefstal. Vmbo'ers zijn hiervan vaker vader. Basisschoolleerlingen zijn significant minder vaak vader van virtuele diefstal. In tegenstelling tot de gevonden verbanden in paragraaf 5.3 en 5.4, toont deze tabel geen samenhang tussen leeftijd en ouderschap.

Het internetgedrag van jongeren is een belangrijke factor voor het plegen van virtuele diefstal. Vaders van zowel veilingfraude als virtuele diefstal vertonen risicovol klikgedrag. Andere internetgedragingen die de kans op ouderschap van virtuele diefstal verhogen zijn: meer uren per dag internetten, meer gamen en meer persoonlijke informatie op internet zetten. Ook hier zien we dus weer een verband tussen internetgedrag en risico.

In tabel 5.9 is te lezen dat slachtoffer- en ouderschap samenhangen. Jongeren die slachtoffer zijn van virtuele diefstal, maken zelf ook anderen goederen afhandig. Eenzelfde wisselwerking zien we tussen slachtoffer- en ouderschap van veilingfraude. Zo zien we ook hier dat jongeren die eenmaal risico lopen, eerder dan andere jongeren met nieuwe risico's worden geconfronteerd.

**Tabel 5.9 Regressiemodel daderschap financieel-economische online crime
(n=5857)**

		Veilingfraude	Virtuele diefstal
Sociaal-demografische kenmerken ³²	meisje	-0,750**	-0,993**
	leeftijd	-0,079	-0,032
	opleiding: basisschool	-0,383	-0,480**
	opleiding: vmbo	0,292*	0,250**
	opleiding: havo	-0,022	0,176
	opleiding: vwo	0,113	0,054
	tweeoudergezin	0,187	-0,133
	allochtoon	0,291	-0,036
Omgeving	band met ouders	-0,277	-0,248*
	band met leeftijdsgenoten	0,048	0,061
	band met school	-0,410	-0,158
Internetgedrag	aantal uur internet per dag	0,114	0,125**
	frequentie gaming	-0,123	0,237**
	frequentie profielsites bezoeken	-0,016	0,105*
	compulsief internetgedrag	0,028	0,177*
	voelt zich online ongeremder (disinhibitie)	0,210*	0,066
	geeft online persoonlijk informatie van zichzelf (self-disclosure)	0,066	0,183**
	klikgedrag e-mail/bijlagen/reclame	0,352*	0,362**
	verstrekt persoonlijke contactgegevens	0,330	0,214
Betrokkenheid online crime	slachtoffer commerciële misleiding	-0,123	0,224
	slachtoffer veilingfraude	1,566**	0,380*
	slachtoffer virtuele diefstal	-0,145	1,678**
	dader veilingfraude	-	0,562**
	dader virtuele diefstal	0,632**	-
Internetbegeleiding ouders	(perceptie van) toezicht	-0,006	-0,191
	(perceptie van) regels	-0,345	-0,039
	(perceptie van) controle	0,032	0,078
	(perceptie van) praten met ouders over internet	-0,041	-0,028
Individuele factoren	psychosociaal welbevinden	0,301	0,320**
	zelfcontrole	-1,468**	-0,801**
Nagelkerke R ²		21,4%	33,2%

*p<0,05; **p<0,01

- 32 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep), tweeoudergezinnen zijn afgezet tegen niet-tweeoudergezinnen (referentiegroep) en allochtonen zijn afgezet tegen autochtonen (referentiegroep). De referentiegroepen zijn niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij de meisjes, jongeren uit een tweeoudergezin of allochtonen negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben om dader te worden dan jongens, jongeren uit een niet-tweeoudergezin en autochtone jongeren. Zijn de resultaten positief, dan is de kans juist groter.

Internetbegeleiding door ouders heeft geen invloed op ouderschap. Individuele factoren spelen wel een rol. Lage zelfcontrole vergroot de kans op ouderschap van veilingfraude en virtuele diefstal. Ook jongeren met een hoog psychosociaal welbevinden lopen meer kans om vader van virtuele diefstal te zijn. In eerste instantie lijkt dit een vreemde bevinding. Een mogelijke verklaring is dat de richting van het verband omgekeerd is. Het is niet zo dat gelukkige jongeren meer stelen, maar mogelijk dat het stelen van virtuele goederen gelukkiger maakt. Deze veronderstelling vraagt om een nadere toelichting. Virtuele diefstal vindt bij uitstek plaats binnen games en binnen deze games, zoals MMORPG's, bestaan zogenaamde level- of *rankings*systemen. Hoe hoger het niveau dat een speler bereikt, des te meer aanzien, respect en waardering dit oplevert bij de medespelers. Naast dergelijke systemen, zijn er ook bepaalde virtuele goederen die een avatar (een online karakter) sterker kunnen maken. Wanneer een jongere een account met een hoger level of een zeer sterk zwaard (virtueel goed) steelt, dan wordt het aanzien van zo'n jongere groter. Wellicht dat de door diefstal verkregen hogere status doorwerkt in het psychosociaal welbevinden van de jongere. Of deze veronderstelling hout snijdt, zou aan de orde kunnen komen in vervolgonderzoek naar hoe jongeren hun slachtoffer- en ouderschap waarderen en beleven.

5.6 SLOTBESCHOUWING

In dit hoofdstuk zijn drie vormen van financieel-economische online criminaliteit beschreven: commerciële misleiding, veilingfraude en virtuele diefstal. Voor elke criminaliteitsvorm is beschreven hoeveel jongeren slachtoffer of vader zijn (*prevalentie*). Ook is aangegeven welke risicofactoren samenhangen met slachtoffer- en ouderschap (*profilering*). In deze slotparagraaf zijn de belangrijkste resultaten weergegeven en is een relatie gelegd met resultaten uit eerder onderzoek. Ook worden enkele methodologische kanttekeningen geplaatst. Deze paragraaf sluit af met mogelijke implicaties van de bevindingen: wat betekenen de resultaten voor preventie en interventie maatregelen?

5.6.1 Samenvatting en vergelijkingen met eerder onderzoek

Commerciële misleiding

In totaal is 11,2% van de jongeren slachtoffer geworden van commerciële misleiding. Het op internet verstrekken van persoonlijke (contact)gegevens, risicovol klikgedrag en een lage mate van zelfcontrole zijn de belangrijkste factoren die samenhangen met slachtofferschap. Met slachtofferschap van commerciële misleiding hangt samen: slachtofferschap van veilingfraude en slachtofferschap van virtuele diefstal. Dit wijst op een patroon van meervoudig slachtofferschap (zie hoofdstuk 7). In dit onderzoek is niet gevraagd naar ouderschap van commerciële misleiding.

Duimel (2010) heeft onderzoek gedaan naar het gebruik van mobiele telefonie onder 5500 jongeren van acht tot achttien jaar. Uit haar onderzoek komt naar voren dat een op de vijf jongeren die een mobiele telefoon bezit wel eens heeft vastgezet aan een ongewenst abonnement. Uitgesplitst naar leeftijd is dit ongeveer 10% van de acht- tot en met twaalfjarigen en 25% van alle dertien- tot achttienjarige mobiele telefoonbezitters. Wanneer naar alle ondervraagde jongeren wordt gekeken, dus ook naar de niet-bezitters, dan ligt het percentage op ongeveer 4%. In ons onderzoek heeft 8,7% van de jongeren wel eens vastgezet aan een ongewenst abonnement.

In de literatuur wordt gewezen op leeftijd als belangrijke voorspeller voor slachtofferschap van commerciële misleiding (zie par. 5.2). In ons onderzoek onder schoolgaande jongeren zien we echter internetgedrag van jongeren naar voren komen als een dominantere voorspeller van slachtofferschap van commerciële misleiding dan leeftijd.

Veilingfraude

Van de jongeren is 5,2% slachtoffer en 3,1% dader van veilingfraude. De gevonden prevalentiecijfers van veilingfraude komen overeen met eerder onderzoek van Van Wilsem (2010): daar is ruim 4% van de respondenten – tussen de 16 en 35 jaar – slachtoffer van veilingfraude (bij online aankopen). Er is geen ander onderzoek gevonden naar veilingfraude onder jongeren.

Uit de regressiemodellen (par. 5.5) blijkt dat slachtoffer- en daderschap elkaar beïnvloeden. Slachtoffers van veilingfraude zijn vaak ook dader daarvan, en daders zijn vaak ook slachtoffer. Er zijn nog diverse andere verbanden tussen slachtofferschap en daderschap (tabel 5.8 en 5.9). Jongeren die eenmaal in de gevarenhoek zitten, worden eerder dan andere jongeren met nieuwe risico's geconfronteerd.

De betrokkenheid van ouders bij de online aan- en/of verkoop van producten hangt samen met zowel slachtoffer- als daderschap. Jongeren die niet door hun ouders worden begeleid zijn vaker slachtoffer of dader van veilingfraude. Op dit punt heeft de begeleiding van ouders dus een duidelijk positief effect.

Virtuele diefstal

Van de drie onderscheiden vormen van financieel-economische online criminaliteit komt virtuele diefstal het meest voor: 15,3% van de jongeren is hier van slachtoffer en 10,2% dader. Het gaat vooral om jongens. Van hen is 20,9% slachtoffer en 15,8% dader van virtuele diefstal. In een onderzoek van Duimel (2012) naar internetgerelateerde problemen, onder ruim 1000 elf- tot en met zestienjarigen, komt naar voren dat 10% van de jongeren slachtoffer is van virtuele diefstal. Hoe virtuele diefstal in dat onderzoek is gemeten is onduidelijk.

Bij virtuele diefstal is een sterke samenhang gevonden tussen slachtoffer- en daderschap (par. 5.5). Stelen en bestolen worden, lijkt daarmee een gangbaar

verschijnsel onder jongeren die frequent gamen of in virtuele werelden vertoeven. Dat gaat meer de jongens dan de meisjes aan.

Offline criminaliteit

Online slachtofferschap is vergeleken met offline slachtofferschap, zoals beschreven in de Landelijke Jeugdmonitor (Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2010b). De vergelijking is wel enigszins problematisch, omdat de CBS-cijfers delictscategorieën betreffen in plaats van afzonderlijke delictsvormen. Daarnaast hanteert het CBS een leeftijdsgroep van 15 tot 25 jaar, wat niet overeenkomt met de doelgroep van ons onderzoek (tien tot achttien jaar). In 2009 is 23,1% – in de laatste twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek – slachtoffer geworden van een vermogensdelict (waaronder bijvoorbeeld fietsendiefstal en zakkenrollerij). Hoewel een vergelijking van deze CBS-cijfers met de door ons gepresenteerde cijfers dus niet zuiver is, lijkt het percentage jongeren dat slachtoffer is van een offline vermogensdelict (23,1%) nog altijd hoger dan het percentage jongeren dat slachtoffer is van virtuele diefstal (15,3%). Een overeenkomst is dat het in beide gevallen gaat om aanzienlijke percentages (vergeleken bij slachtofferpercentages gemeten over de gehele bevolking).³³ Offline zijn jongeren nogal eens slachtoffer van vermogensdelicten, online is dat niet anders.

Voor ouderschap is een vergelijking gemaakt met offline prevalentiecijfers die zijn beschreven in het rapport van Van der Laan en Blom (2011) over jeugdcriminaliteit. Zij deden onderzoek onder ruim 3000 jongeren tussen de tien en zeventien jaar. Uit dat onderzoek komt naar voren dat in 2010 21% van de jongeren tussen de twaalf en zeventien jaar dader is van vermogensdelicten. Iets stelen van school of werk komt het meest voor (11,4%), gevolgd door winkeldiefstal van producten onder de tien euro (6,7%) en aankoop van gestolen producten ofwel heling (5,7%). Tien- en elfjarigen plegen beduidend minder vermogensdelicten (5,6%). In ons onderzoek is 10,2% van de jongeren dader van virtuele diefstal. Uitgesplitst naar de leeftijdscategorieën die door Van der Laan en Blom worden gehanteerd, blijkt dat 11,7% van twaalf- tot en met zeventienjarigen en 4,6% van tien- en elfjarigen dader is van virtuele diefstal. Ook bij ouderschap zien we dus dat jongeren niet ineens dankzij internet in de criminaliteitsstatistiek verschijnen; ook offline zijn jongeren daarin duidelijk aanwezig.

Achtergrondkenmerken en risicofactoren

Uit het onderzoek blijkt dat vooral jongens zich normafwijkend gedragen. Dit komt overeen met de resultaten die zijn gevonden door Van der Laan en Blom (2011) voor offline delicten. Op basis van hun onderzoek blijkt dat voor de leeftijdsgroep twaalf- tot en met zeventienjarigen de prevalentie van vermogensdelicten onder jongens significant hoger is dan onder meisjes. Voor tien- en

33 Het meest voorkomende delict in Nederland is fietsdiefstal. Daarvan wordt 4,8% van de inwoners van vijftien jaar en ouder in een jaar slachtoffer (CBS, 2012).

elfjarigen is er voor vermogensdelicten geen significant verschil gevonden tussen jongens en meisjes.

Uit het onderzoek naar slachtofferschap van offline delicten van het CBS (2010b) zijn voor vermogensdelicten geen significante verschillen gevonden tussen jongens en meisjes. Ook in ons onderzoek vinden we geen verschillen voor sekse in de mate van slachtofferschap van veilingfraude. We vinden daarentegen wel dat jongens beduidend vaker slachtoffer zijn van commerciële misleiding en virtuele diefstal. Het hogere percentage slachtofferschap onder jongens voor laatstgenoemde vormen van online financieel-economische criminaliteit heeft mogelijk te maken met het gegeven dat jongens zich bezighouden met andere online activiteiten dan meisjes, zoals gamen.

In het onderzoek naar jeugdcriminaliteit (Van der Laan & Blom, 2011) blijkt dat delinquent gedrag toeneemt naar mate jongeren ouder worden. Dit komt overeen met het ons onderzoek. Het gerapporteerde normafwijkende gedrag is procentueel gezien in beide onderzoeken hoger bij de oudere leeftijdsgroepen. Bij de regressieanalyse in ons onderzoek valt het leeftijdseffect echter weg. Mogelijk is het internetgedrag van een jongere dermate (mede)bepalend voor ouderschap, dat leeftijd daardoor niet meer naar voren komt als een factor met een zelfstandig effect. Mogelijk speelt nog iets anders een rol. In een onderzoek naar verschillen tussen online- en offline fraudeurs, concluderen Leukfeldt en Stol (2012) dat online fraudeurs gemiddeld genomen vijf tot zes jaar jonger zijn dan offline fraudeurs. Zij voeren aan dat iemand oplichten via internet minder sociale vaardigheden vereist dan iemand (*face-to-face*) oplichten in de echte wereld, en dat daarom op internet mensen al op jongere leeftijd in staat zijn tot het plegen van zo'n delict. Wanneer internet mensen in staat stelt om al op jongere leeftijd delicten te plegen, zou het gevolg daarvan kunnen zijn dat in onze doelgroep (schoolgaande jongeren) en bij de door ons onderzochte soorten criminaliteit (online), leeftijd geen dominante voorspeller is voor ouderschap maar dat andere factoren dominanter zijn als voorspeller van criminaliteit – zoals internetgedrag en de daarbij opgedane digitale vaardigheden. Dit is een onderwerp voor nader onderzoek.

Het online verstrekken van persoonlijke informatie en contactgegevens vertonen een verband met slachtoffer- en ouderschap. Dit komt overeen met onderzoek van Van Wilsem e.a. (2010) naar de relatie tussen zichtbaarheid op internet en onterechte bankafschrijvingen onder 983 universitaire studenten en middelbare scholieren. Zij vinden dat jongeren die hun achternaam, adresgegevens of telefoonnummer vermelden (op profielsites) twee à drie keer zo veel kans hebben om slachtoffer te worden dan jongeren die dit niet doen. Onze bevinding dat slachtoffer- en ouderschap onderling samenhangen, komt ook overeen met het onderzoek van Van Wilsem e.a.. Zij concluderen dat het risico op slachtofferschap wordt vergroot wanneer respondenten een 'digitaal delict' hebben gepleegd. Tot slot stellen Van Wilsem e.a. dat een lage zelfcontrole verband houdt met slachtofferschap van online oplichting. In ons onderzoek hangt lage

zelfcontrole samen met slachtofferschap van commerciële misleiding. Een lage zelfcontrole vergroot eveneens de kans op daderschap van virtuele diefstal en van veilingfraude.

5.6.2 *Methodologische kanttekeningen en vervolgonderzoek*

Een relatief hoog percentage jongeren is in aanraking gekomen met financieel-economische online criminaliteit. Dit geldt voor virtuele diefstal (15,3%) en commerciële misleiding (11,2%) en in iets mindere mate voor veilingfraude (5,2%). Het is de vraag in hoeverre er sprake is van onder- of overrapportage bij zelfrapportage van slachtoffer- en daderschap door jongeren (Van der Laan & Blom, 2011). Onderrapportage kan plaatsvinden doordat jongeren bepaalde negatieve ervaringen zijn vergeten (geheugeneffect) of bewust verzwijgen (bijvoorbeeld omdat ze zich ervoor schamen). Overrapportage kan zich voordoen wanneer jongeren van alles verzinnen, bijvoorbeeld om stoer te doen. Onder- en overrapportage is ook mogelijk wanneer jongeren de vragen niet goed lezen, begrijpen of interpreteren en dit tot 'foute' antwoorden leidt. Citaten uit de vragenlijstdata illustreren mogelijke interpretatieverschillen:

Box 5.6 Quotes over mogelijk verkeerde interpretaties (virtuele diefstal en veilingfraude)

- 'Je mag op dat spel stelen daarom!!!' (meisje, elf jaar, basisschool; dader)
- 'Het is de bedoeling van het spel om te stelen' (jongen, twaalf jaar, basisschool; slachtoffer)
- 'Er stonden gratis stoelen op marktplaats en die hadden we dan gekocht, maar we hoefde niet te betalen' (jongen, twaalf jaar, basisschool; dader)
- 'Ik heb niks gedaan. Het was een kittenvoersetje die je mocht proberen' (meisje, veertien jaar, vmbo; dader)
- 'Wat magnetische balletjes, was naar verkeerd adres verzonden' (jongen, veertien jaar, vwo; dader)

De quotes geven aan dat jongeren – ondanks hun bevestigende antwoord op vragen naar virtuele diefstal en veilingfraude – zich niet altijd als slachtoffer of als dader beschouwen. De 'diefstal' maakt immers onderdeel uit van het spel en van 'oplichting' is geen sprake als het product gratis is en er geen geld hoeft te worden betaald. Het kan dus zijn dat de prevalentiecijfers in werkelijkheid iets lager zijn. Daarnaast was het in sommige gevallen discutabel of een jongere persoonlijk iets heeft meegemaakt of dat het in het gezin van de jongere heeft plaatsgevonden.

Nadeel bij financieel-economische criminaliteit is op geld waardeerbaar nadeel; vandaar de aanname in dit onderzoek dat deze vorm van criminaliteit sowieso nadelig is voor jongeren. In tegenstelling tot de risicogebieden cyberpesten en

online seksuele activiteiten, hebben we bij dit risicogebied dan ook niet gevraagd naar de beleving van jongeren. Toch is het ook hier van belang om in kaart te brengen in hoeverre jongeren de betreffende incidenten als nadelig of vervelend hebben ervaren. Nu blijkt uit een analyse van de open antwoorden dat een aantal jongeren het incident – ondanks het op geld waardeerbare nadeel – toch niet als vervelend heeft ervaren. Voor virtuele diefstal blijkt bovendien dat slachtoffers en daders veelal vrienden of bekenden van elkaar zijn en dat de ‘diefstal’ een grap of plaagstootje was. Verder zagen we een positief verband tussen ouderschap van virtuele diefstal en psychosociaal welbevinden, waarbij we veronderstelden dat een dergelijke diefstal misschien dus wel bijdraagt aan het welbevinden van de dader (zie par. 5.5). Naast de belevingsvraag is het eveneens interessant om te onderzoeken hoe jongeren met het incident zijn omgegaan (coping) en wat de impact is van het incident direct nadat het heeft plaatsgevonden en op de lange termijn.

Het is ook interessant om nader in kaart te brengen hoe en waar het online incident heeft plaatsgevonden. Dit maakt het mogelijk om te achterhalen in welke (soorten) virtuele werelden jongeren een verhoogde kans hebben op virtuele diefstal en via welke (soorten) websites zij vooral in aanraking komen met misleidende reclame. Bij de criminaliteitsvorm veilingfraude is de vraag gesteld met welke producten er is opgelicht. In vervolgonderzoek kan een dergelijke vraag ook gesteld worden bij commerciële misleiding en virtuele diefstal. Bovendien zou bij veilingfraude meer gedetailleerde informatie vergaard kunnen worden. Dus niet alleen of een product niet is bezorgd of niet is betaald, maar ook of een product tegenviel, bijvoorbeeld doordat het een namaak- of beschadigd product is.

Dit onderzoek geeft geen inzicht in de hoogte van de bedragen waarmee slachtoffers van financieel-economische online criminaliteitsvormen zijn benadeeld. In het onderzoek van Duimel (2010) komt bijvoorbeeld naar voren dat de helft van de jongeren die hebben vastgezet aan een ongewenst abonnement tot tien euro zijn benadeeld. Ongeveer een op de tien jongeren (8,0%) had meer dan vijftig euro schade. Ook hierbij is het interessant om te kijken hoe jongeren hiermee omgaan, in hoeverre zij hun geld terugkrijgen en welke stappen zij daarvoor nemen.

Tot slot zal vervolgonderzoek moeten uitwijzen wat de precieze achtergrond van de relaties is tussen de wisselwerking van slachtoffer- en ouderschap van financieel-economische online criminaliteit. Het is aan de hand van dit onderzoek niet te achterhalen wat de oorzaak-gevolgsequentie is. Het is interessant om te weten wat de precieze bron is van slachtoffer- en ouderschap is en wat de gevolgen ervan zijn. Dit geldt voornamelijk wanneer interventiestrategieën ontwikkeld worden.

5.6.3 Aanbevelingen voor preventie en interventiemaatregelen

Een belangrijk punt is wat de beschreven resultaten betekenen met het oog op preventie. Uit dit onderzoek komt naar voren dat het eigen internetgedrag van jongeren voor een groot deel bepalend is voor het risico dat zij lopen. Preventie-maatregelen zouden dus onder andere moeten inspelen op dit gedrag. 'Media-wijsheid vraagt om gedeelde verantwoordelijkheid van vele verschillende partijen om met initiatieven te komen die de weerbaarheid van kinderen in een gemedialiseerde wereld vergroten.' (De Haan, 2010, p. 42). De aanbevelingen zijn gericht op ouders, scholen, aanbieders van media en toezichthouders.

De rol van ouders

De band die jongeren hebben met hun ouders, leeftijdsgenoten en school zijn amper van invloed op slachtofferschap. Dit geldt ook voor de mate van internetbegeleiding door ouders. Dit komt overeen met bevinding van Sonck en De Haan (2011). De rol die ouders hebben in relatie tot online risico's lijkt dus beperkt. Het is mogelijk dat ouders onvoldoende in staat zijn om hun kind ook op internet op te voeden of denken dat dit niet nodig is. De Haan (2010) stelt zelfs dat regels en beperkingen niet passen bij het 'ethos van modern ouderschap', waarin ouders vertrouwen op vroegtijdige zelfstandigheid van hun kind en veel belang hechten aan zijn of haar privacy. Uit dit onderzoek blijkt dat jongeren vaak zonder toezicht kunnen internetten en dat kinderen slechts in beperkte mate hun internetervaringen met ouders delen (zie hoofdstuk 3). Dit betekent echter niet dat (specifieke) internetbegeleiding door ouders overbodig zou zijn. Zo hebben jongeren die niet worden begeleid door hun ouders bij de online aan- en -verkoop van producten meer kans om slachtoffer of dader te worden van veilingfraude. Het is dan ook te adviseren om het bewustzijn van ouders van de online activiteiten van jongeren en de risico's die zij daarbij lopen te vergroten, speciaal met betrekking tot online aan- en -verkoop.

De rol van scholen

Voorlichting zou het best kunnen beginnen op de basisschool, omdat kinderen zich steeds jonger op internet begeven en op die leeftijd al te maken krijgen met negatieve ervaringen op internet. Voorlichting moet zich niet alleen richten op slachtofferschap, maar ook op ouderschap en mogelijke consequenties daarvan. Het internetgedrag van jongeren is een belangrijke voorspeller van slachtoffer- en ouderschap. Het is belangrijk om jongeren te leren dat ongeremd gedrag en onvoorzichtig klikgedrag het risico vergroten om slachtoffer te worden. Tijdens praktijklessen kunnen jongeren leren hoe zij misleidende internetpraktijken kunnen herkennen en pareren en hoe zij persoonlijke (contact)gegevens op internet kunnen afschermen. Ook kan aansluiting worden gezocht bij bestaande vakken. Zo zou bijvoorbeeld bij een vak als economie aandacht kunnen worden besteed aan de voor- en nadelen van elektronisch betalingsverkeer en aan het herkennen van *phishing* websites. Het resultaat van voorlichting moet zijn dat jongeren zelf gemotiveerd zijn om zich op internet veilig te gedragen.

Jongeren zijn dan misschien wel meer digivaardig dan hun docenten, ze zijn meestal onvoldoende in staat om onveilige situaties in te schatten of negatieve gevolgen van hun eigen handelen te overzien. Ze hebben vaak uitstekende knoppenkennis, maar ten opzichte van oudere mensen minder goede strategische vaardigheden (Van Deursen, 2010). Het is belangrijk om jongeren te leren digitale mogelijkheden optimaal te benutten en tegelijkertijd te leren om risico's te herkennen en voorkomen. Van der Hof en Koops (2011, p. 2) zeggen hierover: *'Somehow, an optimal balance must be found between controlling that which is wrong or involves too high risks, and fostering the freedom and opportunities of the Internet that are essential for adolescent self-development.'*

Om jongeren adequaat voor te lichten, moeten docenten voldoende kennis hebben over wat jongeren doen op internet en welke risico's zij lopen. Tijdens onze schoolbezoeken hebben we gemerkt dat docenten – vooral degenen die niet met internet zijn opgegroeid – dergelijke kennis vaak niet hebben. Zij zullen enige vorm van bijscholing nodig hebben om jongeren beter te kunnen begeleiden en beschermen. Jongeren kunnen ook van elkaar leren. Livingstone e.a. (2011) noemen dit *peer-to-peer teaching*. Dit zou, ook volgens Sonck en De Haan (2011), een plaats kunnen krijgen in het onderwijs waarbij docenten een ondersteunende rol innemen.

De rol van aanbieders van media en toezichthouders

Ook toezichthouders kunnen een rol spelen door strenger toe te zien op misleiding op internet. Dit geldt vooral voor reclame en andere commerciële uitingen die zich richten op de jongere doelgroepen.³⁴ De hoge prevalentiecijfers laten zien dat de bescherming tegen commerciële misleiding nog niet adequaat is: veel jongeren worden er slachtoffer van. Niet alleen toezichthouders moeten dit oppikken, ook de aanbieders (ontwikkelaars/beheerders) van online diensten als profiel- en spelletjessites dienen zich hiermee bezig te houden. Jongeren die frequent profielsites bezoeken lopen meer risico om slachtoffer te worden van commerciële misleiding. Wellicht dat reclame die op profielsites getoond wordt, vaker dan gemiddeld op internet, misleidende boodschappen bevat. Een rol is hier weggelegd voor beheerders van profielsites om een adequate controle te doen op de reclames die zij tonen en dan vooral op profielen van jongeren die nog geen achttien zijn. Ook zullen zij er strenger op moeten toezien dat jongere doelgroepen hun contactinformatie op een juiste manier afschermen. Naast profielsites zijn online games en spelletjessites belangrijke plaatsen om te controleren. De frequentie van gamen speelt een rol bij zowel slachtoffer- als daderschap van virtuele diefstal. Hoewel er meer gelegenheid is om slachtoffer

34 De Consumentenbond heeft dit signaal al opgepikt en gaat onderzoek doen naar misleiding bij gratis online spelletjes (bron: Nu.nl (2012). *Onderzoek naar misleiding online games*. Verkregen op 1 februari 2012, via: <http://www.nu.nl/games/2727652/onderzoek-misleiding-online-games.html>). Wellicht dat PEGI Online (zie par. 5.2) dergelijke informatie ook in de voorlichting kan meenemen.

en/of dader te worden, kan ook de rol die een game (of games) in het dagelijks leven van de jongere speelt dusdanig belangrijk zijn om over te gaan tot virtuele diefstal. De aanbieders moeten voorkomen dat jongeren onder de achttien jaar daarom niet te veel worden verleid tot compulsief gedrag.

6 | JONGEREN EN ONLINE SEKSUELE ACTIVITEITEN

Joyce Kerstens en Hanneke de Graaf

Dit hoofdstuk beschrijft online seksuele activiteiten van jongeren. Na een introductie op het thema jongeren, seksualiteit en internet (par. 6.1) wordt ingegaan op het online zien van seksueel beeldmateriaal op internet (par. 6.2), op het online communiceren met anderen over seksuele onderwerpen (par. 6.3) en op het zelf maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal (par. 6.4). Binnen elke paragraaf wordt aandacht besteed aan de mate waarin jongeren met deze seksuele activiteiten te maken krijgen en aan de context van deze online ervaringen. Ook wordt ingegaan op de beleving ervan door jongeren en op hun motieven om bepaalde dingen te doen. Speciale aandacht krijgen vervelende ervaringen; daarin tonen zich immers de risico's van online seksuele activiteiten. Ook beschrijven we hoe jongeren met de vervelende ervaringen zijn omgegaan. Elke paragraaf geeft een overzicht van factoren die samenhangen met het hebben van vervelende ervaringen. Dit hoofdstuk sluit af met een slotbeschouwing waarin we de bevindingen samenvatten en vergelijken met resultaten van ander onderzoek, en waarin we enkele aanbevelingen doen (par. 6.5).

6.1 INTRODUCTIE

Om de online seksuele activiteiten voor jongeren in kaart te brengen, hebben we jongeren diverse vragen voorgelegd over hun internetervaringen op dit gebied. Voor het logisch rubriceren van de onderzoeksresultaten is gebruikgemaakt van een door Hasebrink, Livingstone en Haddon (2008) gepresenteerd model, waarin online risico's worden geordend op basis van het onderliggende communicatieproces (zie par. 1.4, tabel 1.1). Uitgangspunt voor dit model is de vraag: welke (communicatie)rollen worden gehanteerd? Deze rollen zijn:

- *Content*; de jongere als *ontvanger* (van massacommunicatie) (overwegend passief);
- *Contact*; de jongere als *participant* (van peer-/persoonlijke communicatie) ;
- *Conduct*; de jongere als *zender* (van *content* of gedrag bij persoonlijke contacten).

Het zien van online pornografisch materiaal valt in dit model binnen het deel *content* en het online communiceren over seksueel getinte onderwerpen hoort bij *contact*. Het op een profielsite zetten van seksueel getinte afbeeldingen, het verrichten van seksuele handelingen voor een webcam en het maken en online verspreiden van seksueel getinte foto's en filmpjes kunnen alle drie worden gerubriceerd onder *conduct*: de jongere is bij deze laatste activiteiten zowel producent als zender van online seksueel beeldmateriaal.

6.2 CONTENT: HET ONLINE ZIEN VAN SEKSUEEL BEELDMATERIAAL

Hoewel de meeste mensen een uitgesproken oordeel hebben over wat pornografie is, is een eenduidige definitie ervan niet voorhanden. De focus ligt meestal op de seksueel expliciete aard van het materiaal dat als doel heeft seksuele opwindings te veroorzaken. Ook door jongeren kan het woord 'porno' op verschillende manieren worden gedefinieerd. In dit onderzoek is daarom niet gevraagd of jongeren porno hebben gezien, maar *wat* zij precies hebben gezien en hoe zij dat hebben ervaren.

Online pornografie – een meer neutrale aanduiding is seksueel expliciet internetmateriaal – is verkrijgbaar in de vorm van foto's, videoclipen en films, strips en tekst; het materiaal is toegankelijk via websites, *peer-to-peer* netwerken, online fora en online chatrooms (Döring, 2009). Het aanbod op internet van dit soort materiaal is omvangrijk. Zo levert het intypen van de woorden 'gratis porno' bij een willekeurige zoekmachine in een fractie van een seconde zo'n twintig miljoen hits op. Het aanbod van online porno is niet alleen groot, maar ook zeer divers. We beperken ons tot *beeldmateriaal*. Om vast te kunnen stellen in hoeverre jongeren met online porno in aanraking zijn geweest, is gevraagd naar de aard van het materiaal dat zij hebben gezien. Op basis van de antwoorden is een driedeling gemaakt om online seksuele content te categoriseren.

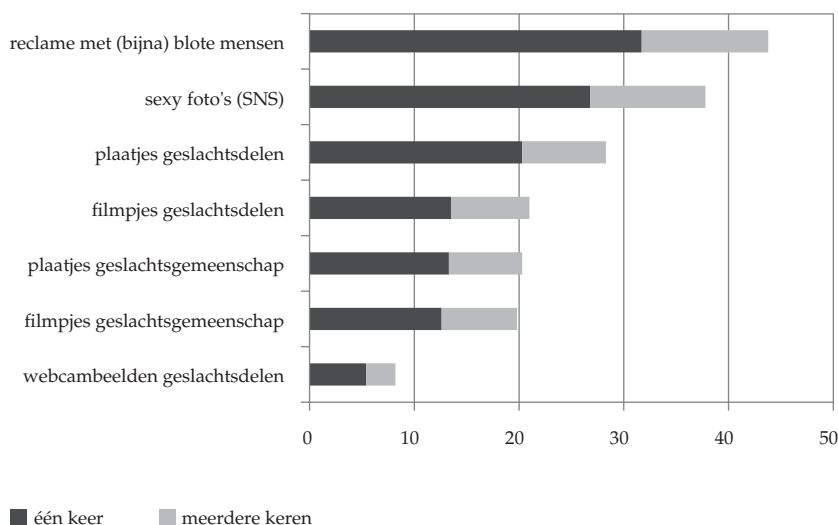
- seksueel *getint* beeldmateriaal: sexy foto's op profielsites of seksueel getinte reclameboodschappen;
- seksueel *expliciet* beeldmateriaal: foto's of films van geslachtsdelen of van mensen die geslachtsgemeenschap hebben;
- webcambeelden van mensen die hun geslachtsdelen tonen.

Hoewel het verschil tussen seksueel expliciet beeldmateriaal (categorie 2) en webcambeelden (categorie 3) arbitrair is – webcambeelden kunnen immers ook een expliciet seksueel karakter hebben –, hebben we toch gekozen om hierin een onderscheid aan te brengen. Webcambeelden zijn meestal live, terwijl het bij seksueel expliciet materiaal – veelal geproduceerd door commerciële aanbieders – meestal gaat om gefotografeerd of eerder opgenomen materiaal. Jongeren hebben bij seksueel expliciet materiaal de rol van ontvanger, terwijl ze bij webcambeelden zowel de rol van ontvanger als die van participant kunnen hebben. Daarnaast zijn de personen die in seksueel expliciete foto's of filmpjes worden getoond vrijwel altijd onbekenden en kunnen de personen die live voor de webcam strippen zowel onbekenden als bekenden zijn.

6.2.1 Prevalentie van het online zien van seksuele beelden

Basisschoolleerlingen verschillen van scholieren uit het voortgezet onderwijs en dit geldt onder meer voor hun seksuele ontwikkeling. Hiermee is rekening gehouden bij het formuleren van de vragen (zie hoofdstuk 2). Om te voorkomen dat onnodig expliciet seksueel getinte vragen aan leerlingen uit het primair onderwijs zouden worden voorgelegd, is aan de leerlingen uit groep 7 en 8 de volgende filtervraag gesteld: 'Heb je op internet wel eens een plaatje of filmpje gezien van mensen die bloot of bijna bloot waren?' Alleen aan basisschoolleerlingen die deze vraag bevestigend hebben beantwoord (33,7%), is vervolgens een aantal specifieke vragen gesteld over wat zij dan precies hebben gezien. Aan leerlingen uit het voortgezet onderwijs is deze filtervraag niet gesteld.

Figuur 6.1 Percentage jongeren dat online seksueel beeldmateriaal heeft gezien (n=6299)

In figuur 6.1 zijn drie categorieën opgenomen. Seksueel *getint* beeldmateriaal (bovenste twee staven), seksueel *expliciet* beeldmateriaal (staaf drie tot en met zes) en *webcambeelden* (onderste staaf). Jongeren komen het meest frequent via reclameboodschappen in aanraking met seksueel getint beeldmateriaal (43,8%). Daarnaast heeft 37,8% van de jongeren een of meerdere keren sexy foto's op sociale-netwerksites gezien. Wanneer het gaat over seksueel expliciet materiaal, heeft 28,3% op internet wel eens foto's van geslachtsdelen gezien en ongeveer een op de vijf jongeren heeft wel eens foto's (20,3%) en/of filmpjes (19,8%) gezien met opnames van mensen die geslachtsgemeenschap hebben. Tot slot heeft 8,1% van de jongeren wel eens mensen gezien die voor de webcam hun geslachtsdelen tonen.

In een nadere analyse is gekeken naar de samenhang tussen sekse, leeftijd, schoolsoort en opleidingsniveau en het zien van seksuele beelden via internet (tabel 6.1). Meer jongens dan meisjes hebben wel eens seksueel getinte en seksueel expliciete foto's en filmpjes gezien. Er is geen significant verschil tussen jongens en meisjes in de mate waarin zij webcambeelden hebben gezien waarin geslachtsdelen werden getoond. Naarmate jongeren ouder worden, hebben zij significant vaker seksuele beelden op internet gezien; dat kan een leeftijdseffect zijn. Aangezien we hebben gevraagd of de jongeren 'wel eens' dergelijk materiaal hebben gezien (ooit), is het niet verwonderlijk dat oudere respondenten vaker 'ja' antwoorden dan jongere. De ouderen hebben immers meer tijd – en dus meer kans – gehad om dergelijk materiaal tegen te komen of op te zoeken. Basisschoolleerlingen zijn veruit het minst vaak in aanraking geweest met seksuele content.

Tabel 6.1 Het gezien hebben van seksuele content via internet (in %; n=6299)

Ken-merken van jongeren \ Soort materiaal	Seksueel <i>getint</i> beeldmateriaal ¹	Seksueel <i>expliciet</i> beeldmateriaal ²	Webcambeelden van geslachtsdelen ³
<i>Sekse:</i>	**	**	
jongen	56,5	43,0	8,4
meisje	46,8	22,6	7,9
<i>Leeftijd:</i>	**	**	**
8-10 jaar	16,1	17,4	2,4
11-12 jaar	36,1	23,6	3,8
13-14 jaar	62,0	35,1	9,1
15-16 jaar	71,5	48,6	15,7
17 jaar en ouder	81,3	59,9	15,9
<i>Schoolsoort:</i>	**	**	**
po groep 7/8	20,1	18,6	1,7
vo totaal	64,9	38,9	10,8
<i>Opleidingsniveau:</i>	**	**	*
vo vmbo	56,1	34,1	10,6
vo havo	70,2	40,4	13,0
vo vwo	71,6	43,5	9,6
Totaal	51,8	33,4	8,1

* p<0,05; **p<0,01

- 1 Voor de analyse zijn jongeren geselecteerd die seksueel getinte reclameboodschappen hebben gezien en/of sexy foto's op profielsites (51,8% van alle jongeren).
- 2 Voor de analyse zijn jongeren geselecteerd die online foto- of -filmmateriaal hebben gezien van geslachtsdelen en/of van mensen die seks hebben (33,4% van alle jongeren).
- 3 Over het zien van personen die hun geslachtsdelen tonen voor de webcam is één vraag gesteld; 8,1% van alle jongeren heeft bevestigend op deze vraag geantwoord.

Een vergelijking tussen middelbare scholieren laat een verband zien tussen opleidingsniveau en het zien van seksueel getinte en seksueel expliciete content (tabel 6.1). Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter het aandeel jongeren dat 'wel eens' seksueel getint of seksueel expliciet beeldmateriaal via internet heeft gezien. Ook dit kan een leeftijdseffect zijn. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe langer de opleiding duurt en dus hoe hoger de gemiddelde leeftijd – en dus hoe meer tijd/kans de jongeren hebben gehad om 'wel eens' dergelijk materiaal tegen te komen of op te zoeken.

In de volgende twee subparagrafen gaan we nader in op het zien van seksueel expliciet beeldmateriaal en van het zien van webcambeelden waarop een ander zijn of haar geslachtsdelen toont. Aan de jongeren die uitsluitend seksueel *getint* beeldmateriaal hebben gezien, zijn geen aanvullende vragen gesteld over hun beleving of over de wijze waarop zij met dit materiaal in aanraking zijn gekomen.

Het zien van seksueel expliciet beeldmateriaal

Van alle jongeren heeft 33,4% wel eens seksueel expliciet beeldmateriaal gezien. Jongeren kunnen doelbewust op zoek gaan naar online pornografie, maar er ook toevallig mee in aanraking komen, bijvoorbeeld door spam, e-mails, pop-upadvertenties, het verkeerd typen van URL's⁴ en door het gebruik van zoektermen die ongewenste resultaten opleveren (Finkelhor, Mitchell & Wolak, 2000; Flood, 2007; Peter & Valkenburg, 2006; Ybarra & Mitchell, 2005). Aan de jongeren die een of meerdere keren online seksueel expliciet beeldmateriaal hebben gezien (n=2101) is gevraagd of zij al dan niet bewust met dit materiaal in aanraking zijn gekomen. In tabel 6.2 is te zien dat jongens dit materiaal eerder doelbewust hebben opgezocht en dat meisjes er eerder toevallig mee in aanraking zijn gekomen. Naarmate jongeren ouder worden, zoeken zij vaker doelbewust naar online porno. Basisschoolleerlingen komen meestal bij toeval in aanraking met seksueel expliciet beeldmateriaal. Havisten en vwo'ers zijn naar verhouding vaker bewust op zoek naar dit materiaal dan vmbo'ers. Ook hier kan sprake zijn van het eerder genoemde leeftijdseffect.

4 Veel jongeren zijn actief op Hyves. Een voorbeeld is dat bij het verkeerd typen van de URL (Gyves in plaats van Hyves) een pornografische website verschijnt. Dit is opgemerkt tijdens een van de focusgroepen. Ten tijde van het schrijven van dit hoofdstuk is dit voorbeeld niet (meer) van toepassing.

Tabel 6.2 Het zien van seksueel expliciet beeldmateriaal: bewust of toevallig?
(in %; n=2101)

Wijze van zien Ken-merken van jongeren	Meestal toevallig	Soms toevallig, soms zelf naar gezocht	Meestal zelf naar gezocht
<i>Sekse:**</i>			
jongen	52,9	31,6	15,5
meisje	87,9	9,3	2,8
<i>Leeftijd:**</i>			
8-10 jaar	86,3	10,5	3,2
11-12 jaar	79,6	14,7	5,7
13-14 jaar	66,0	22,2	11,8
15-16 jaar	49,9	34,8	15,3
17 jaar en ouder	46,1	36,8	17,1
<i>Schoolsoort:**</i>			
po groep 7/8	84,3	11,9	3,8
vo totaal	60,9	26,4	12,7
<i>Opleidingsniveau:**</i>			
vo vmbo	70,2	21,2	8,6
vo havo	54,4	31,9	13,7
vo vwo	56,3	27,8	15,9
Totaal	64,7	24,0	11,2

**p<0,01

In tabel 6.3 is te lezen hoe jongeren het zien van online pornografie ervaren. In de tabel is tevens aangegeven of jongeren toevallig met dit materiaal in aanraking zijn gekomen of hier zelf naar hebben gezocht. In totaal vindt 70,0% van de jongeren het leuk of gewoon om seksueel expliciet beeldmateriaal te zien; 30,0% vindt dit vervelend. Zoals te verwachten, is de beoordeling van online porno door de jongeren die er zelf naar hebben gezocht beduidend positiever dan onder de jongeren die er bij toeval mee in aanraking zijn gekomen. Het percentage jongeren dat het zien van online porno vervelend vindt, is veruit het hoogst onder de groep die er bij toeval op is gestuit.

In dit onderzoek richten we ons op jongeren die het zien van online porno als negatief hebben ervaren. Van de jongeren die seksueel expliciet beeldmateriaal hebben gezien (33,4%), vond ongeveer een op de drie (30,0%) dit vervelend. Omgerekend naar de totale populatie is dit 10,0%. We hebben getoetst of prevalentiecijfers verschillen op basis van sociaal-demografische kenmerken als sekse, leeftijd, schoolsoort en opleidingsniveau (tabel 6.4). Hierbij zijn voor de volledigheid ook percentages opgenomen van jongeren die het zien van seksueel expliciet beeldmateriaal als leuk of gewoon beleven.

Tabel 6.3 Beleving van seksueel expliciet beeldmateriaal door jongeren gerelateerd aan de wijze waarop jongeren ermee in aanraking komen (in %; n=2101)

Beleving Wijze van in aanraking komen **	Leuk	Gewoon	Vervelend
meestal toevallig	5,9	50,4	43,7
soms toevallig, soms zelf naar gezocht	31,1	63,4	5,5
meestal zelf naar gezocht	79,2	17,4	3,4
Totaal	20,2	49,8	30,0

**p<0,01

Tabel 6.4 Beleving van seksueel expliciet beeldmateriaal door jongeren, uitgesplitst naar sociaal-demografische kenmerken (in %; n=2101)

Beleving Ken- merken van jongeren	Leuk	Gewoon	Vervelend
<i>Sekse:**</i>			
jongen	28,6	53,8	17,6
meisje	3,7	42,1	54,3
<i>Leeftijd:**</i>			
8-10 jaar	4,2	32,6	63,2
11-12 jaar	10,3	43,4	46,3
13-14 jaar	21,1	51,9	27,0
15-16 jaar	26,4	56,7	16,9
17 jaar en ouder	36,2	46,7	17,1
<i>Schoolsoort:**</i>			
po groep 7/8	5,5	37,5	57,0
vo totaal	23,1	52,2	24,7
<i>Opleidingsniveau:**</i>			
vo vmbo	16,3	57,5	26,2
vo havo	25,9	52,3	21,8
vo vwo	27,5	47,3	25,2
Totaal	20,2	49,8	30,0

**p<0,01

Voorals meisjes en jongere kinderen ervaren het zien van seksueel expliciet beeldmateriaal als negatief. Havisten en vwo'ers zijn naar verhouding positiever over dit soort materiaal dan vmbo'ers. Basisschoolleerlingen en twaalfminers hebben weliswaar het minst frequent online porno gezien (zie tabel 6.1), maar als ze met dergelijk beeldmateriaal in aanraking komen, vinden ze dat doorgaans vervelend.

Aan jongeren is gevraagd wat zij doen als ze online porno zien. De antwoorden op deze vraag staan weergegeven in tabel 6.5. Of jongeren naar het materiaal blijven kijken of dit direct weggelijken, hangt in de eerste plaats samen met de wijze waarop jongeren dit materiaal hebben verkregen: twee derde van de jongeren die zelf naar dit materiaal heeft gezocht, neemt de tijd om het pornografische foto- of filmmateriaal uitvoerig te bekijken, terwijl jongeren die toevallig met online porno in aanraking komen het materiaal meestal direct weggelijken.

Tabel 6.5 Handelswijze na het zien van seksueel expliciet beeldmateriaal gerelateerd aan de wijze waarop jongeren ermee in aanraking komen (in%; n=2101)

Wijze van in aanraking komen **	Handelswijze	Ik blijf lang kijken	Ik kijk even en klik dan weg	Ik klik meteen weg
meestal toevallig		4,2	44,4	51,4
soms toevallig, soms zelf naar gezocht		23,4	72,1	4,6
meestal zelf naar gezocht		66,9	31,4	1,7
Totaal		15,8	49,6	34,6

**p<0,01

Om te kunnen achterhalen wat jongeren hebben gedaan die het zien van online pornografisch materiaal als vervelend hebben ervaren, is een aanvullende analyse uitgevoerd (tabel 6.6). Een meerderheid serveert het voor hen ongewenste materiaal adequaat af door het direct weg te klikken (77,1%). Dit is vooral bij meisjes het geval. Een hoger percentage jongens blijft (even) naar de beelden kijken. Leeftijd en opleidingsniveau spelen geen rol in de handelswijze (wegklikken of even blijven kijken) van deze groep jongeren.

Tabel 6.6 Handelswijze na het zien van seksueel expliciet beeldmateriaal – selectie jongeren die dit als vervelend hebben ervaren (in %; n=630)

Sekse **	Handelswijze	Ik blijf lang kijken	Ik kijk even en klik dan weg	Ik klik meteen weg
jongen		1,2	31,1	67,6
meisje		0,3	16,6	83,2
Totaal		0,6	22,2	77,1

**p<0,01

Samengevat ziet 33,4% van de jongeren via internet seksueel expliciet beeldmateriaal. Van deze groep is 64,7% er 'meestal toevallig' mee in aanraking gekomen; 11,2% heeft het materiaal meestal zelf opgezocht en 24,0% heeft aangegeven soms toevallig met het materiaal in aanraking te zijn gekomen en soms zelf daarnaar te hebben gezocht. Van de jongeren die seksueel expliciet

beeldmateriaal hebben gezien, heeft 30% dit als vervelend ervaren. Omgerekend naar de totale populatie gaat het om 10,0%. De wijze waarop jongeren in aanraking komen met dergelijk materiaal en hoe zij dit ervaren, is sterk afhankelijk van sekse en leeftijd. Meer jongens dan meisjes gaan zelf op zoek naar dit soort materiaal en zij beoordelen dit ook positiever. Hetzelfde geldt voor havisten en vwo'ers in vergelijking met vmbo'ers. Van de jongeren die zelf op zoek gaan naar online porno blijft 66,9% gedurende langere tijd naar de beelden kijken. Van de jongeren die bij toeval op dergelijk beeldmateriaal stuiten, klikt 51,4% de beelden direct weg. Van de jongeren die het vervelend vinden om met dergelijk materiaal in aanraking te komen, klikt 77,1% de beelden direct weg.

Het zien van seksuele webcambeelden

Ongeveer een op de twaalf jongeren heeft wel eens gezien dat iemand zijn of haar geslachtsdelen en/of borsten liet zien voor de webcam (8,1%, zie tabel 6.1). Aan deze jongeren is gevraagd of zij weten wie de ander is, hoe zij het vinden om – al dan niet gevraagd – getuige te zijn van deze beelden en hoe zij hier (de laatste keer) op hebben gereageerd. Wat in eerste instantie opvalt, is dat driekwart van de jongeren (74,8%) geen idee heeft wie de persoon is die zich bloot voor de webcam etaleert. Uit een eerste analyse van de open antwoorden, waarin jongeren een toelichting geven op wat ze hebben gezien, blijkt dan ook dat het zien van webcambeelden van geslachtsdelen of borsten veelal te maken heeft met Chatroulette. Dit is een online chatservice waarbij je na inloggen willekeurig wordt verbonden met een ander persoon die eveneens is ingelogd. Door het gebruik van een webcam kunnen deelnemers elkaar zien en met elkaar chatten, maar ze kunnen ook 'doorzappen' zodat ze met iemand anders worden verbonden. Het is dus volstrekt willekeurig met wie je – waar ook ter wereld – wordt verbonden en wat de ander met de video-chat beoogt. Het motief om aan Chatroulette deel te nemen, kan seksueel van aard zijn. In dat geval is nogal eens sprake van masturbatie voor de webcam. Jongeren kunnen ook aan Chatroulette deelnemen met een niet-seksueel motief, bijvoorbeeld om andere mensen te ontmoeten. Een soortgelijke service is Omegle.

Naast Chatroulette, waarbij de ander vrijwel altijd een onbekende is, komt een kwart van de jongeren met seksuele webcambeelden in aanraking wanneer zij met (min of meer) bekenden aan het chatten zijn (25,2%). Het gaat dan bijvoorbeeld om seksueel experimenteel gedrag via de webcam met iemand met wie ze een romantische of vriendschappelijke relatie hebben. In box 6.1 staan enkele opmerkingen van jongeren die de context van dit soort beelden illustreren.

Box 6.1 Quotes over aard van de relatie bij het zien van seksuele webcambeelden

- 'Haha, dit is allemaal op chatroulette en dat doen wij op onze laptopschool allemaal wel eens een keer. En ik denk dat het goed is voor je ontwikkeling als je wel eens porno kijkt' (jongen, dertien jaar, vwo)
- 'Het is het meisje waar ik verliefd op ben' (jongen, veertien jaar, vmbo)
- 'Ik had hem leren kennen op habbo, toen hebben we gecamd' (meisje, twaalf jaar, havo)
- 'Het is chatroulet en de hele klas keek en wij moesten allemaal heel erg lachen' (jongen, vijftien jaar, vmbo)
- 'Het was een vriend van een vriendin van mij, was een grapje van hem' (meisje, negentien jaar, havo)

Aan de jongeren die wel eens geslachtsdelen of borsten hebben gezien op de webcam, is gevraagd hoe zij dergelijke beelden ervaren (tabel 6.7). Iets meer dan de helft (56,7%) vindt het zien van dit soort webcambeelden leuk of gewoon, terwijl de overige 43,3% dit als vervelend ervaart. Omgerekend naar de totale populatie heeft 3,5% live webcambeelden gezien waarop borsten en/of geslachtsdelen worden getoond en dit als vervelend ervaren. De wijze waarop jongeren de webcambeelden beleven hangt samen met sekse: meer jongens dan meisjes vinden het leuk om dergelijke beelden te zien.

Tabel 6.7 Beleving van het zien van webcambeelden met geslachtsdelen (in %; n=512)

Beleving	Leuk	Gewoon	Vervelend
Kenmerken van jongeren			
<i>Sekse: **</i>			
jongen	40,0	34,7	25,3
meisje	11,1	25,9	63,0
<i>Leeftijd: *</i>			
8-10 jaar	23,1	7,7	69,2
11-12 jaar	21,5	31,6	46,8
13-14 jaar	25,2	28,0	46,7
15-16 jaar	25,9	34,0	40,1
17 jaar en ouder	42,5	35,0	22,5
<i>Schoolsoort: *</i>			
po groep 7/8	12,9	22,6	64,5
vo totaal	27,0	31,0	41,9
<i>Opleidingsniveau: *</i>			
vo vmbo	18,3	33,5	48,2
vo havo	37,5	25,0	37,5
vo vwo	28,7	33,3	38,0
Totaal	26,2	30,5	43,3

* p<0,05; **p<0,01

In tabel 6.8 is te lezen dat de beleving van de webcambeelden ook sterk samenhangt met de mate waarin een jongere de ander kent. Als de persoon die zijn of haar geslachtsdelen laat zien een bekende is, is de beleving significant positiever dan wanneer de ander een onbekende is.

Tabel 6.8 Beleving van webcambeelden met geslachtsdelen, gerelateerd aan de bekendheid met de ander (in %; n=512).

Bekend- heid met ander **	Beleving	Leuk	Gewoon	Vervelend
Ik ken de ander goed, ook uit het echte leven		48,8	36,0	15,1
Ik ken de ander niet zo goed		35,7	38,1	26,2
Ik ken de ander niet, ik zag hem/ haar alleen op internet		20,0	28,4	51,6
Totaal		26,2	30,5	43,3

**p<0,01

Tot slot is gevraagd hoe jongeren (de laatste keer) hebben gereageerd nadat zij webcambeelden hebben gezien (tabel 6.9). Een kwart van de jongeren (24,8%) blijft gedurende langere tijd naar de beelden kijken, 27,4% klikt de beelden na enige tijd weg en 38,8% van de jongeren klikt de beelden direct weg. Vooral jongens blijven langere tijd naar de beelden kijken, terwijl meisjes ze meestal meteen wegklikken. Ongeveer 6% van de middelbare scholieren kleedt zich bij het zien van deze beelden zelf ook uit.⁵ Jongeren kunnen ook actie ondernemen door de ander van hun netwerksite te verwijderen of door hun ouders in te lichten. Laatstgenoemde strategieën worden vooral door basisschoolleerlingen en vmbo'ers toegepast.

⁵ De vraag of een jongere zichzelf ook heeft uitgekled na het zien van de betreffende webcambeelden is alleen gesteld aan leerlingen uit het voortgezet onderwijs.

Tabel 6.9 Reactie na het zien van webcambeelden met geslachtsdelen, meerdere antwoorden mogelijk (in %; n=512)

Ken-merken van jongeren	Reactie	Ik blijf lang kijken	Ik kijk even en klik dan weg	Ik klik meteen weg	Ik heb mezelf ook uitgetekend (alleen vo)	Ik heb er een foto of filmpje van gemaakt	Ik heb de ander als vriend verwijderd, bijvoorbeeld op Hyves	Ik heb het tegen mijn ouders gezegd
<i>Sekse:</i>		**		**		*	**	
jongen		36,2	27,2	26,8	5,7	5,7	7,2	6,8
meisje		12,3	27,6	51,9	5,8	2,1	16,5	5,3
<i>Leeftijd:</i>		**					**	**
8-10 jaar		30,8	30,8	46,2	0,0	0,0	23,1	30,8
11-12 jaar		21,5	27,8	38,0	6,3	6,3	11,4	11,4
13-14 jaar		20,6	27,6	40,2	4,7	4,2	15,4	4,7
15-16 jaar		29,0	27,8	37,7	6,8	3,1	7,4	3,7
17 jaar en ouder		35,0	22,5	35,0	7,5	2,5	5,0	5,0
<i>Schoolsoort:</i>		**	**	**		**	**	**
po groep 7/8		19,4	38,7	41,9	0,0	3,2	19,4	32,3
vo totaal		25,2	26,6	38,6	6,1	4,0	11,1	4,4
<i>Opleidingsniveau:</i>		**			*		**	**
vo vmbo		18,8	30,4	39,3	3,7	5,8	17,8	7,9
vo havo		36,8	22,1	35,3	11,0	3,7	5,9	1,5
vo vwo		22,7	26,0	40,7	4,7	2,0	7,3	2,7
Totaal		24,8	27,4	38,8	5,7	3,9	11,6	6,1

* p<0,05; **p<0,01

Uit een analyse van open antwoorden komt naar voren dat een aantal jongeren door het zien van webcambeelden seksueel wordt geprikkeld.⁶ Anderen reageren daarentegen geschokt – vooral de twaalfminners – en sommigen worden kwaad. In box 6.2 staat een selectie van de antwoorden die jongeren hebben gegeven om hun reactie op de webcambeelden toe te lichten.

Samengevat heeft 8,1% van de jongeren wel eens webcambeelden gezien waarop borsten en/of geslachtsdelen worden getoond. De ander is meestal een onbekende (74,8%). Dit komt overeen met de toelichting van een aantal jongeren dat ze de beelden hebben gezien tijdens anonieme videochats op bijvoorbeeld Chatroulette of Omegle. De wijze waarop jongeren de beelden ervaren hangt sterk samen met het gegeven of de ander een bekende of onbekende is. Als de ander een bekende is, is de beleving namelijk veel positiever. In totaal heeft 43,3% het

6 Van de jongeren die webcambeelden hebben gezien waarop iemand zijn/haar geslachtsdelen toont, heeft 15,0% de antwoordoptie 'anders, namelijk' aangevinkt en een toelichting gegeven. Deze antwoordoptie staat niet in tabel 6.9 weergegeven.

zien van de webcambeelden als vervelend ervaren. Omgerekend naar de totale populatie is dat 3,5%.

Box 6.2 Quotes over de handelingswijze na het zien van seksuele webcambeelden

- *'Ik deed snel mijn ogen dicht'* (jongen, tien jaar, basisschool)
- *'Ik had het aan mijn ouders laten zien en die hebben die gene's ouders gebeld en zei kreeg heel lang straf'* (meisje, elf jaar, basisschool)
- *'Ik heb heel hard gelachen zoals ik altijd doe als ik zoiets zie'* (meisje, twaalf jaar, vmbo)
- *'Ik ging rukken en was geil'* (jongen, vijftien jaar, vmbo)
- *'Ik bevredigde mezelf'* (jongen, zestien jaar, havo)
- *'Naja, hij laat het zien via de wabcam. En dan zeg ik vind je dat normaal ofzo? zeg hij ja, dan zeg ik altijd: nou ga het dan maar bij iemand anders doen want ik vind der geen ruk aan'* (meisje, zestien jaar, vmbo)

6.2.2 Risicofactoren bij seksuele content

Het op internet zien van seksueel expliciet foto- en filmmateriaal is niet per definitie een risico voor jongeren. Zoals in voorgaande paragrafen al werd beschreven, is een deel van de jongeren bewust op zoek naar dit soort materiaal en vinden zij het meestal ook leuk of spannend om dergelijke opnames te zien. Het maakt onderdeel uit van seksueel experimenteergedrag. Desalniettemin ervaart een ander deel van de jongeren het zien van seksueel beeldmateriaal als vervelend. Omdat we in dit onderzoek een profiel willen schetsen van jongeren met negatieve online ervaringen, is een onderscheid aangebracht tussen jongeren die het zien van seksueel beeldmateriaal leuk of gewoon vinden en jongeren die dit vervelend vinden. In deze paragraaf richten we ons vanaf nu op deze laatste groep: vanuit hun perspectief is het zien van dit soort beeldmateriaal immers ongewenst en onaangenaam.

Een op de acht jongeren heeft wel eens foto's, films en/of webcambeelden gezien van borsten, geslachtsdelen of geslachtsgemeenschap *en* heeft dit negatief beleefd (11,9%).⁷ In tabel 6.10 staan de resultaten van een regressieanalyse. Aan de hand van deze resultaten kunnen we de groep jongeren die heeft aangegeven het zien van dit soort materiaal vervelend te vinden nader identificeren.

⁷ Het gaat hier om een samenstelling van 1) jongeren die seksueel expliciet beeldmateriaal hebben gezien *en* dit negatief hebben ervaren en/of 2) jongeren die webcambeelden hebben gezien waarop borsten en/of geslachtsdelen worden getoond *en* dit negatief hebben ervaren.

Tabel 6.10 Regressiemodel jongeren die het zien van seksueel expliciet beeldmateriaal en/of seksuele webcambeelden als negatief ervaren (n=5857)

		Vervelende confrontatie met online seksueel beeldmateriaal	
Sociaal-demografische kenmerken ⁸	meisje	0,449	**
	leeftijd	-0,027	
	opleiding: basisschool	-0,039	
	opleiding: vmbo	-0,092	
	opleiding: havo	0,026	
	opleiding: vwo	0,105	
	tweeoudergezin	-0,074	
	allochtoon	0,023	
Omgevingsfactoren	band met ouders	-0,055	
	band met leeftijdsgenoten	-0,093	
	band met school	0,115	
Internetgedrag	aantal uur internet per week	0,012	
	frequentie MSN'en	-0,016	
	compulsief internetgedrag	0,134	
	voelt zich online ongeremder (disinhibitie)	0,046	
	verstrekt online persoonlijke informatie (disclosure)	0,066	
	klikgedrag e-mail/bijlagen/reclame	0,289	**
	verstrekt online contactinformatie (e-mailadres e.d.)	0,216	*
Andere negatieve online ervaringen	vervelende seksuele vragen of verzoeken gehad	1,117	**
Internetbegeleiding	(perceptie van) toezicht	-0,263	**
	(perceptie van) regels	0,174	
	(perceptie van) controle	-0,115	
	(perceptie van) met ouders praten over internet	0,114	**
Individuele factoren	psychosociaal welbevinden	-0,115	
	zelfcontrole	0,066	
Nagelkerke R ²		6,7 %	

*p<0,05; **p<0,01

8 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep). De resultaten van tweeoudergezinnen zijn afgezet tegen niet-tweeoudergezinnen (referentiegroep). De resultaten van allochtonen zijn afgezet tegen autochtonen (referentiegroep). De referentiegroep is niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij de meisjes, jongeren uit een tweeoudergezin of allochtonen negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben om slachtoffer te worden dan jongens, jongeren uit een niet-tweeoudergezin en autochtone jongeren. Zijn de resultaten positief, dan is de kans juist groter.

Meisjes hebben meer kans op een vervelende confrontatie met online seksueel beeldmateriaal dan jongens. Opvallend is dat in de multivariate analyse het eerder geconstateerde leeftijdseffect wegvalt. Dit heeft vermoedelijk te maken met het feit dat het percentage jongeren dat in aanraking komt met online seksueel beeldmateriaal *en* dit vervelend vindt, uiteindelijk weinig verschilt tussen de leeftijdsgroepen. Dat komt doordat oudere jongeren naar verhouding vaker online seksueel beeldmateriaal zien dan jonge kinderen, maar dit naar verhouding lang niet zo vaak als vervelend ervaren. Aan de andere kant zien jongere kinderen veel minder vaak dit soort materiaal, maar als ze het zien vinden ze dat doorgaans wel vervelend. Hierdoor zijn de uiteindelijke verschillen tussen de leeftijdsgroepen niet meer significant.

Het eigen internetgedrag blijkt eveneens de kans te vergroten op een negatieve ervaring: jongeren die vaker vervelend seksueel beeldmateriaal tegenkomen, vertonen vaker risicovol klikgedrag (het aanklikken van online reclameboodschappen, het openen van mails of bestanden van onbekende afzenders). Als het gaat om internetbegeleiding door ouders, is op de eerste plaats te zien dat het internetgebruik van jongeren met vervelende ervaringen minder onder ouderlijk toezicht staat. Ook praten zij vaker met hun ouders over hun internetervaringen. Waarschijnlijk is dit eerder een gevolg dan een oorzaak van hun vervelende confrontatie met online seksueel beeldmateriaal. Tot slot hebben deze jongeren ook vaker te maken gehad met vervelende seksuele verzoeken of vragen via internet.

6.3 CONTACT: ONLINE SEKSUEEL GETINTE COMMUNICATIE

Aan jongeren is gevraagd of zij – bijvoorbeeld tijdens het chatten met anderen – wel eens persoonlijke, intieme vragen hebben gekregen over hun borsten en/of geslachtsdelen of over seks. Ook is gevraagd of zij wel eens een verzoek hebben gehad om zich uit te kleden voor de webcam of om seks te hebben. Om de context van dergelijke vragen en verzoeken te kunnen duiden, is gevraagd naar de leeftijd van degene die dit vroeg en naar de beleving van het betreffende verzoek. Door de context en beleving van seksueel getinte vragen en verzoeken in aanmerking te nemen, kan worden vastgesteld of de verzoeken gewenst of ongewenst zijn en of deze verzoeken afkomstig zijn van iemand die (veel) ouder is dan de jongere zelf. Wanneer er sprake is van een groot leeftijdsverschil (ongelijkwaardigheid) of wanneer er sprake is van dwang, zijn dergelijke verzoeken eerder te beschouwen als risicovol voor minderjarigen. Het is dus belangrijk om onderscheid aan te brengen tussen online seksuele communicatie die onschuldig is en online seksuele communicatie die mogelijk schade kan berokkenen. In het eerste geval kan het bijvoorbeeld gaan om flirten of een verzoek om te praten over seks tussen leeftijdsgenoten. In het tweede geval kan het bijvoorbeeld gaan over seksuele intimidatie of om een verzoek waarbij de jongere met dwang of dreiging wordt verzocht om seksuele handelingen te verrichten. Daarnaast is onderzocht in hoeverre jongeren een online verzoek

hebben gehad tot een offline ontmoeting. Uiteraard is het ook hier van belang om de aard en beleving van een dergelijk verzoek te analyseren. We hebben dan ook vragen gesteld over de aard van het verzoek, de leeftijd van de verzoeker en de beleving van het verzoek door de jongere. In dit onderzoek is online seksueel getinte communicatie dus in de breedste zin van het woord onderzocht: van leuk tot vervelend en van niet strafbaar tot strafbaar. De volgende paragrafen beschrijven de prevalentie van online seksueel getinte communicatie onder Nederlandse jongeren.

6.3.1 Prevalentie van seksueel getinte communicatie

Aan jongeren is gevraagd of zij wel eens via internet, bijvoorbeeld in een chat of via Hyves, opmerkingen kregen over leuk of mooi zijn, of seksueel getinte vragen of verzoeken hebben gehad. Dit ongeacht of de jongere hier nu wel of niet op is ingegaan. De antwoorden staan weergegeven in figuur 6.2.

Een meerderheid van de jongeren heeft via internet wel eens te maken gehad met opmerkingen als 'ik vind je leuk (60,1%)' of 'ik vind je mooi (56,6%)'.⁹ Meer meisjes dan jongens krijgen via chats of MSN opmerkingen over hun uiterlijk. De meer expliciete vragen of verzoeken over seks komen naar verhouding minder vaak voor. Een op de zes jongeren heeft wel eens vragen gehad over seks (16,9%). Iets meer jongens dan meisjes krijgen via internet vragen van anderen over dit onderwerp; 15,9% van de middelbare scholieren heeft een uitdrukkelijk verzoek gehad tot het hebben van seksueel contact.¹⁰ Dit percentage is voor jongens en meisjes hetzelfde.

Naarmate jongeren ouder worden, hebben zij vaker te maken met seksueel getinte communicatie. Een vergelijking tussen de verschillende opleidingsniveaus laat zien dat vmbo'ers naar verhouding het meest frequent seksuele vragen of verzoeken krijgen en vwo'ers het minst. Ongeveer een op de elf jongeren heeft via internet wel eens een vraag gekregen over zijn of haar geslachtsdelen (9,1%). Meer meisjes dan jongens krijgen dergelijke vragen (10,7% versus 7,8%). Online verzoeken tot het uitkleden voor de webcam komen het minst frequent voor: 6,7% van de jongeren heeft een dergelijk verzoek gehad, meisjes meer dan jongens (8,0% versus 5,6%). Verder geldt ook hier dat naarmate jongeren ouder worden, zij vaker te maken hebben met vragen over hun genitaliën of verzoeken tot uitkleden. Onder vmbo'ers vindt dit soort communicatie significant vaker plaats dan onder vwo'ers.

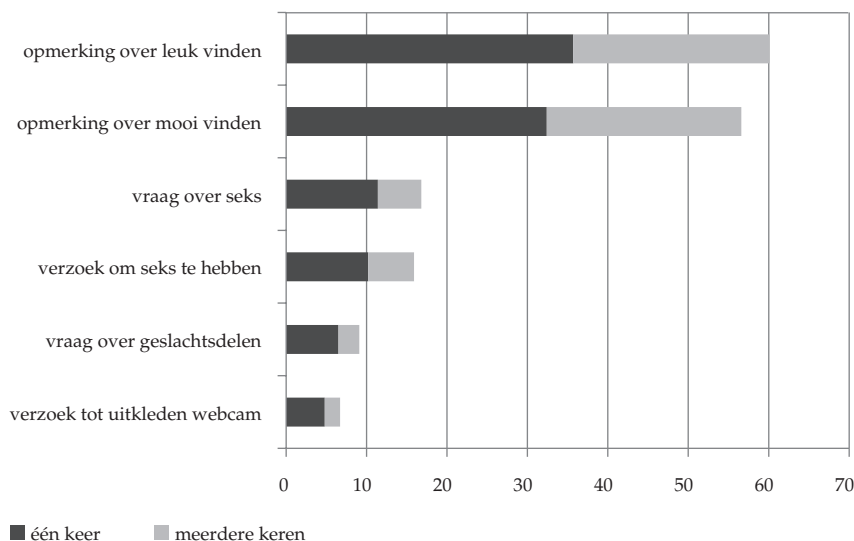
In de navolgende analyses is een selectie gemaakt van jongeren die hebben aangegeven dat zij seksuele vragen of verzoeken hebben ontvangen. Het gaat dan

9 Opmerkingen als 'ik vind je leuk'/'ik vind je mooi' zijn niet per definitie seksueel getint. De vragen zijn bedoeld als introductie op de meer expliciete vragen.

10 Deze vraag is om ethische redenen niet gesteld aan leerlingen uit het primair onderwijs.

over jongeren die bevestigend hebben geantwoord op ten minste één van de vier vragen over het krijgen van seksuele vragen en verzoeken – de onderste vier staven uit figuur 6.2. Ongeveer een op de vijf jongeren heeft naar eigen zeggen wel eens dergelijke vragen of verzoeken gehad (19,2%). Om de context – en daarmee het mogelijke risico – van deze online seksueel getinte verzoeken en vragen in kaart te brengen, is aan de jongeren gevraagd om enkele kenmerken (o.a. sekse, leeftijd, aard relatie) te benoemen van de persoon die de laatste keer met hen over seks heeft gepraat. Hieruit komt naar voren dat meisjes vooral seksuele vragen en verzoeken krijgen van jongens en jongens vooral van meisjes, hoewel jongens – iets vaker dan meisjes – ook vragen over seks krijgen van seksegenoten (12,0% van de jongens kreeg een vraag over seks van een jongen en 6,8% van de meisjes van een meisje).

Figuur 6.2 Prevalentie: ontvangen van opmerkingen over leuk of mooi vinden en seksueel getinte online verzoeken en -vragen (n=6240)

Veruit de meeste seksueel getinte vragen en verzoeken komen van leeftijdsgenoten (70,8%). Toch is in 7,3% van de gevallen de ander meer dan vijf jaar ouder. Dit leeftijdsverschil is vooral bij meisjes aan de orde. Zij krijgen significant vaker dan jongens seksueel getinte vragen van personen die meer dan vijf jaar ouder zijn (10,2% versus 4,6%). Wat verder opvalt, is dat ongeveer een op de vijf jongeren niet weet of het verzoek van een man of een vrouw komt (17,7%) en wat de leeftijd van die persoon is (21,9%). Vooral basisschoolleerlingen weten niet met wie ze te maken hebben. Naarmate jongeren ouder worden, kennen zij vaker de identiteit van de persoon van wie ze seksuele vragen of verzoeken krijgen. Dit heeft vermoedelijk te maken met het gegeven dat basisschoolleerlingen eerder onopzettelijk met dit soort verzoeken in aanraking komen, bijvoorbeeld in Habbo Hotel (Van Dijk, 2011), terwijl adolescenten dit soort communicatie

eerder opzettelijk aangaan, bijvoorbeeld in chats met leeftijdsgenoten. Aan de jongeren die een seksuele vraag of verzoek hebben ontvangen, is ook gevraagd of zij de persoon door wie zij zijn benaderd, kennen uit het echte leven of uitsluitend via internet (tabel 6.11).

Tabel 6.11 Bekendheid met degene die een seksueel getinte vraag stelde of een seksueel verzoek deed (in %; n=1212)

Ken-merken van jongeren	Bekendheid met de ander	Ik ken de ander goed, uit het echte leven	Ik ken de ander niet echt goed	Ik ken de ander niet, ik sprak de ander alleen op internet
<i>Sekse:**</i>				
jongen		64,0	15,8	20,2
meisje		48,0	21,1	31,0
<i>Leeftijd:**</i>				
8-10 jaar		42,3	7,7	50,0
11-12 jaar		36,8	17,8	45,4
13-14 jaar		55,2	20,0	24,8
15-16 jaar		63,2	17,6	19,2
17 jaar en ouder		71,6	16,7	11,8
<i>Schoolsoort:**</i>				
po groep 7/8		37,5	11,5	51,0
vo totaal		58,0	19,0	23,0
<i>Opleidingsniveau:**</i>				
vo vmbo		51,8	20,1	28,1
vo havo		61,6	19,9	18,5
vo vwo		64,8	16,5	18,7
Totaal		56,2	18,4	25,4

**p<0,01

Meer dan de helft van de jongeren kent de persoon van wie zij een seksuele vraag of verzoek hebben gekregen goed uit het 'echte' leven (56,2%). Ongeveer een kwart (25,4%) van de jongeren kent de ander alleen via internet en 18,4% heeft de ander wel eens gezien maar kende hem/haar niet echt goed. Sekse, leeftijd en opleidingsniveau spelen een belangrijke rol voor de mate waarin de jongere de ander kent. Meisjes krijgen significant vaker dan jongens seksuele verzoeken van personen die zij niet kennen. Ook vmbo'ers kennen de ander relatief vaak niet. Tegelijkertijd is er een duidelijk leeftijdseffect: naarmate jongeren ouder worden, is de persoon die het initiatief neemt tot een seksueel getint gesprek vaker een goede bekende uit de offline wereld.

Aan de jongeren die hebben aangegeven dat zij de initiatiefnemer ook buiten internet (enigszins) kennen, is gevraagd wat voor relatie zij met deze persoon hebben. Hieruit komt naar voren dat het meestal om een vriend of vriendin gaat

die de jongere kent van school of uit de buurt (36,1%), bij een op de vijf jongeren gaat het om iemand waarmee ze verkering hebben (20,9%) en bij 15,4% betreft het een bekende van school; 0,9% van de jongeren (n=7) zegt dat een bekende van hun ouders hen via internet heeft aangesproken over seks. Jongeren geven soms een toelichting op de aard van de relatie die zij met de persoon hebben die hen seksuele vragen stelt. Enkele quotes staan in box 6.3.

Box 6.3 Quotes over de aard van de relatie met de persoon die online seksuele vragen stelt

- *'Daar praat ik liever niet over'* (jongen, elf jaar, basisschool)
- *'Een vriend van me, maar da's jongenshumor'* (jongen, vijftien jaar, vwo)
- *'Een goeie vriend en hij vroeg alleen of ik dat al eens gedaan had, maar natuurlijk niet daar ben ik te jong voor!!!'* (meisje, veertien jaar, vmbo)
- *'Het was over zoenen en het was een goede vriendin'* (jongen, dertien jaar, havo)
- *'Ik wil dat niet zeggen!'* (meisje, vijftien jaar, vmbo)

Jongeren communiceren volop, ook over seks. Om het risico hiervan te kunnen inschatten, is het in elk geval belangrijk te weten hoe jongeren deze communicatie hebben ervaren (tabel 6.12). Een meerderheid van de jongeren die wel eens een seksueel getinte vraag of verzoek heeft gehad, vindt dit soort vragen of verzoeken 'gewoon' of 'leuk' (68,2%). De overige 31,8% heeft het als vervelend ervaren. Eerder zagen we dat 19,2% van de jongeren wel eens een seksuele vraag of verzoek heeft gehad. Als we ons richten op de jongeren die dit soort vragen of verzoeken niet op prijs stellen, dan gaat het over 6,1%.

Meer meisjes dan jongens vinden seksueel getinte communicatie vervelend: bijna de helft van de meisjes vindt dit soort vragen, opmerkingen en verzoeken vervelend, tegenover 16,8% van de jongens. Van alle meisjes in ons onderzoek meldde 9,1% een vervelende seksueel getinte vraag, opmerking of verzoek; van alle jongens 3,3%. Naarmate jongeren ouder worden, neemt het percentage dat deze vragen of verzoeken vervelend vindt significant af: van 69,2% naar 12,7%. Oudere adolescenten waarderen dit soort communicatie dus meer dan de twaalfminners. Een vergelijking tussen opleidingsniveaus laat zien dat onder vmbo'ers het percentage dat de seksuele communicatie negatief ervaart beduidend hoger (36,2%) is dan onder vwo'ers (20,6%).

Tabel 6.12 Beleving seksueel getinte communicatie door jongeren die wel eens seksueel getinte vragen of verzoeken hebben gehad (n=1212)

Beleving Ken- merken van jongeren	Leuk	Gewoon	Vervelend
<i>Sekse:**</i>			
jongen	26,2	57,0	16,8
meisje	9,2	42,9	47,9
<i>Leeftijd:**</i>			
8-10 jaar	0,0	30,8	69,2
11-12 jaar	8,1	37,0	54,9
13-14 jaar	16,3	51,0	32,7
15-16 jaar	21,7	55,2	23,0
17 jaar en ouder	33,3	53,9	12,7
<i>Schoolsoort:**</i>			
po groep 7/8	2,9	26,0	71,2
vo totaal	19,4	52,4	28,2
<i>Opleidingsniveau:**</i>			
vo vmbo	14,7	49,1	36,2
vo havo	23,2	54,7	22,1
vo vwo	23,7	55,8	20,6
Totaal	18,0	50,2	31,8

**p<0,01

Om meer te weten te komen over de manier waarop jongeren omgaan met seksuele vragen en verzoeken, is gevraagd hoe zij (de laatste keer) op een dergelijk verzoek hebben gereageerd. De antwoorden hierop – zoals is te lezen in tabel 6.13 – zijn zeer divers, maar toch is er een patroon te ontdekken. Jongens zijn vaker bereid dan meisjes om op de vraag of het verzoek in te gaan. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat jongens over het algemeen seksueel getinte online communicatie leuker vinden dan meisjes (zie ook tabel 6.12). Ongeveer een op de drie jongens zegt ‘op alles te antwoorden’, tegenover 13,5% van de meisjes. De manier waarop jongeren omgaan met seksueel getinte vragen of verzoeken verschilt tussen de leeftijdsgroepen. Zo zegt 30,8% van de groep acht- tot en met tienjarigen dat zij ‘alleen hebben gepraat over de dingen waarover ze iets wilden zeggen’ en onder de groep van zeventien jaar en ouder is dit percentage 62,7%. De jongste kinderen (acht tot en met tien jaar) geven ook grenzen aan, maar op een andere manier. Ze *ontvrienden* bijvoorbeeld vaker of zeggen dat ze geen antwoord willen geven. De rol van ouders lijkt over het algemeen vrij klein: gemiddeld meldt 4,5% van de jongeren het incident bij zijn of haar ouders. Wel is te zien dat kinderen van de basisschool significant vaker met hun ouders gaan praten (18,3%) dan jongeren uit het voortgezet onderwijs (3,2%).

Tabel 6.13 Reactie op seksueel getinte vraag, opmerking of verzoek; meerdere antwoorden mogelijk (in %; n=1212)

Ken-merken van jongeren	Reactie	Ik heb alleen gepraat over de dingen waarover ik iets wilde zeggen	Ik heb op alles antwoord gegeven	Ik zei dat ik geen antwoord wilde geven	Ik heb de ander als vriend verwijderd, bijvoorbeeld op Hyves	Ik heb het tegen mijn ouders gezegd
<i>Sekse:</i>			**	**	**	
jongen		45,8	31,8	10,2	5,1	3,7
meisje		46,0	13,5	20,4	19,8	5,5
<i>Leeftijd:</i>		**		**	**	**
8-10 jaar		30,8	15,4	30,8	42,3	15,4
11-12 jaar		34,1	16,2	23,1	17,3	11,6
13-14 jaar		44,6	22,3	15,4	12,3	4,4
15-16 jaar		49,4	26,9	11,3	9,2	1,8
17 jaar en ouder		62,7	24,5	11,8	6,9	1,0
<i>Schoolsoort:</i>		**	**	**	**	**
po groep 7/8		32,7	10,6	32,7	24,0	18,3
vo totaal		47,1	24,1	13,5	11,1	3,2
<i>Opleidingsniveau:</i>		**	**		**	
vo vmbo		40,9	24,3	16,2	13,7	4,1
vo havo		46,7	29,7	11,6	10,9	2,5
vo vwo		57,3	19,0	10,9	7,2	2,5
Totaal		45,9	22,9	15,2	12,2	4,5

**p<0,01

Een op de vijf jongeren heeft nog een ander antwoord gegeven.¹¹ Uit een analyse van deze open antwoorden komt naar voren dat veel jongeren seksueel getinte vragen ‘gewoon negeren’. Daarnaast geeft een aantal jongeren aan dat het ‘gewoon een gesprek was over seks tussen vrienden’ en niet een specifiek verzoek (van een onbekende) om over seks te gaan praten of om een seksuele handeling te verrichten. Een impressie van de overige antwoorden staat in box 6.4.

11 De antwoordoptie ‘anders, namelijk’ is door 20,4% van de jongeren aangevinkt. Deze antwoordoptie staat niet in tabel 6.13 aangegeven.

Box 6.4 Quotes over handelingswijze na seksuele vraag of verzoek

- *'Ik schaamde mij en zei niets (meisje, elf jaar, basisschool)*
- *'Niet echt iets terug gezegd, ik ben gewoon naar een andere kamer gegaan'' (meisje, tien jaar, basisschool)*
- *'Hij zei geen heel enge dingen, dus gewoon antwoord' (meisje, dertien jaar, vmbo)*
- *'Ik heb hem uitgescholden en verwijdert van msn' (meisje, veertien jaar, vmbo)*
- *'Het boeit me niet zo veel, ze mogen het vragen maar krijgen toch geen ruk te zien of te voelen' (meisje, zestien jaar, vmbo)*
- *'We hebben erover gepraat en een goed gesprek gehad. Meestal weten we zelf dan wel of de ander hier verder over wil praten of niet en we geven dan ook zelf aan dat we niet verder willen praten of juist wel' (jongen, achttien jaar, vwo)*

Aan de jongeren die ingegaan zijn op een seksuele vraag of verzoek, is gevraagd naar hun motieven. In tabel 6.14 is te lezen dat de meeste jongeren vanuit een positieve keuze op de vraag of het verzoek zijn ingegaan: ze geven aan de andere persoon leuk te vinden of het soort gesprek leuk of spannend te vinden. Dat is vooral het geval bij jongens en de oudere adolescenten. Zorgwekkend is echter de groep jongeren die vanuit een negatieve keuze ingaat op seksuele communicatie: 9,6% van de jongeren die in gesprek gingen of toegaven aan een verzoek doen dit door sociale druk of onzekerheid – dit zijn vooral meisjes, basisschoolleerlingen en vmbo'ers – en 2,1% heeft dit onder dwang of dreiging gedaan. Dat betekent dat van alle jongeren 1,2% 'om niet stom te doen' een gesprek is aangegaan met iemand die een seksueel getinte vraag stelde of verzoek deed en dat 0,3% van alle jongeren zo'n gesprek is aangegaan omdat de ander dwong of dreigde.

Een aantal jongeren heeft een toelichting gegeven op hun motivatie om met de vragensteller in gesprek te gaan. Veel jongeren geven daarbij aan dat het een normaal gesprek betrof tussen vrienden, in vertrouwen en op basis van wederkerigheid. Ook geven enkele jongeren aan dat een goede vriend of vriendin om raad of advies heeft gevraagd, bijvoorbeeld over seks in een (beginnende) relatie. Een impressie van de overige antwoorden staat in box 6.5.

Tabel 6.14 Motieven om in gesprek te gaan met iemand die een seksueel getinte vraag heeft gesteld of verzoek heeft gedaan; meerdere antwoorden mogelijk (in %; n=769)

Ken-merken van jongeren	Motief	Ik vond het leuk of spannend n=259	Ik vond de ander leuk of aardig n=258	Ik verveelde me n=190	Ik wilde niet stom doen n=74	De ander dwong of bedreigde me n=16
<i>Sekse:</i>		**	**		**	
jongen		40,0	37,9	26,9	6,8	1,6
meisje		25,2	27,6	21,8	13,5	2,8
<i>Leeftijd:</i>		*	**	*	**	
8-10 jaar		9,1	36,4	9,1	36,4	18,2
11-12 jaar		26,6	22,8	34,2	15,2	3,8
13-14 jaar		32,9	32,3	25,5	10,6	1,9
15-16 jaar		33,8	32,7	26,3	7,2	0,7
17 jaar en ouder		46,8	51,9	8,9	5,1	3,8
<i>Schoolsoort:</i>		*			**	**
po groep 7/8		17,1	24,4	19,5	29,3	12,2
vo totaal		34,6	34,1	25,0	8,5	1,5
<i>Opleidingsniveau:</i>			**		**	
vo vmbo		32,4	26,0	28,2	11,5	2,2
vo havo		35,2	38,9	23,3	8,8	2,1
vo vwo		37,2	41,3	22,0	4,0	
Totaal		33,7	33,6	24,7	9,6	2,1

*p<0,05; **p<0,01

Box 6.5 Quotes over motieven om een seksueel getint gesprek aan te gaan

- 'We gingen praten en toen begonnen we er over zonder dat ik het fijn vond' (meisje, tien jaar, basisschool)
- 'Ze vroeg gewoon een paar dingen wat ze niet aan der ouders durfde te vragen dus ik had gewoon geandwoord' (meisje, elf jaar, basisschool)
- 'Ze is jonger dan mij en wilde er iets over weten omdat ze best populair is bij jongens' (meisje, veertien jaar vmbo)
- 'Ik vond het gewoon een normaal gesprek verder dus ik kon er wel over praten, het was gewoon serieus' (meisje, veertien jaar, vwo)
- 'Omdat het me vriend is en we dat soort dingen van elkaar beter kunnen weten' (meisje, vijftien jaar, vmbo)
- 'Ik wilde de ander helpen, het was namelijk iets waar zij mee zat' (jongen, zeventien jaar, havo)

Van online communicatie naar offline ontmoetingen

Ongeveer 15% van de jongeren is door iemand die ze via internet hebben ontmoet, uitgenodigd voor een offline afspraak (tabel 6.15). Meisjes krijgen vaker dan jongens een online verzoek om ergens 'in het echt' af te spreken. Basisschoolleerlingen krijgen dit soort verzoeken naar verhouding het minst en vmbo'ers het meest. Verder geldt dat naarmate jongeren ouder worden, zij vaker via internet de vraag krijgen om ergens af te spreken. Zo krijgt nog geen 5% van de kinderen onder de elf jaar een dergelijk verzoek, tegenover bijna een kwart van de jongeren van vijftien jaar en ouder.

Tabel 6.15 Online uitnodiging voor een offline ontmoeting in het afgelopen jaar (in %; n=6299)

Uitnodiging	Nooit	Een keer	Meerdere keren
Ken-merken van jongeren			
<i>Sekse:**</i>			
jongen	86,8	10,6	2,6
meisje	82,2	14,3	3,5
<i>Leeftijd:**</i>			
8-10 jaar	95,6	4,4	0,0
11-12 jaar	90,8	7,4	1,8
13-14 jaar	80,6	15,5	3,9
15-16 jaar	77,0	18,7	4,2
17 jaar en ouder	77,0	16,3	6,7
<i>Schoolsoort:**</i>			
po groep 7/8	93,3	5,8	0,9
vo totaal	80,9	15,2	3,9
<i>Opleidingsniveau:**</i>			
vo vmbo	77,8	17,1	5,1
vo havo	80,2	16,2	3,6
vo vwo	85,1	12,2	2,8
Totaal	84,6	12,4	3,0

**p<0,01

Een online uitnodiging voor een offline ontmoeting *kan* een seksueel karakter hebben, maar er kunnen uiteraard ook andere redenen voor zijn. Aan de jongeren die een verzoek hebben gehad voor een offline ontmoeting is gevraagd naar de gepercipieerde motieven van de initiatiefnemer. Hieruit komt naar voren dat de meeste verzoeken niet seksueel van aard zijn. Een veelgenoemd motief om elkaar offline te ontmoeten is het delen van hobby's, bijvoorbeeld gamen, winkelen of naar de film gaan (44,1%). Andere motieven zijn 'omdat die ander mij leuk vindt' (39,8%) of 'omdat die ander verkering met me wil' (14,3%).

Van de online verzoeken tot een offline ontmoeting is 10,6% expliciet seksueel van aard: 'omdat die ander seks met me wil'. Deze antwoordmogelijkheid is uit-

sluitend voorgelegd aan leerlingen uit het voortgezet onderwijs. Omgerekend naar de totale populatie middelbare scholieren betekent dit dat 2,3% van hen een verzoek krijgt tot een offline ontmoeting met een expliciet seksueel karakter. Overigens komt uit een analyse van de open antwoorden van basisschoolleerlingen naar voren dat ook deze leerlingen wel eens een verzoek hebben gehad tot een seksuele ontmoeting buiten internet. Box 6.6 geeft een impressie van de toelichting die sommige jongeren hebben gegeven op de motieven van de initiatiefnemer voor een offline ontmoeting.

Box 6.6 Quotes over motieven van de initiatiefnemer om een offline ontmoeting te bewerkstelligen

- *'Het was een ouderen man die deed alsof hij mijn vriendin was en hij had dezelfde foto als mijn vriendin en ja hij wou denk ik vieze dingen doen met mij jak'* (meisje, elf jaar, basisschool)
- *'We hebben al lang contact op msn en hij is betrouwbaar'* (meisje, dertien jaar, vmbo)
- *'Ik weet het niet maar hij was 23 en ik elf dus ik had hem gewoon verwijderd ik ga niet afspreken met een man'* (meisje, elf jaar, basisschool)
- *'Omdat we al een tijdje verkering hadden via internet. We hadden al onszelf laten zien (niks seksueels gaan denken) en we hadden heel veel lol'* (meisje, dertien jaar, vwo)
- *'Om elkaar te ontmoeten want hij is een vriend van mij op de xbox 360'* (jongen, dertien jaar, havo)
- *'Hij wou zogenaamd een fotoshoot doen met mij'* (meisje, dertien jaar, havo)
- *'Omdat we goede internetvriendinnen zijn en elkaar eens in het echt willen zien'* (meisje, twaalf jaar, vwo)

Meisjes krijgen vooral van jongens een verzoek tot een offline ontmoeting en jongens krijgen dit soort verzoeken vooral van meisjes. De verzoeker is in driekwart van de gevallen een leeftijdsgenoot. Toch is de identiteit van de verzoeker niet altijd bekend; zo weet een op de zes jongeren niet of de ander een man of een vrouw is, of wat zijn of haar daadwerkelijke leeftijd is. Meisjes krijgen naar verhouding vaker dan jongens een verzoek van iemand die meer dan vijf jaar ouder is (9,8% versus 4,5%). Ook relatief veel basisschoolleerlingen geven aan dat de verzoeker aanmerkelijk ouder is.

Om de mogelijke implicaties van een verzoek tot een offline ontmoeting te kunnen duiden, is aan jongeren gevraagd hoe zij dit verzoek hebben ervaren. In tabel 6.16 is te lezen dat ongeveer driekwart van de jongeren een dergelijk verzoek leuk of gewoon vindt. Een op de vier jongeren vindt een dergelijk verzoek echter vervelend. Dit geldt vooral voor meisjes en basisschoolleerlingen.

Tabel 6.16 Beleving verzoek tot uitnodiging voor een offline ontmoeting
(in %; n=973)

Beleving Ken- merken van jongeren	Leuk	Gewoon	Vervelend
<i>Sekse:**</i>			
jongen	34,0	49,8	16,3
meisje	24,4	44,8	30,8
<i>Leeftijd:**</i>			
8-10 jaar	8,3	37,5	54,2
11-12 jaar	15,6	44,8	39,7
13-14 jaar	30,0	49,1	20,9
15-16 jaar	35,1	47,3	17,6
17 jaar en ouder	41,4	39,7	19,0
<i>Schoolsoort:**</i>			
po groep 7/8	12,2	42,3	45,5
vo totaal	30,9	47,6	21,4
<i>Opleidingsniveau:</i>			
vo vmbo	28,2	47,3	24,5
vo havo	33,5	47,4	19,1
vo vwo	33,5	48,5	18,0
Totaal	28,6	47,0	24,5

**p<0,01

Ongeveer 40% van de jongeren geeft gehoor aan het verzoek tot een offline ontmoeting (tabel 6.17). Meisjes zijn hierin terughoudender dan jongens: 50,5% van de jongens gaat in op het verzoek, tegenover 32,9% van de meisjes. Verder is er een leeftijdseffect: naarmate jongeren ouder worden, gaan zij vaker in op een verzoek tot een offline ontmoeting.

In totaal heeft 6,3% van alle jongeren een offline ontmoeting gehad met een persoon die zij in het jaar voorafgaand aan het onderzoek via internet hebben ontmoet maar niet kenden uit het echte leven. De motieven van deze jongeren om in te gaan op het verzoek tot een offline ontmoeting met een relatief onbekende variëren. Het meest genoemde argument om de ander te ontmoeten is het delen van een hobby, zoals winkelen of gamen. Soms hebben jongeren amoureuze intenties: ze besluiten tot een offline ontmoeting, omdat ze de ander erg leuk vinden of er graag verkering mee willen. Hoewel jongeren doorgaans vanuit een positieve keuze zijn ingegaan op het verzoek tot een offline ontmoeting, is deze ontmoeting voor een kleine groep (9 van de 395 = 2,3%) onder dwang of dreiging tot stand gekomen. Dit komt overeen met 0,1% van alle jongeren.

Tabel 6.17 Heeft het verzoek geleid tot een offline ontmoeting? (in %; n=973)

Offline ontmoeting Ken-merken van jongeren	Nee	Een keer	Meerdere keren
<i>Sekse:**</i>			
jongen	49,5	32,1	18,4
meisje	67,0	22,0	10,9
<i>Leeftijd:**</i>			
8-10 jaar	62,5	33,3	4,2
11-12 jaar	71,9	18,8	9,4
13-14 jaar	57,0	27,6	15,4
15-16 jaar	56,1	29,7	14,2
17 jaar en ouder	50,0	25,9	24,1
<i>Schoolsoort:</i>			
po groep 7/8	69,1	21,1	9,8
vo totaal	58,0	27,2	14,8
<i>Opleidingsniveau:</i>			
vo vmbo	58,1	28,4	13,5
vo havo	56,9	28,2	14,8
vo vwo	58,8	24,0	17,2
Totaal	59,4	26,4	14,2

**p<0,01

Box 6.7 Quotes over motieven van de jongere om in te gaan op het verzoek tot een offline ontmoeting

- 'Omdat we gingen afspreken samen met mn vriendin' (meisje, veertien jaar, vwo)
- 'Mijn vrienden kenden hem en hij kende mijn vrienden, het was een dood normale jongen. Geen vreemde oude man dus' (meisje, zeventien jaar, vwo)
- 'Omdat ik hem heel aardig vond' (meisje, veertien jaar, vwo)
- 'Ik geen nee durfde te zeggen' (meisje, dertien jaar, vmbo)
- 'Gewoon omdat het wel leuk leek' (meisje, dertien jaar, vmbo)
- 'Ze zag er leuk uit en was heel aardig' (jongen, veertien jaar, havo)
- 'Omdat ik haar al kende door veel gesprekken en ze dezelfde hobby's had' (meisje, veertien jaar, vwo)

Aan jongeren die een offline ontmoeting hebben gehad met iemand die ze via internet hebben leren kennen, is gevraagd hoe zij deze ontmoeting hebben ervaren. Een meerderheid van deze jongeren ervaart de offline ontmoeting positief (70,6%). Bijna 24% vindt de offline ontmoeting 'gewoon'. Ongeveer 6% van de jongeren heeft echter een negatieve ervaring (n=22, 0,4% van *alle* jongeren). Van deze groep geven vijf jongeren aan dat de ander seks wilde. Volgens twee van

diezelfde jongeren heeft de ander hen gedwongen tot seks (0,03% van *alle* jongeren). De overige jongeren met een negatieve ervaring geven aan 'dat het niet klikte met de ander' of dat 'de ander heel anders was dan hij/zij had gezegd'.

Kortom, wanneer jongeren via internet nieuwe contacten aangaan die vervolgens uitmonden in een offline ontmoeting, worden deze ontmoetingen overwegend positief ervaren. Dat neemt echter niet weg dat er ook risicovolle en zelfs schadelijke ontmoetingen *in real life* plaatsvinden. Dit komt echter zeer sporadisch voor. Omgerekend heeft 0,1% (5 van de 6299) een vervelende ontmoeting met een seksueel karakter gehad met iemand die ze via internet hadden leren kennen. Dit waren allemaal jongens: één basisscholiër, twee vmbo'ers en twee havisten. Twee van hen rapporteerden dat de ander hen gedwongen had tot seks (0,03% van alle jongeren).

6.3.2 Risicofactoren bij seksueel getinte communicatie

Voor jongeren is internet *de* plaats voor communicatie, ook over seksuele onderwerpen. Flirten of online gesprekken over seks kunnen voor jongeren leuk, leerzaam of spannend zijn. Maar naast allerlei nieuwe kansen, kunnen er ook risico's zijn. Dit is bijvoorbeeld aan de orde wanneer jongeren vervelende internetervaringen hebben en onvoldoende in staat zijn om hun eigen (seksuele) grenzen aan te geven. In dit onderzoek worden jongeren die via internet seksueel expliciete vragen of verzoeken hebben gehad – bijvoorbeeld een verzoek tot het uitkleden voor de webcam of een verzoek tot het hebben van geslachts-gemeenschap – *en* die dit niet op prijs stellen, nader onderzocht. Vanuit het perspectief van de jongere is de online communicatie dan namelijk ongewenst en onaangenaam.

In totaal heeft 19,2% van de jongeren via internet een seksuele vraag of verzoek gehad; 13,1% van de jongeren vond deze communicatie 'gewoon' of 'leuk', de overige 6,1% heeft deze seksuele communicatie als negatief ervaren.. Met een regressieanalyse is deze laatste groep nader onder de loep genomen. Er is gekeken wie deze jongeren zijn en welke factoren de kans verhogen op degelijke negatieve ervaringen (tabel 6.18). Voor meisjes is de kans op een negatieve ervaring met seksuele communicatie significant groter dan voor jongens. Verder is de kans op een dergelijke ervaring onder vmbo'ers groter en onder vwo'ers juist kleiner.

Het eigen internetgedrag van jongeren speelt eveneens een rol. Jongeren die zich volop bezig houden met online communicatie, hebben een grotere kans op vervelende ervaringen. In tabel 6.18 is te lezen dat deze jongeren bovengemiddeld vaak MSN'en en dat zij zich online vrijer en ongeremder gedragen dan in de offline wereld. Ook hebben zij naar verhouding vaker een vervelende confrontatie met online porno gehad. Verder is uit de tabel te lezen dat jongeren met een lage zelfcontrole een grotere kans hebben op het krijgen van vervelende seksuele vragen of verzoeken. Daarnaast zijn deze jongeren minder

gelukkig. Hierbij is het de vraag of dit verminderde welbevinden een oorzaak of juist een gevolg is van hun vervelende ervaring.

Tabel 6.18 Regressiemodel jongeren die seksuele vragen of verzoeken als negatief ervaren (n=5857)

		Online seksuele vragen of verzoeken gehad
Sociaal- demografische kenmerken ¹²	meisje	0,920 **
	leeftijd	0,050
	opleiding: basisschool	0,193
	opleiding: vmbo	0,396 **
	opleiding: havo	-0,213
	opleiding: vwo	-0,375 **
	tweeoudergezin	0,094
	allochtoon	-0,080
Omgeving	band met ouders	0,092
	band met leeftijdsgenoten	0,065
	band met school	-0,233
Internetgedrag	aantal uur internet per week	0,045
	frequentie MSN'en	0,170 **
	compulsief internetgedrag	0,251 *
	voelt zich online ongeremder (disinhibitie)	0,246 **
	verstrekt online persoonlijke informatie (disclosure)	-0,002
	klikgedrag e-mail/bijlagen/reclame	0,308 *
	verstrekt online contactinformatie (mailadres e.d.)	0,179
Andere negatieve online ervaringen	online seksueel beeldmateriaal gezien (vervelend)	1,109 **
Internetbegeleiding	(perceptie van) toezicht	0,019
	(perceptie van) regels	0,008
	(perceptie van) controle	-0,177
	(perceptie van) met ouders praten over internet	-0,004
Individuele factoren	psychosociaal welbevinden	-0,337 **
	zelfcontrole	-0,598 **
Nagelkerke R ²		18,1 %

*p<0,05; **p<0,01

- 12 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep). De resultaten van tweeoudergezinnen zijn afgezet tegen niet-tweeoudergezinnen (referentiegroep). De resultaten van allochtonen zijn afgezet tegen autochtonen (referentiegroep). De referentiegroep is niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij de meisjes, jongeren uit een tweeoudergezin of allochtonen negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben om slachtoffer te worden dan jongens, jongeren uit een niet-tweeoudergezin en autochtone jongeren. Zijn de resultaten positief, dan is de kans juist groter.

6.4 CONDUCT: MAKEN EN VERSPREIDEN VAN SEKSUEEL BEELDMATERIAAL

Jongeren kunnen – zeker met alle technologische mogelijkheden van internet, mobiele telefoon en andere apparaten – relatief gemakkelijk seksueel foto- en filmmateriaal vervaardigen en verspreiden. Dit kan variëren van het gebruik van de webcam, waarbij jongeren zichzelf aanraken of masturberen, tot het maken van seksuele foto's en video's die vervolgens online worden uitgewisseld met anderen. Het maken en/of online verspreiden van seksueel beeldmateriaal wordt ook wel *sexting* genoemd. Wat onder sexting wordt verstaan varieert echter aanzienlijk. Brede definities omvatten nagenoeg alle vormen van seksuele communicatie tussen jongeren en smalle definities beperken sexting tot het maken en online verspreiden van seksueel beeldmateriaal (zie Livingstone, Haddon, Görzig & Ólafsson, 2011; Lounsbury, Mitchell & Finkelhor, 2011). Daarnaast wordt in sommige onderzoeken sexting alleen gerelateerd aan het gebruik van de mobiele telefoon, terwijl in ander onderzoek sexting wordt verbonden aan digitale technologie in het algemeen (zie Lenhart, 2009; Wolak & Finkelhor, 2011). Om verwarring te voorkomen wordt in dit onderzoek de term sexting niet gebruikt, maar wordt gesproken over het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal door jongeren. Dit wordt gezien als een risico door de mogelijke juridische of andere negatieve consequenties – bijvoorbeeld reputatieschade – voor jongeren.

Op het beeldmateriaal kan de jongere zelf zijn afgebeeld, maar het kunnen ook foto's of filmpjes zijn die de jongere van iemand anders heeft gemaakt. In deze paragraaf beschrijven we drie vormen van maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal: jongeren die een sexy foto van zichzelf online plaatsen, jongeren die seksueel beeldmateriaal van anderen maken en verspreiden, en jongeren die hun geslachtsdelen tonen voor de webcam.

Jongeren experimenteren met hun (seksuele) identiteit en kiezen ervoor om zich op een bepaalde manier online te portretteren. Dat kan bijvoorbeeld door het plaatsen van sexy foto's van zichzelf op Facebook, Hyves of andere sociale-netwerksites. Het maken van seksueel beeldmateriaal is voor jongeren een manier om gebruikmakend van online technologieën hun eigen seksualiteit te verkennen en te representeren (zie boyd, 2008).

In deze paragraaf beschrijven we hoe vaak het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal voorkomt, wat motieven zijn van jongeren om hiermee bezig te zijn en welke factoren verband houden met dit seksueel experimenteel gedrag.

6.4.1 Prevalentie maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal

Jongeren die sexy foto's van zichzelf online plaatsen

Het plaatsen van seksueel getinte foto's van zichzelf op netwerksites als Hyves of Sugababes kan allerlei gewenste, maar ook ongewenste reacties oproepen

bij anderen. Het online plaatsen van seksuele foto's waarop jongeren zelf staan afgebeeld, kan voor jongeren een middel zijn om aan te geven dat ze bij een bepaalde groep willen horen of een manier om zichzelf juist van anderen te onderscheiden. De vraag is hoeveel jongeren sexy foto's van zichzelf online zetten en wat dit gedrag voor consequenties heeft.

Aan jongeren is gevraagd of zij in de afgelopen zes maanden wel eens 'sexy' foto's van zichzelf op internet hebben geplaatst. In dit onderzoek is gekozen om het woord 'sexy' te gebruiken, omdat uit de pretest van de vragenlijst naar voren kwam dat dit woord door vrijwel alle jongeren – ook de kinderen van de basisschool – op eenduidige wijze wordt geïnterpreteerd. Bij dit woord wordt gedacht aan het (deels) bloot poseren in uitdagende poses. Uit dit onderzoek blijkt dat in de zes maanden voorafgaand aan het onderzoek 3,1% van de jongeren sexy foto's van zichzelf op internet heeft geplaatst. Meer meisjes dan jongens profileren zich op deze manier. Onder basisschoolleerlingen komt het online plaatsen van sexy foto's niet of nauwelijks voor (0,8%), terwijl dit gedrag onder oudere adolescenten (zeventien jaar en ouder) het meest frequent voorkomt (3,6%).

Aan jongeren die sexy foto's van zichzelf op internet hebben gezet, is gevraagd hoe ze hier nu op terugkijken. Hieruit komt naar voren dat de meeste jongeren het nog steeds leuk vinden dat ze deze foto's van zichzelf op internet hebben gezet (87,8%); slechts een minderheid van de jongeren die sexy materiaal online plaatsten (12,2%), vindt het nu vervelend. Omgerekend heeft 0,4% van alle jongeren het afgelopen half jaar sexy materiaal van zichzelf online gezet waar ze achteraf spijt van kregen. De redenen waarom deze laatste groep nu spijt heeft van dit gedrag heeft vrijwel altijd te maken met negatieve reacties van anderen, zoals pesterijen, het krijgen van vervelende opmerkingen, het krijgen van seksuele toespelingen tot en met expliciete vragen om 'seks te hebben'. Uit een nadere analyse blijkt dat vooral meisjes allerlei insinuaties van seksuele aard krijgen: 40,0% van de meisjes, tegenover 21,2% van de jongens. Er zijn geen significante verschillen in de reacties op het getoonde beeldmateriaal op basis van leeftijd, schoolsoort of opleidingsniveau. In box 6.8 staan enkele quotes van jongeren als toelichting op hun negatieve ervaring.

Box 6.8 Quotes over negatieve ervaringen na het online plaatsen van sexy foto's van zichzelf

- 'Ik kreeg leuke reacties van me vrienden maar me moeder werd toen wel heel boos en ik moest die foto gelijk eraf halen' (meisje, twaalf jaar, basisschool)
- 'Ik kreeg commentaar van lekker kontje enz.' (meisje, veertien jaar, vmbo)
- 'Ik ben bang dat iemand met vervelende bedoelingen mijn foto's heeft gezien' (meisje, twaalf jaar, vwo)
- 'Iedereen zag me als een slet en wilde met mij verder enz.' (meisje, dertien jaar, vmbo)

Jongeren die seksueel beeldmateriaal van anderen maken en verspreiden

Het zelf maken van seksueel beeldmateriaal van anderen komt vrij weinig voor. In tabel 6.19 is te lezen dat 1,9% van de scholieren uit het voortgezet onderwijs dit wel eens heeft gedaan.¹³ Meer jongens dan meisjes maken dit soort opnames. Havisten doen dit significant vaker dan vmbo'ers en vwo'ers. Onder de jongste middelbare scholieren (elf tot en met veertien jaar) komt het maken van seksueel beeldmateriaal het minst vaak voor en onder de oudere adolescenten (zeventien jaar en ouder) het meest.

Tabel 6.19 Middelbare scholieren die seksueel beeldmateriaal maken (in %; n=4356)¹⁴

Ken-merken van jongeren	Seksueel beeldmateriaal	Opname van genitaliën	Waarvan: opname van masturbatie	Waarvan: opname van mensen die seks hebben
<i>Sekse:</i>		**	**	**
jongen		2,6	1,7	1,1
meisje		1,2	0,5	0,4
<i>Leeftijd:</i>		**	**	**
11-12 jaar		1,0	0,5	0,3
13-14 jaar		1,7	1,0	0,6
15-16 jaar		2,5	1,5	1,1
17 jaar en ouder		4,0	2,4	2,8
<i>Opleidingsniveau:</i>		**	*	
vo vmbo		1,6	0,8	0,5
vo havo		3,0	1,9	1,3
vo vwo		1,5	0,9	0,8
Totaal		1,9	1,1	0,8

*p < 0,05; **p < 0,01

De opnames worden vrijwel altijd gemaakt met de mobiele telefoon of met de webcam. Daarnaast maakt een enkeling ook wel gebruik van andere apparatuur, zoals een foto- of videocamera. Om het mogelijke risico van het maken van seksueel beeldmateriaal beter te kunnen duiden, is aan jongeren gevraagd wat zij met de opnames hebben gedaan. De gevolgen kunnen immers voor zowel de geportretteerde als voor de maker negatief zijn, zeker wanneer het materiaal een eigen leven gaat leiden. Zoals eerder vermeld, kan verspreiding

13 Vragen over het maken van seksueel expliciete opnames zijn om ethische redenen niet aan de basisscholieren gesteld.

14 Alle jongeren die rapporteerden seksueel beeldmateriaal te hebben gemaakt, gaven altijd aan dat ze opnamen hadden gemaakt van genitaliën. De situaties waarop kolom 3 en 4 doelen zijn een subset daarvan. Kolom 2 geeft dus tevens weer hoeveel jongeren in totaal aangeven dat ze seksueel beeldmateriaal hebben gemaakt.

van het materiaal leiden tot pesterijen en spot gericht tegen de geportretteerde. Daarnaast kan het maken en verspreiden van expliciet seksueel materiaal voor de maker juridische consequenties hebben op grond van art. 240b Sr. Uit ons onderzoek komt naar voren dat iets meer dan de helft van de jongeren het materiaal voor eigen doeleinden houdt (tabel 6.20). Dat is voor 59,0% van de opnames van geslachtsdelen het geval, voor 53,1% van de opnames van zelfbevrediging en voor 52,9% van de opnames van mensen die seks hebben. Naast eigen gebruik, wordt ook een aanzienlijk deel van de foto's en video's doorgestuurd aan anderen of op internet gezet. Ook het (in print) ophangen van de beelden op school – meestal om de reputatie van de geportretteerde schade toe te brengen – is in ongeveer een op de tien gevallen aan de orde. De toelichting die jongeren geven als ze 'iets anders' met het materiaal hebben gedaan, heeft meestal te maken met het tonen van het beeldmateriaal aan een vriend of aan een kleine groep vrienden.

Tabel 6.20 Verspreiding van seksueel beeldmateriaal, meerdere antwoorden mogelijk (in %)

Verspreiding \ Seksueel beeldmateriaal	Opname van genitaliën n=83	Opname van masturbatie n=48	Opname van geslachts-gemeenschap n=35
Niets mee gedaan, eigen gebruik	59,0	53,1	52,9
Doorgestuurd aan anderen	21,7	12,2	11,8
Op internet gezet	13,3	8,2	5,9
Op school opgehangen	12,0	10,2	8,8
Anders	9,1	16,3	20,6

Jongeren die hun borsten of geslachtsdelen laten zien voor de webcam

De laatste vorm van maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal die wordt besproken, is het tonen van borsten of geslachtsdelen voor de webcam. Deze vraag is alleen voorgelegd aan scholieren uit het voortgezet onderwijs die in het bezit zijn van een webcam en die de webcam gebruiken bij online communicatie. Van de middelbare scholieren gebruikt 43,1% een webcam en van deze groep heeft 3,5% de borsten of geslachtsdelen voor de webcam laten zien (n=67; dat is 1,5% van alle middelbare scholieren). Er zijn geen significante verschillen tussen jongens en meisjes en tussen de drie opleidingsniveaus. Wel is er een leeftijdseffect: de jongste middelbare scholieren strippen niet of nauwelijks voor de webcam (minder dan 1%), tegenover een op de twaalf scholieren van zeventien jaar en ouder (7,6%).

Het laten zien van borsten of geslachtsdelen voor de webcam gebeurt vooral tussen leeftijdsgenoten. Meisjes strippen meestal voor jongens en jongens voor meisjes. In ongeveer de helft van de gevallen strippt de jongere voor iemand die hij of zij goed kent, ook uit het echte leven (47,1%). Hierbij gaat het meestal om

webcamgebruik in de relationele sfeer ('iemand met wie ze verking hebben of hadden' of 'poseren voor een vriend of goede bekende'). Verder stript 14,7% voor de webcam voor iemand die zij 'een beetje, maar niet echt goed' kennen. Bijna veertig procent van dit webcamgebruik vindt plaats voor een relatief onbekende: iemand die de middelbare scholier uitsluitend via internet kent (38,2%).

Waarom poseren jongeren naakt voor de webcam? De meeste jongeren doen dit omdat ze het leuk of spannend vinden en/of omdat ze de ander aardig of leuk vinden (78,9%). Bij de overige 21,1% is er echter sprake van een negatieve keuze: het tonen van borsten of geslachtsdelen vindt plaats onder sociale druk ('ik wilde niet stom doen') en/of onder dwang of dreiging. Hoewel het omgerekend om een zeer kleine groep gaat (n=12, ofwel 0,3% van alle middelbare scholieren), zijn dit vooral de middelbare scholieren die extra aandacht en bescherming nodig hebben. In box 6.9 staan enkele opmerkingen van jongeren waarin zowel positieve als negatieve motieven om te poseren voor de webcam worden toegelicht.

Box 6.9 Quotes over motieven om naakt voor de webcam te poseren

- 'Omdat het voor mijn vriendin is' (jongen, veertien jaar, vwo)
- 'Het ging per ongeluk, mn webcam stond nog aan, dat was ik vergeten' (meisje, dertien jaar, vwo)
- 'Ik was jong, zat op de basisschool, dus had daar nog geen beseft van, dus dat vonden ik en mijn vriendin wel spannend' (meisje, vijftien jaar, vmbo)
- 'i loved him!' (meisje, dertien jaar, vwo)
- 'Ik schaam me omdat ik de dreigementen heb geloofd' (meisje, zestien jaar, vmbo)
- 'Ik vond het wel geil, hihi' (meisje, 21 jaar, vwo)

Aan jongeren die voor de webcam hebben gestript, is gevraagd hoe ze daar nu op terugkijken. Tweederde van de 67 middelbare scholieren die hebben gestript, heeft er geen spijt van: ze vinden het nog steeds leuk (35,5%) of 'gewoon' (32,4%). Een op de drie middelbare scholieren vindt het achteraf echter vervelend (32,1%). Anders gezegd: van alle middelbare scholieren heeft 0,5% wel eens gestript voor de webcam en heeft daar nu achteraf spijt van. Dit heeft deels te maken met de reacties die zij van anderen hebben gekregen. Het gaat dan om vervelende opmerkingen, spot en seksuele insinuaties. In box 6.10 zijn enkele negatieve ervaringen van jongeren geciteerd.

Box 6.10 Quotes over negatieve ervaringen na het zelf naakt poseren voor de webcam

- 'Ik heb er gewoon spijt van' (meisje, veertien jaar, vwo)
- 'Hij bleef dreigen' (meisje, veertien jaar, vmbo)
- 'Ik was jong, en hoe kan iemand dat zulke jonge meisjes aandoen? heb er een half trauma aan over gehouden' (meisje, vijftien jaar, vmbo)
- 'Het ging per ongeluk, als ik het had geweten had ik het nooit gedaan' (meisje, dertien jaar, vwo)
- 'Ik werd door de hele school uitgescholden' (meisje, zestien jaar, vmbo)

6.4.1 Risicofactoren bij het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal

Het is discutabel om de term 'daderschap' te gebruiken wanneer het gaat over het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal. Zoals eerder besproken, heeft het veelal te maken met experimenteergedrag tussen jongeren. Toch kunnen jongeren die seksueel beeldmateriaal maken van leeftijdgenoten, oftewel minderjarigen, strafbaar zijn. Juist door deze mogelijke juridische consequenties is onderzocht welke factoren verband houden met het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal. Met andere woorden: om jongeren gericht te kunnen voorlichten en waar nodig te beschermen, is het belangrijk om een profiel op te stellen van deze jongeren. Een ander argument om de kenmerken van deze groep in kaart te brengen, is het feit dat het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal naast negatieve juridische, ook andere negatieve gevolgen kan hebben. Zoals in paragraaf 6.3 werd beschreven, komt het voor dat jongeren de controle verliezen over online geplaatst beeldmateriaal en dit heeft onder andere pesterijen en ongewenste seksuele toespelingen door derden tot gevolg. Bovendien is het zeer lastig – of misschien zelfs onmogelijk – om weer grip te krijgen op het eenmaal doorgestuurd of online geplaatste materiaal. Een laatste argument om deze groep jongeren nader te beschrijven, heeft te maken met het gegeven dat het maken van seksueel beeldmateriaal niet altijd vrijwillig plaatsvindt: seksuele gedragingen – bijvoorbeeld voor de webcam – zijn in een aantal gevallen onder dwang tot stand gekomen.

In een logistische regressieanalyse is onderzocht welke factoren een samenhang vertonen met het plaatsen van sexy foto's, het maken van seksuele beelden en strippen voor de webcam (tabel 6.21). Vmbo'ers plaatsen vaker sexy foto's van zichzelf op internet dan andere scholieren. Het maken van seksueel beeldmateriaal van anderen komt naar verhouding juist het vaakst voor onder havisten, en ook onder allochtone jongeren. Van de omgevingsfactoren speelt de band met ouders een rol: jongeren die seksueel beeldmateriaal maken, hebben een minder goede band met hun ouders dan de overige jongeren. Ook komen deze jongeren naar verhouding vaker uit niet-traditionele gezinnen. Verder is in tabel 6.21 te lezen dat internetgedrag verband houdt met deze gedragingen. Jongeren die vaker dan gemiddeld persoonlijke informatie online zetten en vaker dan gemiddeld profielsites bezoeken, plaatsen ook vaker dan gemiddeld sexy

foto's van zichzelf online. Middelbare scholieren die zich online ongeremder voelen en vaker persoonlijke informatie online plaatsen, strippen vaker voor de webcam. Daarnaast is er een samenhang tussen het maken van seksueel beeldmateriaal en het hebben van een lage zelfcontrole.

Tabel 6.21 Regressiemodel van online seksueel gedragingen (n=5857)

		Plaats sexy foto's van zichzelf online (po en vo)	Maakt seksueel beeldmateriaal (alleen vo)	Toont borsten of geslachtsdelen voor de webcam (alleen vo)
Sociaal-demografische kenmerken ¹⁴	meisje	-0,062	-0,694 *	-,331
	leeftijd	0,082	0,111	,149
	opleiding: basisschool	-0,491 *	nvt	nvt
	opleiding: vmbo	0,462 **	-0,428 *	-,434 *
	opleiding: havo	0,130	0,505 **	,403 *
	opleiding: vwo	-0,101	-0,076	,031
	tweeoudergezin	-0,213	-0,298	-,822 **
	allochtoon	0,123	0,681 **	,540
Omgeving	band met ouders	-0,537 **	-0,530 **	-,691 **
	band met leeftijdsgenoten	0,357 *	0,209	,155
	band met school	-0,327	-0,440	-,687 *
Internetgedrag	aantal uur internet per week	-0,040	0,195 *	,140
	frequentie profielsites bezoeken	0,454 **	0,038	,121
	compulsief internetgedrag	0,331 **	0,174	,379
	voelt zich online ongeremder	0,161	0,293 *	,459 **
	verstrekt online persoonlijke informatie	0,372 **	0,027	,486 **
Ervaringen	vervelende confrontatie met online porno	0,033	-0,798	-,333
	vervelende seksuele vragen of verzoeken	0,439	0,910 *	,929 *
Internet-begeleiding	(perceptie van) toezicht	-0,047	0,373	-,684
	(perceptie van) regels	-0,061	-0,168	-,031
	(perceptie van) controle	0,139	-0,365	,080
	(perceptie van) met ouders praten over internet	0,061	0,064	,063
Individuele factoren	psychosociaal welbevinden	0,071	0,078	,324
	zelfcontrole	-0,760 **	-1,368 **	-,391
Nagelkerke R ²		19,7 %	19,5 %	25,4 %

**p<0,01; *p<0,05

15 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep). De resultaten van tweeoudergezinnen zijn afgezet tegen niet-tweeoudergezinnen (referentiegroep). De resultaten van allochtonen zijn afgezet tegen autochtonen (referentiegroep). De referentiegroep is niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij de meisjes, jongeren uit een tweeoudergezin of allochtonen negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben om seksuele gedragingen te verrichten dan jongens, jongeren uit een niet-tweeoudergezin en autochtone jongeren. Zijn de resultaten positief dan is de kans juist groter.

6.5 SLOTBESCHOUWING

6.5.1 Samenvatting en vergelijking met eerder onderzoek

Het zien van seksuele content op internet

Van de jongeren is 51,8% wel eens in aanraking gekomen met seksueel *getint* materiaal. Dat zijn bijvoorbeeld sexy foto's op een profielsite of seksueel getinte reclameboodschappen. Een op de drie jongeren (33,4%) komt online in aanraking met seksueel *expliciet* beeldmateriaal. Dat kunnen plaatjes of filmpjes zijn van geslachtsdelen of van mensen die seks hebben. Vooral jongens hebben wel eens dergelijk materiaal gezien (43,0%), meisjes zien dit minder vaak (22,6%). Daarnaast heeft 8,1% van de jongeren webcambeelden gezien van mensen die *live* hun geslachtsdelen tonen.

Met de komst van internet is het aanbod van pornografie enorm toegenomen (zie Attwood, 2009, 2010; Bornauw, 2009). Het is aannemelijk dat dit toegenomen aanbod de kans op het zien van dit soort materiaal heeft vergroot. Cooper (1999) noemt drie factoren die het verkrijgen van pornografisch materiaal fundamenteel hebben veranderd: met de komst van internet is pornografie laagdrempelig, anoniem en (meestal) gratis te verkrijgen. Voor jongeren betekent dit dat zij voor het zien van porno niet meer op zoek hoeven te gaan naar een verborgen blaadje in de slaapkamer van een familielid of naar bepaalde schappen in een kiosk. Daarnaast vinden jongeren – vooral jongens – porno ook vaak opwindend of leerzaam (De Graaf, Kruijer, Van Acker & Meijer, 2012). Interesse voor dergelijk beeldmateriaal hangt samen met de seksuele ontwikkeling van jongeren en de verkenning van de seksuele identiteit. Naarmate jongeren ouder worden zien zij dit soort materiaal inderdaad vaker, zo vinden we in ons onderzoek.

In ons onderzoek kwam 33,4% van de jongeren wel eens in aanraking met seksueel expliciet beeldmateriaal. In ander onderzoek verschillen de percentages jongeren die online pornografie zien. Uit het derde *Youth Internet Safety Survey* (YISS-3), een telefonisch vragenlijstonderzoek onder 1500 Amerikaanse jongeren, komt naar voren dat 23% van de tien- tot achttienjarigen het jaar voorafgaand aan het onderzoek ongewenst op online pornografisch materiaal is gestuit (Jones, Mitchell & Finkelhor, 2012). In de EU-landen komt veertig procent van de negen- tot zeventienjarigen – gewenst en ongewenst – in aanraking met dit materiaal (Livingstone & Haddon, 2009). Uit verschillende Australische onderzoeken blijkt dat circa vijftig procent van de jongeren internetpornografie heeft gezien (Flood, 2007). Uit een onderzoek onder Nederlandse adolescenten, uitgevoerd in 2005, komt naar voren dat 55% online pornografie heeft gezien (Peter & Valkenburg, 2006). In een recente Nederlandse studie gaf 37% van de twaalf- tot zeventienjarigen aan het afgelopen half jaar een pornowebsite te hebben bekeken (De Graaf e.a., 2012). De verschillen in de gevonden percentages hangen mogelijk samen met de wijze waarop het zien van online pornografie in onderzoek is geoperationaliseerd en daarnaast spelen culturele verschillen

vermoedelijk een rol. Dat meer jongens dan meisjes online pornografie zien, komt uit alle onderzoeken naar voren. Zo vinden De Graaf e.a. voor jongens een percentage van 63% en voor meisjes 10%. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de stereotypen gehanteerd in pornografie mannen (jongens) meer aanspreken (Brown & L'Engle, 2009). Ook is het kijken naar pornografie door vrouwen (meisjes) cultureel gezien mogelijk minder geaccepteerd (Træen, Nilsen & Stigum, 2006). Tot slot kan het geven van sociaal wenselijke antwoorden hier een rol spelen.

Jongeren in ons onderzoek die wel eens seksueel expliciet beeldmateriaal hebben gezien, zeggen meestal dat ze dit toevallig zijn tegengekomen. Dat is vaker het geval bij meisjes (87,9%) dan bij jongens (52,9%). Pornografische beelden die jongeren bij toeval tegenkomen, worden veel vaker vervelend gevonden en sneller weggeklikt dan beelden die ze zelf hebben opgezocht. Jongens blijven wel langer kijken dan meisjes, ook als ze porno toevallig tegenkomen.

Het is de vraag in hoeverre het zien van seksueel expliciet beeldmateriaal of van webcambeelden waarop iemand zijn of haar geslachtsdelen laat zien een risico voor jongeren is. Jongeren vinden het zien van seksueel beeldmateriaal¹⁶ meestal leuk of gewoon, maar soms ook vervelend. Een op de acht jongeren (11,9%) heeft seksueel beeldmateriaal gezien dat ze vervelend vonden. Meisjes hebben vaker zo'n negatieve ervaring dan jongens. Daarnaast speelt het eigen internetgedrag een rol: jongeren die vaker online reclameboodschappen aanklikken, e-mails of bestanden van onbekende afzenders openen of contactinformatie van zichzelf verstrekken, stuiten vaker ongewenst op seksueel beeldmateriaal. Wanneer ouders (volgens jongeren) toezicht houden, is de kans op een negatieve ervaring met online porno kleiner. Jongeren die het zien van online porno als negatief hebben ervaren, praten vaker met hun ouders over hun internetervaringen. Dat lijkt ons echter eerder een gevolg van hun vervelende ervaring dan een oorzaak ervan.

Communicatie met anderen over seks

Een op de elf jongeren heeft online wel eens een vraag gekregen over zijn of haar geslachtsdelen (9,1%) en een op de zes jongeren over seks (16,9%); 6,7% van alle jongeren heeft het verzoek gehad om zich voor de webcam uit te kleden en 15,9% van de jongeren uit het voortgezet onderwijs heeft wel eens op internet een verzoek gehad om seks te hebben. In totaal heeft 19,2% van de ondervraagde jongeren via internet een seksuele vraag en/of een seksueel verzoek gehad. Ongeveer een op de drie van deze jongeren heeft dat als vervelend ervaren (6,1% van alle jongeren). Uit YISS-3 komt naar voren dat 9% van de jongeren een ongewenst seksueel verzoek (*sexual solicitation*) heeft gehad (Jones e.a., 2012).

16 Voor de analyse is gekeken naar jongeren die seksueel expliciet beeldmateriaal en/of webcambeelden van geslachtsdelen hebben gezien.

Ongeveer 15% van de jongeren heeft op internet een uitnodiging gehad voor een offline ontmoeting. Van deze jongeren gaat circa 40% in op dit verzoek. Ruim 10% van de verzoeken tot een offline ontmoeting is expliciet seksueel van aard: 'omdat die ander seks met me wil'. Meisjes krijgen vaker seksuele vragen en verzoeken dan jongens en zij vinden dit ook vaker vervelend.

Uit internationaal onderzoek komt naar voren dat ouders zich vooral zorgen maken dat hun kind met een volwassene afspreekt die hij of zij via internet heeft ontmoet (Livingstone, 2003; Schrock & boyd, 2008). Deze angst betreft de online *predator*, een term die verwijst naar volwassen mannen die internet gebruiken om seksuele contacten aan te gaan met minderjarigen. Behalve het feit dat daders van internetgerelateerde zedenzaken meestal man zijn, bestaat er geen eenduidig profiel qua leeftijd, opleidingsniveau of sociaaleconomische status. Ook ons onderzoek laat zien dat het stereotype beeld van de online *predator* maar zelden correct is. Van de jongeren die een seksueel getinte vraag of verzoek kregen, kende driekwart de ander ook uit het echte leven. Bovendien was diegene meestal een leeftijdsgenoot. Ook uit internationaal onderzoek komt naar voren dat het zogeheten *stranger-danger* sterk overdreven is (Finkelhor & Ormrod, 2000; Snyder & Sickmund, 2006; Wolak e.a., 2006). Wellicht is het zo dat wanneer een jongere het slachtoffer wordt van grooming, dat veel aandacht krijgt zodat in de beeldvorming sprake is van een groot gevaar, terwijl in werkelijkheid de wijze waarop jongeren omgaan met seksualiteit op internet in de regel zonder incidenten verloopt. Daarmee is niet gezegd dat we ons niet zouden hoeven te bekommeren om de keren dat het werkelijk fout gaat, maar wel dat voor uitzonderlijke ongerustheid geen reden is.

Adolescenten die bij zedendelicten betrokken zijn, lijken vaak zelf ook een actieve rol te spelen; zij zijn zelf nieuwsgierig op seksueel gebied en ze zijn zich vrijwel altijd bewust van het feit dat ze met een meerderjarige persoon een seksueel getint contact aangaan (Wolak e.a., 2006). In ons onderzoek komt de beslissing om op een verzoek tot een offline ontmoeting in te gaan meestal voort uit positieve motieven (bijvoorbeeld omdat ze een hobby delen, iemand erg leuk vinden of verkering willen). De jongeren die een offline ontmoeting hebben gehad met een persoon die zij via internet hebben leren kennen, ervaren deze ontmoeting overwegend als positief. Slechts 0,3% van alle jongeren had een negatieve ervaring (n=22) en van deze groep geven vijf jongeren aan (0,08%) dat de ander seks wilde. Twee van die vijf jongeren rapporteerden dat de ander hen dwong tot seks (0,03% van alle jongeren).

Van de jongeren die een verzoek kregen tot een offline ontmoeting, kwam bij 9,8% van de meisjes en bij 4,5% van de jongens het verzoek van iemand die meer dan vijf jaar ouder was. In Nederland is een verzoek tot een offline seksuele ontmoeting met een persoon jonger dan zestien jaar (grooming) strafbaar indien dit voorstel wordt gevolgd door concrete voorbereidingshandelingen om de beoogde ontmoeting ook daadwerkelijk te laten plaatsvinden, bijvoor-

beeld door het sturen van een routebeschrijving (artikel 248e Sr).¹⁷ In Nederland is ook een verzoek tot seks voor de webcam strafbaar (art. 248a Sr) wanneer het een persoon jonger dan achttien jaar betreft. Aangezien het strafrecht in Nederland geldt voor iedereen vanaf twaalf jaar (art. 77a Sr), kunnen de hier genoemde strafbaar gestelde gedragingen mogelijk juridische gevolgen hebben voor jongeren.

In totaal heeft 6,1% van de jongeren via internet een seksuele vraag of verzoek gehad die ze vervelend vonden. Meisjes maken dit vaker mee dan jongens. Verder is er een verband tussen opleidingsniveau en het krijgen van dergelijke verzoeken: bij een lager niveau komen dergelijke verzoeken vaker voor. Het eigen internetgedrag van jongeren speelt een rol bij het krijgen van vervelende seksuele vragen en verzoeken. Jongeren die zich volop bezighouden met online communicatie en die bovengemiddeld vaak MSN'en, hebben een grotere kans op vragen en verzoeken die zij vervelend vinden. Dit geldt ook voor jongeren die zich online vrijer en ongeremder bewegen dan in de offline wereld. Ook een lage zelfcontrole en een verminderd psychosociaal welbevinden vertonen een verband met negatieve ervaringen op het gebied van seksuele communicatie. Uiteraard is het de vraag of het verminderde welbevinden een oorzaak of juist een gevolg is van hun vervelende ervaring.

Seksueel materiaal maken/verspreiden op internet

In dit onderzoek is gekeken naar de prevalentie van: het online plaatsen van een sexy foto van zichzelf, het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal van anderen, en het tonen van borsten of geslachtsdelen voor de webcam. Van de jongeren heeft 3,1% naar eigen zeggen in het afgelopen half jaar een sexy foto van zichzelf online gezet. De meeste jongeren zijn hier (ook achteraf) tevreden over: van alle jongeren heeft 0,4% spijt gehad van het online zetten van sexy foto's. Meisjes hebben wel vaker te maken gehad met vervelende reacties dan jongens. Van de jongeren heeft 1,9% wel eens een foto of filmpje gemaakt waarop iemands geslachtsdelen te zien zijn en bijna de helft van deze groep heeft deze beelden ook verspreid. Daarnaast heeft 1,6% van de middelbare scholieren wel eens borsten of geslachtsdelen van zichzelf voor de webcam laten zien. Al deze gedragingen komen vaker voor met het ouder worden.

De door ons gevonden prevalentiecijfers komen overeen met cijfers uit ander onderzoek. In het *EU Kids Online* onderzoek (Livingstone e.a., 2011) werd bijvoorbeeld gevonden dat 1% van de Nederlandse elf- tot zestienjarigen seksueel getinte filmpjes van anderen gemaakt en verspreid had in de vriendenkring. In ander Nederlands onderzoek (De Graaf e.a., 2012) lagen de percentages iets hoger. Daarin gaf 6% van de jongens en 3% van de meisjes van twaalf tot en met zeventien jaar aan dat ze het afgelopen jaar hun borsten, billen of geslachts-

17 *Kamerstukken II 2008/09, 31 810, nr. 3.*

delen hadden laten zien voor de webcam. Ook zei 7% van de jongens en 2% van de meisjes in deze studie dat ze wel eens een seksfoto of -filmpje van iemand anders hadden verstuurd (De Graaf e.a., 2012).

Het maken van seksueel beeldmateriaal heeft veelal te maken met experimentergedrag tussen jongeren onderling. Het brengt echter wel verschillende risico's met zich mee. Als jongeren seksueel beeldmateriaal van zichzelf of van leeftijdsgenoten maken of verspreiden, zijn zij voor de Nederlandse wet strafbaar. In artikel 240b Sr is het verspreiden, aanbieden, openlijk tentoonstellen, vervaardigen, invoeren, doorvoeren, uitvoeren of in bezit hebben van seksuele beelden van personen jonger dan achttien jaar namelijk strafbaar gesteld. Jongeren lopen daarmee het risico om als dader te worden aangemerkt in een kinderpornozaak. In de Verenigde Staten heeft het vervolgen van sexting op grond van de wetgeving tegen kinderpornografie al tot veroordelingen van minderjarigen geleid (Feyerick & Steffen, 2009; Zhang, 2010). In Nederland is bijna een kwart van de verdachten in kinderpornografiezaken jonger dan 24 jaar en van die groep is 35% weer jonger dan achttien jaar (Leukfeldt, Domenie & Stol, 2010). Als een jongere op grond van art 240b Sr wordt aangehouden en vervolgd, is het gevolg daarvan dat zijn of haar justitiële gegevens pas na tachtig jaar worden vernietigd (Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens (artikel 4, lid 4). Hij of zij krijgt dan dus voor een periode van tachtig jaar een aantekening die het vervullen van bepaalde functies binnen de maatschappij blijvend in de weg kan staan – zeker bij die waarvoor een Verklaring omtrent Gedrag (VOG) wordt gevraagd. Een aangifte tegen een minderjarige op grond van art. 240b Sr kan daardoor, ook al is de zaak geseponeerd, leiden tot een levenslange etikettering. Zo zien we dat wet- en regelgeving – bedoeld om minderjarigen tegen seksueel misbruik oftewel kinderporno te beschermen – ook nadelig kan uitpakken voor minderjarigen die via internet experimenteren met hun seksualiteit. Artikel 240b Sr is in 2010 aangepast aan het Europese Verdrag van Lanzarote, waardoor jongeren in principe al vanaf hun twaalfde jaar kunnen worden veroordeeld voor sexting. De huidige wetgeving lijkt dus geen rekening te houden met seksueel experimentergedrag van tieners.

Uit gesprekken met mensen bij politie en justitie komen signalen dat er behoefte is aan meer nuancering in de wetgeving, anders dan de strikte toepassing van artikel 240b Sr bij experimenterende tieners (Van der Hoorn, 2011) en ook in het wetenschappelijke debat wordt deze zorg uitgesproken (Van der Hof & Koops, 2011). In andere Europese landen en in de Verenigde Staten – waar de wetgeving op het gebied van sexting nog strenger is – verschijnen eveneens kritische berichten van onder andere wetenschappers die ageren tegen de mogelijke vervolging van minderjarigen door het gelijkstellen van sexting aan de verspreiding van kinderporno (zie: Powell, Hills & Nash, 2010; Sherman, 2011). De Amerikaanse onderzoeker danah boyd (2008) stelt zelfs dat: *'teenagers' freedoms and rights continue to erode and teenagers are more marginalised today than they were a century ago.'* De vraag is hoe zich dat verhoudt tot de zekere mate van autonomie

die belangrijk is voor jongeren om zich – al dan niet met vallen en opstaan – tot mondige volwassenen te ontpoppen.

Naast de mogelijkheid om als minderjarige verdachte te worden aangemerkt in een kinderpornozaak, kan het maken en verspreiden van seksueel beeldmateriaal voor jongeren ook andere vervelende gevolgen hebben. Het beeldmateriaal kan bijvoorbeeld door derden worden misbruikt voor doeleinden als pesterijen, bedreiging of chantage. Soms worden in vertrouwen gedeelde seksuele afbeeldingen doorgestuurd aan anderen als de liefde dooft of als (misplaatste) grap. Op internet kunnen foto's en video's gaan zwerven en overal opduiken. Het is voor jongeren lastig, zo niet onmogelijk, om weer controle te krijgen over deze beelden als ze eenmaal een eigen online leven zijn gaan leiden.

Sommige groepen maken en verspreiden vaker seksueel beeldmateriaal dan andere. Jongeren op het vmbo plaatsen bijvoorbeeld vaker sexy foto's van zichzelf op internet dan jongeren op de basisschool. Het zelf maken van seksueel beeldmateriaal en het naakt poseren voor de webcam komt naar verhouding juist het meest voor onder havisten. Jongeren die seksueel beeldmateriaal maken en verspreiden, hebben een minder goede band met hun ouders dan de overige jongeren. Jongeren die vaker dan gemiddeld persoonlijke informatie online zetten en vaker dan gemiddeld profielsites bezoeken, plaatsen ook vaker dan gemiddeld sexy foto's van zichzelf online. Middelbare scholieren die zich online ongeremder voelen en vaker persoonlijke informatie online plaatsen, strippen vaker voor de webcam. Tot slot is er een samenhang tussen het krijgen van vervelende seksuele vragen of verzoeken enerzijds en het online plaatsen van sexy foto's of het naakt voor de webcam poseren anderzijds. Hier zien we dus (opnieuw) een verband tussen het eigen internetgedrag en het lopen van risico.

In 2006 werd in Nederland voor het eerst een grootschalig onderzoek uitgevoerd naar seksuele ervaringen van jongeren op internet (De Graaf & Vanwesenbeeck, 2006). De in ons onderzoek gevonden prevalentiecijfers van online seksuele activiteiten kunnen we niet vergelijken met de cijfers uit dat onderzoek; daarvoor is de gehanteerde methodiek van beide onderzoeken te verschillend (vooral de wijze waarop respondenten zijn geworven). We zien echter wel overeenkomsten in de conclusies: jongeren zijn actief op internet, ook op seksueel gebied. De meeste online seksuele activiteiten worden leuk gevonden door de jongeren, c.q. positief beleefd, hoewel meisjes vaker vervelende ervaringen hebben dan jongens. Grooming en andere vervelende zaken (bijvoorbeeld pesten en/of seksuele insinuaties al dan niet naar aanleiding van eigen online gedrag) komen weliswaar niet veel voor, maar de incidenten zijn ernstig genoeg om serieus te nemen.

De risicovolle gebeurtenissen op een rij

De prevalentie van slachtoffer- en daderschap met betrekking tot online seksuele activiteiten is in kaart gebracht door te benoemen hoe vaak jongeren te

maken krijgen met het zien van online porno, het krijgen van seksuele verzoeken of zelf seksueel getint materiaal verspreiden (*risk of risk*) en door vervolgens aan te geven hoeveel jongeren naar eigen zeggen deze gebeurtenissen als vervelend hebben ervaren (*real risk*). Met betrekking tot seksuele activiteiten vonden we dat:

- 10,0% van alle jongeren wel eens online seksueel expliciet beeldmateriaal heeft gezien en dat als vervelend heeft ervaren;
- 6,1% van alle jongeren wel eens online een seksueel getinte vraag of verzoek heeft gehad die zij vervelend vonden;
- 3,5% van de jongeren wel eens iemand heeft zien strippen voor de webcam en dat als vervelend heeft ervaren;
- 1,9% van alle middelbare scholieren wel eens beeldopnamen van genitaliën heeft gemaakt;
- 0,5% van de middelbare scholieren wel eens heeft gestript voor de webcam en dat achteraf vervelend vindt;
- 0,4% van de jongeren het afgelopen half jaar sexy foto's van zichzelf online heeft geplaatst en dat achteraf vervelend vindt;
- 0,08% van de jongeren in het afgelopen jaar via internet een offline ontmoeting heeft gehad en die om reden van seksuele aard achteraf als vervelend heeft ervaren;
- 0,03% van de jongeren in het afgelopen jaar via internet een offline ontmoeting heeft gehad en die achteraf als vervelend heeft ervaren omdat de ander dwong tot seks.

6.5.2 Aanbevelingen

Dit onderzoek is een momentopname – een nulmeting. Om meer te weten te komen over de seksuele ontwikkeling van jongeren op internet is een tweede meting geëigend. Ontwikkelen jongeren strategieën om beter om te kunnen gaan met negatieve seksuele ervaringen (*coping*), dragen deze ervaringen bij aan hun persoonlijke groei (*veerkracht*) of zijn deze ervaringen wellicht een voorbode van toekomstige vervelende gebeurtenissen (*spiral of negativity*)?

Gevoelens na het online plaatsen van sexy foto's of het strippen voor de webcam, worden vooral veroorzaakt door vervelende reacties van anderen, zoals pesterijen en seksuele insinuaties. Door expliciet te vragen naar de *beleving* van online incidenten verkrijgen we een genuanceerder beeld van risico dan wanneer we alleen zouden kijken naar hoe vaak een bepaald incident voorkomt. Toch is het wenselijk om nader onderzoek te doen naar hoe vervelend 'vervelend' precies is. Vervelend kan iets zijn wat een jongere vervolgens met een schouderophalen naast zich neerlegt en een week later is vergeten, maar zou ook een eufemisme kunnen zijn voor een traumatische ervaring. Om de vraag te kunnen beantwoorden in hoeverre vervelende ervaringen ook op lange termijn doorwerken, is longitudinaal onderzoek in zowel kwantitatieve als kwalitatieve zin noodzakelijk.

Homo- en biseksuele jongeren maken meer dan heterojongeren gebruik van internet voor het zoeken van relatie- en sekspartners (De Graaf e.a., 2012). Internet geeft hun dus mogelijkheden, maar hun internetgedrag kan tegelijkertijd de kans op vervelende incidenten vergroten. In onze analyse konden homo- en biseksuele jongeren niet worden geïdentificeerd, omdat er geen vragen zijn gesteld over seksuele voorkeur. Dergelijke vragen zijn vermoedelijk voor basisschoolleerlingen en middelbare scholieren jonger dan vijftien jaar lastig te beantwoorden, omdat vaak pas aan het einde van de puberteit duidelijk wordt wat de seksuele voorkeur is. Hoewel het plausibel is dat onze steekproef ook homo- en biseksuele jongeren omvat, blijft deze groep in ons onderzoek buiten het zicht en hebben we dus geen uitspraken kunnen doen over eventuele specifieke internetervaringen van deze groep. Omdat het gaat om een mogelijk kwetsbare groep jongeren, verdient het aanbeveling om in een volgend onderzoek onder jongeren naar veiligheid in de digitale wereld, vooral in de hogere klassen rekening te houden met seksuele voorkeur.

Een andere (potentiële risico-)groep die in dit onderzoek is onderbelicht, zijn jongeren met een licht verstandelijke beperking. Zij zijn mogelijk minder goed in staat om seksueel getinte mediabeelden te plaatsen of weerstand te bieden aan seksueel getinte verzoeken. Uit een recent onderzoek van *EU Kids Online* onder 142 jongeren met een beperking komt naar voren dat *'a moderate increase in risk for disadvantaged children is evident across all measures of risk, including in the incidence of children who perpetrate risks.'* (Livingstone, Görzig & Ólafsson, 2011, p. 3). In dit onderzoek is overigens geen onderscheid gemaakt tussen jongeren met een fysieke beperking en die met een verstandelijke. Om een gedifferentieerd beeld te krijgen, zou het goed zijn om de online ervaringen van vooral deze laatste groep in toekomstig onderzoek te beschrijven.

Het eigen internetgedrag van jongeren speelt een belangrijke rol bij het meemaken van vervelende, aan seksualiteit gerelateerde internetervaringen. Jongeren die vaker online reclameboodschappen aanklikken en mails of bestanden van onbekende afzenders openen, jongeren die sneller contactinformatie van zichzelf verstrekken, en jongeren die zich online vrijer en ongeremder bewegen dan offline, krijgen meer met verschillende seksueel getinte risico's te maken. Dit biedt aanknopingspunten voor opvoeding en onderwijs. Jongeren zouden in elk geval op de hoogte moeten zijn van de risico's van hun eigen internetgedrag. Vrij algemeen wordt aangenomen dat ouderlijk toezicht en ouderlijke begeleiding een goede manier is om jongeren te helpen zich veilig te bewegen op internet. In ons onderzoek speelt internetbegeleiding (de perceptie van toezicht, regels, controle en met ouders praten over internet) maar een beperkte rol in het risicogebied van online seksuele activiteiten. Hieruit kunnen we niet concluderen dat ouderlijk toezicht zonder betekenis is; daarvoor druisen onze bevindingen te zeer in tegen de algemeen aanvaarde opvatting dat ouderlijke bemoeienis in brede zin belangrijk is voor het in goede banen leiden van opgroeiende jongeren. Het verdient dan ook aanbeveling om meer onderzoek te doen naar vormen van mediaopvoeding die jongeren kunnen beschermen

tegen het opdoen van vervelende seksuele ervaringen op internet, en vooral naar de rol die ouders daarin spelen of kunnen spelen.

Ons onderzoek laat zien dat aandacht voor de rol van internet in de seksuele en relationele vorming belangrijk is. De seksuele en relationele vorming op scholen richt zich momenteel nog vooral op (het voorkomen van) zwangerschap en soa's. Van een lijst aan jongeren voorgelegde aan seksualiteit gerelateerde thema's, was 'seks op televisie en internet' het minst vaak ter sprake gekomen in de lessen op school (De Graaf e.a., 2012). Bestaande lespakketten zouden moeten worden aangevuld met dit thema.

Joyce Kerstens en Johan van Wilsem

In de hoofdstukken 4, 5 en 6 is ingegaan op de prevalentie van slachtoffer- en ouderschap voor elk afzonderlijk risicogebied: cyberpesten, online financieel-economische criminaliteit en online seksuele activiteiten. Dit hoofdstuk beschrijft hoeveel en welke jongeren zijn te typeren als meervoudig slachtoffer en/of als meervoudig vader (par. 7.2). Tevens komt de wisselwerking tussen vader- en slachtofferschap aan bod (par. 7.3).

7.1 INTRODUCTIE

We spreken van *meervoudig slachtofferschap* als een jongere te maken heeft gehad met verschillende soorten online incidenten die hij of zij als vervelend heeft ervaren. Dit zijn bijvoorbeeld jongeren die zowel online zijn gepest als te maken hebben gehad met commerciële misleiding. Het gaat hierbij dus niet om de frequentie waarmee jongeren slachtoffer worden van een bepaalde delictsoort – ook wel herhaald slachtofferschap genoemd – maar om de diversiteit in slachtofferschap. We willen onderzoeken waarom sommige jongeren op meerdere fronten in de problemen komen. Hiertoe is nagegaan welke eigenschappen of gedragingen een samenhang vertonen met meervoudig slachtofferschap. Het identificeren van meervoudige slachtoffers – een extra kwetsbare groep – is gericht op het bieden van handvatten voor preventie en vroegsignalering.

Meervoudige vaders zijn jongeren die zich schuldig hebben gemaakt aan meerdere vormen van online wangedrag. Dit zijn bijvoorbeeld jongeren die via internet anderen hebben opgelicht en die daarnaast risicovolle seksuele activiteiten hebben ondernomen. In dat laatste geval is het overigens discutabel om over ouderschap te spreken (zie ook par. 6.5), maar we hebben ervoor gekozen om seksuele gedragingen (het online plaatsen van sexy foto's van zichzelf, het maken van seksueel beeldmateriaal van anderen en/of het strippen voor de webcam) als risicovol te labelen, omdat deze gedragingen voor de jongere vervelende (juridische) consequenties kan hebben. De term *meervoudig ouderschap* is wellicht wat zwaar aangezet, want het gaat immers niet altijd om strafbare handelingen (pesten bijvoorbeeld is lang niet altijd een strafbaar feit). Toch willen we weten

wie deze digitale ‘veelplegers’ zijn en waarom zij zich op internet zo gedragen. Hun gedrag kan immers zowel schadelijk zijn voor anderen als voor henzelf. Dit hoofdstuk beschrijft daarnaast in hoeverre slachtofferschap en daderschap onderling samenhangen. Zijn jongeren die bijvoorbeeld online worden gepest vooral willoze slachtoffers of maken zij zich zelf ook schuldig aan een of meerdere vormen van online wangedrag? In de vorige hoofdstukken was al te lezen dat er per risicogebied een samenhang bestaat tussen slachtoffer- en daderschap. Zo maken bijvoorbeeld jongeren die in Habbo Hotel zijn bestolen zich zelf ook vaak schuldig aan virtuele diefstal. In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de wisselwerking tussen dader- en slachtofferschap over alle risicogebieden.

7.2 MEERVOUDIG SLACHTOFFER- EN DADERSCHAP

We spreken van enkelvoudig slachtofferschap indien een jongere uitsluitend slachtoffer was van cyberpesten óf uitsluitend van online seksuele activiteiten óf uitsluitend van online financieel-economische criminaliteit. Hoe vaak een jongere slachtoffer is geweest binnen zo’n categorie, speelt geen rol. ‘Enkelvoudig’ verwijst dus naar ‘een enkel risicogebied’ en niet naar ‘een enkel incident’. We spreken van meervoudig slachtofferschap indien een jongere aangeeft slachtoffer te zijn van incidenten die vallen binnen verschillende risicogebieden.

Van alle jongeren heeft 58,5% geen enkele negatieve internetervaring gemeld (tabel 7.1); 41,5% was dus een of meerdere keren slachtoffer van vervelende online incidenten.¹ Van de jongeren die online slachtoffer zijn, is het merendeel enkelvoudig slachtoffer: 32,3% van de jongeren meldt slachtofferschap binnen één risicogebied. Bij 9,1% van de jongeren is sprake van meervoudig online slachtofferschap. Bij ongeveer de helft van deze groep gaat het om de combinatie van ‘online financieel-economische criminaliteit’ en ‘online seksuele activiteiten’. Er zijn ook jongeren die slachtofferschap rapporteren in alle drie de risicogebieden (1,2%). Dat is kennelijk de meest kwetsbare groep: bij hen ging het op alle drie de gebieden fout. Van de drie onderscheiden risicogebieden blijkt dat cyberpesten het meest samengaat met andere risicogebieden; meer dan de helft van degenen die hiermee te maken heeft, wordt ook slachtoffer in een ander risicogebied.

1 Bij pesten vroegen we naar ervaringen in de afgelopen drie maanden, bij financieel-economische criminaliteit en bij seksuele activiteiten vroegen we naar ervaringen ooit (‘Heb je wel eens...?’).

Tabel 7.1 Enkelvoudig en meervoudig slachtofferschap

		Aantal	%
Geen	<i>geen slachtoffer</i>	3688	58,5
Enkelvoudig slachtofferschap	alleen slachtoffer van OFC	1185	18,8
	alleen slachtoffer van OSA	555	8,8
	alleen slachtoffer van CP	298	4,7
	<i>totaal enkelvoudig slachtofferschap</i>	2038	32,3
Meervoudig slachtofferschap	slachtoffer OFC + OSA	281	4,5
	slachtoffer CP + OFC	111	1,8
	slachtoffer CP + OSA	103	1,6
	slachtoffer CP + OSA + OFC	78	1,2
	<i>totaal meervoudig slachtofferschap</i>	573	9,1
Totaal		6299	100

OFC = online financieel-economische criminaliteit

OSA = online seksuele activiteiten

CP = cyberpesten

Online daderschap komt in vergelijking met online slachtofferschap veel minder vaak voor (tabel 7.2). Dat lijkt niet onlogisch. Vaak is het zo dat daders meerdere slachtoffers maken; ook kan een rol spelen dat jongeren hun slachtofferschap eerder rapporteren dan hun daderschap; 16,9% van de jongeren heeft zich naar eigen zeggen schuldig gemaakt aan een of meerdere vormen van deviant of risicovol gedrag. Jongeren maken zich het vaakst schuldig aan financieel-economische criminaliteit (virtuele diefstal en/of veilingfraude). Enkelvoudig daderschap (13,7%) komt vaker voor dan meervoudig daderschap (3,2%).

Tabel 7.2 Enkelvoudig en meervoudig daderschap

		Aantal	%
Geen	<i>geen dader</i>	5237	83,1
Enkelvoudig daderschap	alleen dader van OFC	599	9,5
	alleen dader van OSA	162	2,6
	alleen dader van CP	102	1,6
	<i>totaal enkelvoudig daderschap</i>	863	13,7
Meervoudig daderschap	dader CP + OFC	69	1,1
	dader OFC + OSA	61	1,0
	dader CP + OSA + OFC	42	0,7
	dader CP + OSA	27	0,4
	<i>totaal meervoudig daderschap</i>	199	3,2
Totaal		6299	100

OFC = online financieel-economische criminaliteit

OSA = online seksuele activiteiten

CP = cyberpesten

In tabel 7.3 geven we een overzicht van prevalentiecijfers van meervoudig slachtofferschap en meervoudig daderschap. Hierbij is een uitsplitsing gemaakt naar de kenmerken sekse, leeftijd, schoolsoort en opleidingsniveau.

Tabel 7.3 Prevalentiecijfers meervoudig slachtofferschap en meervoudig daderschap (in %)

	Meervoudig slachtofferschap	Meervoudig daderschap
<i>Sekse:</i>	**	**
jongen	7,1	3,9
meisje	11,2	2,4
<i>Leeftijd:</i>		**
8-10 jaar	8,1	0,7
11-12 jaar	9,4	1,8
13-14 jaar	9,1	4,2
15-16 jaar	9,9	4,1
17 jaar en ouder	5,6	6,0
<i>Schoolsoort:</i>		**
po groep 7/8	9,3	1,1
vo totaal	9,0	4,0
<i>Opleidingsniveau:</i>	**	**
vo vmbo	11,4	4,6
vo havo	9,1	4,7
vo vwo	6,1	2,8
Totaal	9,1	3,2

**p<0,01

Tabel 7.3 geeft een eerste indruk onder welke jongeren meervoudig slachtoffer- en daderschap het meest frequent voorkomt. Jongens zijn vaker meervoudig dader, terwijl meisjes vaker meervoudig slachtoffer zijn. Meervoudige daders zijn vooral te vinden onder de oudere leerlingen van het voortgezet onderwijs. Onder vmbo'ers bevinden zich de meeste meervoudige slachtoffers, vwo'ers komen het minst in aanraking met zowel meervoudig slachtoffer- als daderschap. Om een genuanceerder profiel te kunnen schetsen van jongeren die meervoudig slachtoffer of meervoudig dader zijn, hebben we aansluitend een logistische regressieanalyse uitgevoerd (tabel 7.4).

Tabel 7.4 Regressiemodel meervoudig slachtofferschap en meervoudig daderschap (n=5857)

		Meervoudig slachtofferschap	Meervoudig daderschap
Sociaal-demografische kenmerken ²	meisje	0,476 **	-0,443 *
	leeftijd	-0,022	0,048
	opleiding: basisschool	0,345 **	-0,307
	opleiding: vmbo	0,162 *	0,096
	opleiding: havo	-0,068	0,284
	opleiding: vwo	-0,439 **	-0,073
	tweeoudergezin	0,206	-0,455 **
	allochtoon	-0,121	0,228
Omgeving	band met ouders	0,075	-0,477 **
	band met leeftijdsgenoten	-0,066	0,434 **
	band met school	-0,062	-0,550 **
Internetgedrag	aantal uur internet per week	0,055	0,156 *
	frequentie MSN'en	0,129 **	0,137
	frequentie gaming	0,118 *	0,105
	compulsief internetgedrag	0,342 **	0,255 *
	voelt zich online ongeremder (disinhibitie)	0,168 **	0,479 **
	verstrekt online persoonlijke informatie (disclosure)	0,068	0,242 **
	klikgedrag e-mail/bijlagen/reclame	0,433 **	0,753 **
	verstrekt online contactinformatie (mailadres e.d.)	0,497 **	0,358 *
Internetbegeleiding ouders	(perceptie van) toezicht	-0,060	-0,010
	(perceptie van) regels	0,227 *	-0,210
	(perceptie van) controle	-0,086	-0,058
	(perceptie van) met ouders praten over internet	0,058	0,011
Individuele factoren	psychosociaal welbevinden	-0,373 **	0,042
	zelfcontrole	-0,271	-1,056 **
Nagelkerke R ²		12,3 %	27,9 %

* p<0,05; **p<0,01

Meervoudig slachtofferschap

Meervoudig slachtofferschap komt vaker voor onder meisjes dan onder jongens. Basisschoolleerlingen zijn een kwetsbare groep: zij hebben meer kans op meervoudig slachtofferschap. Onder vwo'ers is de kans hierop juist klein. Het

- 2 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep). De resultaten van tweeoudergezinnen zijn afgezet tegen niet-tweeoudergezinnen (referentiegroep). De resultaten van allochtonen zijn afgezet tegen autochtonen (referentiegroep). De referentiegroep is niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij de meisjes, jongeren uit een tweeoudergezin of allochtonen negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben om seksuele gedragingen te verrichten dan jongens, jongeren uit een niet-tweeoudergezin en autochtone jongeren. Zijn de resultaten positief, dan is de kans juist groter.

internetgedrag van de jongere zelf is een belangrijke voorspeller voor meervoudig slachtofferschap. Meervoudige slachtoffers MSN'en meer dan gemiddeld en hun internetgedrag vertoont compulsieve symptomen. Ze voelen zich in een online omgeving ongeremder en ze vertonen risicovol internetgedrag (klikgedrag en informatie verstrekken). We zouden kunnen zeggen dat ze enthousiast en tot op zekere hoogte naïef de digitale wereld verkennen en daarbij wellicht hun grenzen overschrijden. Internetbegeleiding door ouders lijkt geen adequate bescherming te bieden tegen meervoudig slachtofferschap. Wel geven jongeren die meervoudig slachtoffer zijn vaker aan dat er thuis regels en afspraken zijn. Het is mogelijk dat deze regels – *do's en don'ts* bij internetgebruik – zijn ingesteld als reactie op vervelende online incidenten of dat de jongeren zich door het incident extra bewust zijn geworden van de regels ('o ja, ze hadden gezegd dat ik dat niet moest doen'). Een laatste bevinding inzake meervoudig slachtofferschap is dat deze jongeren significant minder tevreden zijn met zichzelf en hun leven dan andere jongeren. Of dat lagere niveau van welbevinden voorafgaat aan het meervoudig slachtofferschap of daarvan het gevolg is, volgt niet uit de analyse. Het lijkt plausibel dat meervoudig slachtofferschap in elk geval deels de oorzaak is van het geringere welbevinden. Niet onvoorstelbaar is dat deze jongeren ook slachtoffer zijn van nog weer andere vervelende incidenten, zoals offline pesten (offline- en online pesten houden immers verband met elkaar, zie hoofdstuk 4). Mogelijk hebben we hier dus te maken met een groep jongeren die op vele fronten het slachtoffer is van het gedrag van leeftijdgenoten.

Met het oog op preventie en vroegsignalering kan om te beginnen worden opgemerkt dat jongeren van wie blijkt (bijvoorbeeld tijdens het schoolbezoek van de GGD-arts) dat hun psychosociaal welbevinden gering is, ook bevraagd zou moeten worden op online slachtofferschap. Verder zien we dat onveilig internetgedrag (onveilig klikgedrag en verstrekken van contactinformatie) samen gaat met meervoudig slachtofferschap. Gedragsverandering op dat vlak kan dus mogelijk slachtofferschap tegengaan. Dat compulsief internetgedrag naar voren komt als risicofactor is vermoedelijk een lastiger aanknopingspunt voor preventie, want de boodschap 'ga maar minder internetten als je geen slachtoffer wilt worden' lijkt gezien het belang van internet voor de jeugd niet zo heel effectief. Ook uit een recent onderzoek van Buitenwerf (2009) komt naar voren dat het instellen van restrictieve regels over de internetfrequentie de drang van jongeren om te gaan internetten juist vergroot. Veel en goede communicatie over internet zou volgens Buitenwerf daarentegen wel een beschermende werking hebben tegen compulsief internetgedrag.

Meervoudig ouderschap

Jongeren uit niet-traditionele gezinnen zijn vaker meervoudig dader dan jongeren die met beide ouders of opvoeders in één huis wonen (tabel 7.4). Omgevingsfactoren zijn een sterke voorspeller voor meervoudig ouderschap. Digitale veelplegers hebben naar verhouding een minder goede band met zowel hun ouders als met hun school. Daarentegen hebben zij juist een betere band met leeftijdsgenoten. Ze hebben veel vrienden, vinden zichzelf populair en voelen

zich gewaardeerd binnen hun *peergroup*. Hoewel in de literatuur over *offline* jeugddelinquentie steeds wordt benadrukt dat minderjarige ouders geen homogene groep vormen, zijn er toch bepaalde factoren die herhaaldelijk als voorspeller worden genoemd: delinquente jongeren komen veelal uit disharmonische gezinnen die tekortschieten in ouderlijke zorg en er is meestal sprake van een hechtingsstoornis met ouders en de school (zie Hoge, 2001; Loeber & Slot, 2001; Weijers & Eliaerts, 2008). Dit komt overeen met de kenmerken die een voorspellende waarde hebben voor meervoudig *online* ouderschap, zoals gevonden in ons onderzoek. Voor jongeren zijn leeftijdsgenoten belangrijk, vooral voor het gevoel ergens bij te horen. Meervoudige ouders hebben, zo geven zij zelf aan, een bovengemiddeld goede band met hun leeftijdsgenoten. Ook uit onderzoek van Sentse (2010) blijkt dat desinteresse van ouders en antisociaal gedrag van vrienden elkaar versterken. Een dergelijk verband is mogelijk ook hier aan de orde.

Het internetgedrag van de jongere zelf is een belangrijke voorspeller voor meervoudig ouderschap. Meervoudige ouders voelen zich, net als meervoudige slachtoffers, op internet vrijer en ongeremder dan in de offline wereld. Daarnaast geldt voor deze groep jongeren dat zij vaak gebruikmaken van internet om persoonlijke, intieme informatie met anderen te delen (*self-disclosure*).

Van de individuele factoren is lage zelfcontrole een belangrijke voorspeller voor meervoudig ouderschap. Jongeren met een lage zelfcontrole handelen impulsief, vanuit het hier en nu, en hebben daarbij niet of nauwelijks oog voor mogelijke consequenties van hun gedrag in de toekomst. Ze zijn vooral gericht op hun eigen (directe) behoeftebevrediging en hebben weinig empathie met anderen (zie Gottfredson & Hirschi, 1990). Volgens Gottfredson en Hirschi wordt lage zelfcontrole veroorzaakt en versterkt door *ineffective parenting* (p. 94-108); hiermee verwijzen zij naar een slechte band tussen ouder en kind en het onvermogen van ouders om deviante gedragingen van hun kinderen te herkennen en te corrigeren. In diverse sociaalwetenschappelijke studies werd reeds een verband aangetoond tussen lage zelfcontrole en offline ouderschap. Uit onze analyses komt naar voren dat lage zelfcontrole ook een verklaring biedt voor online ouderschap.

Uit de profielschets van meervoudig ouderschap komt naar voren dat offline kenmerken van ouders (lage zelfcontrole, slechte band met ouders en school) sterk samenhangen met hun online gedrag. Hoe kan de groep van meervoudige ouders worden getraceerd? Om te beginnen lijken ouders van online wangedrag in veel opzichten op offline ouders. Dit blijkt bijvoorbeeld uit onderzoek van Leukfeldt en Stol (2010), die concludeerden dat diverse achtergrondkenmerken van online fraudeurs en klassieke fraudeurs overeenkwamen. Als ouders, school, gezondheidszorg of politie te maken hebben met 'offline probleemjongeren', dienen zij in hun diagnose en aanpak van de problematiek ook mogelijk online wangedrag te betrekken. Eenzelfde geldt voor het omgekeerde:

als digitale veelplegers worden aangepakt, moet ook gekeken worden naar de situatie offline: de band met ouders en die met school en offline wangedrag.

73 WISSELWERKING TUSSEN SLACHTOFFER- EN DADERSCHAP

Bij de profilering van daders en slachtoffers per afzonderlijk risicogebied (zie hoofdstuk 4, 5 en 6), vonden we een duidelijke samenhang tussen slachtoffer- en daderschap. Sommige jongeren die online zijn gepest, maken zich zelf ook schuldig aan online pesterijen. Hetzelfde zagen we bij virtuele diefstal en online veilingfraude: een deel van de slachtoffers blijkt zelf ook anderen (virtuele) goederen afhandig te maken. Inmiddels zijn er behoorlijk veel criminologische studies verricht naar de relatie tussen offline slachtoffer- en -daderschap (zie Fattah, 1994; Reep & Oudhof, 2009; Wittebrood & Van Wilsem, 2000). Het door ons gevonden verband tussen online slachtoffer- en -daderschap is daarentegen nog nauwelijks onderzocht. Wellicht dat reeds bekende theorieën die de relatie tussen daders en slachtoffers in de offline wereld verklaren, ook toepasbaar zijn in de online wereld.

Grosso modo zijn er twee verklaringen voor de samenhang tussen slachtoffer- en daderschap. Op de eerste plaats wordt gesteld dat daders door hun delinquente levensstijl en risicovolle dagelijkse bezigheden (*routine activities*) een verhoogd risico lopen om zelf ook slachtoffer te worden. Ook kunnen zij te maken krijgen met wraakacties van gedupeerden. Oftewel: wie kwaad doet, kwaad ontmoet. Op de tweede plaats is het mogelijk dat slachtoffers na herhaalde trauma's of blootstelling aan agressie zelf het heft in handen nemen en criminele activiteiten gaan ontplooiën. Dit wordt ook wel aangeduid met de term *role reversal* (De Winne, 2010). Uiteraard blijft het de vraag of iemand eerst dader is en vervolgens slachtoffer wordt, bijvoorbeeld door een wraakactie, of dat iemand eerst slachtoffer is en zich vervolgens ontpopt tot dader. Om te weten wat de richting is van het verband is longitudinaal onderzoek aangewezen.

We kunnen in elk geval constateren (zie par. 7.2) dat meervoudige daders en slachtoffers een vergelijkbare online levensstijl hebben. Het zijn frequente internetters en in de online wereld ervaren zij minder grenzen dan in de offline wereld. Ook vertonen beide groepen risicovol internetgedrag: ze verstrekken bovengemiddeld vaak persoonlijke informatie en reageren zonder al te veel reserve op allerlei berichten en reclameboodschappen. Specifieke karakteristieken van een online omgeving – zoals de mogelijkheid om anoniem en vaak ook zonder toezicht te kunnen opereren – bieden de gelegenheid (*opportunity*; Cohen & Felson, 1979) om deviant gedrag te vertonen, zowel in eerste aanzet als in reactie op dergelijk gedrag van anderen.

Om een indruk te krijgen van de mate waarin slachtoffers ook daders zijn en vice versa is een overzicht gemaakt (tabel 7.5) van slachtoffer- en daderschap van de drie risicogebieden tezamen (cyberpesten, online financieel-economische cri-

minaliteit en online seksuele activiteiten). Hieruit komt in de eerste plaats naar voren dat iets meer dan de helft van de jongeren noch vader, noch slachtoffer is. Zo'n 30% is uitsluitend slachtoffer en 5,8% is uitsluitend vader. Ongeveer één op de negen jongeren is zowel vader als slachtoffer. Van alle jongeren is 16,9% (5,8% + 11,1%) te bestempelen als vader en 41,5% (30,4% + 11,1%) als slachtoffer. Van degenen die vader zijn, is 65,6% ook slachtoffer.³ Andersom geldt dat van de slachtoffers 26,7% ook vader is.⁴

Tabel 7.5 Wisselwerking tussen slachtoffer- en ouderschap

	Aantal	Percentage
<i>Noch vader, noch slachtoffer</i>	3322	52,7
Geen vader, enkelvoudig slachtoffer	1520	24,1
Geen vader, meervoudig slachtoffer	395	6,3
<i>Subtotaal: alleen slachtoffer</i>	1915	30,4
Geen slachtoffer, enkelvoudig vader	326	5,2
Geen slachtoffer, meervoudig vader	40	0,6
<i>Subtotaal: alleen vader</i>	366	5,8
Enkelvoudig slachtoffer, enkelvoudig vader	400	6,4
Meervoudig slachtoffer, enkelvoudig vader	137	2,2
Enkelvoudig slachtoffer, meervoudig vader	118	1,9
Meervoudig slachtoffer, meervoudig vader	41	0,7
<i>Subtotaal: zowel vader als slachtoffer</i>	696	11,1
Totaal	6299	100

Tot slot is in een analyse gekeken welke overeenkomsten en verschillen er zijn tussen jongeren die alleen maar vader zijn, jongeren die alleen maar slachtoffer zijn en jongeren die beide rollen vervullen. Bij iedere groep komen andere predictoren naar voren (tabel 7.6), dus we mogen concluderen dat de drie groepen bestaan uit jongeren met verschillende kenmerken en achtergronden. Ieder van de drie groepen heeft dus een eigen profiel. Maar overeenkomsten zijn er ook. Zo speelt bij elke groep sekse een rol; meisjes zijn eerder alleen maar slachtoffer en jongens zijn eerder te vinden in de andere twee groepen, als vader of als slachtoffer en vader tegelijk. Verder zien we wederom dat een lage zelfcontrole van invloed is op ouderschap en op gecombineerd slachtoffer/ouderschap. Op de basisschool is de kans minder groot dat we jongeren tegenkomen die uitsluitend vader zijn.

Het internetgedrag van jongeren blijkt (wederom) een relevante factor. Om te beginnen zien we hier dat risicovol klikgedrag en het verstrekken van contactinformatie de kans vergroot op slachtofferschap. Het vergroot ook de kans om

3 696 van de 1062 vaders is ook slachtoffer. Omgerekend ($696/1062$) is dat 65,6%.

4 696 van de 2611 slachtoffers is ook vader. $696/2611 = 26,7\%$.

te behoren tot de groep van zowel dader als slachtoffer. Mogelijk duidt dit erop dat risicovol internetgedrag de kans op slachtofferschap vergroot en dat jongeren die mede daardoor slachtoffer zijn geworden daarna terugslaan (of 'zich aanpassen aan de wereld van intensieve internetters') en ook dader worden. Dat is een veronderstelling voor nader onderzoek. Als er waarheid in schuilt, zijn het niet speciaal de weerlozen die slachtoffer worden, maar de jongeren die risicovol opereren op internet. Dat jongeren die zowel slachtoffer als dader zijn, naar voren komen (tabel 7.6) als intensieve internetgebruikers, is iets wat die veronderstelling ondersteunt.

Tabel 7.6 Regressiemodel wisselwerking dader- en slachtofferschap (n=5857)⁵

		Alleen slachtoffer	Alleen dader	Zowel dader als slachtoffer
Sociaal-demografische kenmerken ⁴	meisje	0,193 **	-0,524 **	-0,786 **
	leeftijd	0,020	-0,060	0,000
	opleiding: basisschool	0,125	-0,605 **	-0,188
	opleiding: vmbo	-0,004	0,435 **	0,135
	opleiding: havo	-0,041	0,144	0,040
	opleiding: vwo	-0,079	0,026	0,013
	tweeoudergezin	0,038	0,183	-0,316 **
	allochtoon	-0,004	0,029	0,155
Omgeving	band met ouders	0,106	-0,273 *	-0,235 **
	band met leeftijdsgenoten	-0,063	0,135	0,173
	band met school	0,095	-0,124	-0,260
Internetgedrag	aantal uur internet per week	0,006	0,138 **	0,113 **
	frequentie MSN'en	0,015	0,039	0,075
	frequentie gaming	0,024	0,061	0,109 *
	compulsief internetgedrag	0,078	-0,009	0,368 **
	voelt zich online ongeremder (disinhibitie)	0,070	-0,034	0,424 **
	verstrekt online persoonlijke informatie (disclosure)	0,045	0,184 **	0,158 **
	klikgedrag e-mail/bijlagen/reclame	0,230 **	0,194	0,660 **
	verstrekt online contactinformatie (mailadres e.d.)	0,190 **	-0,221	0,600 **
Monitoring ouders	(perceptie van) toezicht	-0,070	-0,346 *	-0,050
	(perceptie van) regels	0,016	-0,119	-0,045
	(perceptie van) controle	0,069	-0,289	-0,004
	(perceptie van) met ouders praten over internet	0,034	-0,117 *	0,019

5 Voor de analyse zijn drie dichotome variabelen gemaakt: alleen slachtoffer (1) versus alle overige jongeren (0); alleen dader (1) versus alle overige jongeren; zowel dader als slachtoffer (1) versus alle overige jongeren (0).

6 De resultaten voor meisjes zijn afgezet tegen de jongens (referentiegroep). De resultaten van de opleidingsniveaus zijn afgezet tegen de vmbo'ers (referentiegroep). De referentiegroep is niet in de tabel opgenomen. Indien de uitkomsten bij de meisjes, basisschoolleerlingen, havisten of vwo'ers negatief zijn, dan betekent dit dat zij minder kans hebben om slachtoffer te worden dan jongens of vmbo'ers. Zijn de resultaten positief, dan is de kans juist groter.

		Alleen slachtoffer	Alleen dader	Zowel dader als slachtoffer
Individuele factoren	psychosociaal welbevinden	-0,374 **	0,223	0,146
	zelfcontrole	0,085	-1,020 **	-0,983 **
Nagelkerke R ²		3,7 %	13,1 %	26,3 %

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

De groep 'zowel dader als slachtoffer' onderscheidt zich verder nog door compulsief internetgedrag, ongeremdheid, het verstrekken van persoonlijke informatie en een lage zelfcontrole. Het is een groep, kortom, die zich duidelijk online manifesteert. De band met ouders van deze jongeren is minder goed dan gemiddeld en ze komen vaker uit een niet-traditioneel gezin.

7.4 SLOTBESCHOUWING

In dit hoofdstuk is gekeken naar dwarsverbanden tussen de drie onderscheiden risicogebieden. Zijn jongeren alleen slachtoffer van online pesterijen of hebben zij ook andere negatieve ervaringen, bijvoorbeeld op het gebied van online oplichting? Zijn jongeren alleen dader van virtuele diefstal of strekt hun normafwijkend gedrag zich ook uit naar de andere risicogebieden?

Uit de analyse komt naar voren dat de ervaringen van de meeste slachtoffers betrekking hebben op slechts één risicogebied (78,3%). Voor de overige slachtoffers (21,7%) geldt dat zij op meerdere fronten negatieve online ervaringen hebben gehad. Deze laatste groep – de meervoudige slachtoffers – kenmerkt zich vooral door risicovol internetgedrag. Deze bevinding biedt – zeker met het oog op preventiemaatregelen – een belangrijk aanknopingspunt. Zonder met een beschuldigende vinger te gaan wijzen (*blaming the victim*), kan deze groep jongeren wel worden geleerd om meer controle uit te oefenen op hun eigen online activiteiten *en* op kwetsende en/of misleidende online activiteiten van anderen. In het eerste geval gaat het dan vooral om het niet of onder bepaalde condities verstrekken van persoonlijke gegevens op internet. In het tweede geval gaat het vooral om het herkennen en pareren van ongewenste of mogelijk misleidende online berichten en -informatie. Het is af te raden om het internetgebruik van jongeren te reguleren door de toegang te beperken om op die manier mogelijke risico's te voorkomen. Dit zou namelijk haaks staan op het beleid van de Europese Unie – en daarmee ook het beleid van de Nederlandse overheid – dat erop is gericht het gebruik van online technologieën zo veel mogelijk te bevorderen (zie par. 1.5). Jongeren moeten juist gestimuleerd worden om van internet gebruik te maken, opdat zij op een volwaardige manier aan het huidige (en toekomstige) maatschappelijk verkeer kunnen participeren. Risicovol internetgedrag moet dus niet aan banden worden gelegd, maar jongeren moeten

wel kennis en vaardigheden opdoen waarmee online mogelijkheden maximaal kunnen worden benut en de kans op online slachtofferschap wordt beperkt.

Ook de meeste online daders komen we slechts tegen binnen één risicogebied (81,1%). Ongeveer een op de vijf daders vertoont deviant gedrag op meerdere terreinen (18,9%). Deze laatste groep – de meervoudige daders – kenmerkt zich door hun impulsieve, nieuwsgierige en ongeremde gedrag. Deze jongeren, vooral jongens, hebben een lage zelfcontrole en een minder goede band met hun ouders en school. De basis voor zelfcontrole wordt volgens Gottfredson en Hirschi (1990) tijdens socialisatieprocessen in de kindertijd (tot ongeveer acht jaar) gelegd en blijft gedurende het verdere leven redelijk stabiel. Zelfcontrole lijkt daarmee een lastig beïnvloedbare risicofactor. Recent neurologisch onderzoek heeft bovendien aangetoond dat de hersenen van jongeren bij het nemen van beslissingen anders functioneren dan die van volwassenen (Van Leijenhorst, 2010). Jongeren zijn gevoeliger voor het vooruitzicht van een mogelijke beloning en daarom sneller geneigd om risico's te nemen: ze zijn op zoek naar een directe behoeftebevrediging en kunnen hun eigen gedrag nog niet goed reguleren. Dit zou betekenen dat lage zelfcontrole niet alleen een voorspeller is voor online daderschap, maar eveneens kan worden beschouwd als een algemeen kenmerk van het puberende brein. Toch lijken jongeren vaak best te snappen wat mogelijke gevolgen van hun activiteiten kunnen zijn. Het lijkt dan ook zinvol om jongeren te leren eerst na te denken alvorens impulsief te reageren op allerlei (online) situaties. Daarnaast kunnen scholen aandacht besteden aan digitale omgangsregels, zodat jongeren meer inzicht krijgen in mogelijke consequenties van hun online gedragingen. Stichting Mijn Kind Online heeft recent in samenwerking met Mediawijzer.net een dergelijk initiatief genomen: zij ontwikkelden in 2011 een online lesprogramma, SplitsZ, om mediawijsheid onder leerlingen, ouders en docenten te bevorderen. Het lesprogramma kiest voor een positieve insteek (internet biedt mogelijkheden) en leert jongeren tegelijkertijd om ook online op een ethisch verantwoorde manier te handelen.⁷

Online slachtofferschap en online daderschap zijn geen op zichzelf staande fenomenen. Uit dit onderzoek komt naar voren dat ongeveer een op negen jongeren zowel slachtoffer als dader is van vervelende online incidenten. Het vooroordeel dat online slachtoffers passief en weerloos zouden zijn voor manipulatieve acties van kwaadwillende volwassenen blijkt dus in zijn algemeenheid niet te kloppen. In de eerste plaats omdat online deviante gedragingen vooral tussen leeftijdsgenoten plaatsvinden en op de tweede plaats omdat een deel van de slachtoffers zelf ook dader is. Hoewel longitudinaal onderzoek is benodigd om vast te kunnen stellen of een jongere eerst slachtoffer is en zich vervolgens tot dader ontwikkelt of dat het omgekeerde aan de orde is, lijkt een goede band met ouders, gecombineerd met een hoge zelfcontrole de kans te verminderen dat

⁷ Zie <http://www.splitsz.nl>.

slachtoffers ook dader worden. De bevindingen geven in elk geval aanleiding om online daders en online slachtoffers niet als aparte groepen te benaderen. Er is immers een duidelijke wisselwerking tussen slachtoffer- en ouderschap. Bovendien vertonen jongeren met een verhoogde kans op slachtoffer- en ouderschap een overeenkomstig internetgedrag: ze zijn regelmatig online en hebben vaak onvoldoende in de gaten dat de online omgeving geen privé-, maar een publieke omgeving is. Bij preventiemaatregelen zouden de gelijkenissen tussen beide groepen als vertrekpunt kunnen worden genomen.

Wanneer men risicojongeren wil lokaliseren (bijvoorbeeld voor gerichte preventie-activiteiten) dient een vroegsignaleringsmethode te worden ontwikkeld en uitgetest. Gaat de aandacht uit naar meervoudige slachtoffers (tabel 7.3), dan kan een eerste versie van zo'n methode worden ontwikkeld op basis van de concepten psychosociaal welbevinden en internetgedrag. Speciale aandacht is gevraagd voor meisjes. Vwo-leerlingen vallen buiten de primaire risicogroep. Gaat de aandacht uit naar meervoudige daders (tabel 7.3), dan kan een eerste concept worden ontwikkeld op basis van de concepten zelfcontrole, internetgedrag en omgeving van de jongere (waaronder gezinssamenstelling). Vroegsignaleringsmethode kan wellicht aansluiten bij activiteiten van de GGD – een organisatie die immers al zo goed als alle jongeren ziet met het oog op hun welzijn en ontwikkeling.

Behalve het ontwikkelen en uittesten van instrumenten voor vroegsignaleringsmethode, ligt er op onderhavig kennisdomein nog een onderzoekstaak. Op diverse plaatsen noemden we dat longitudinaal onderzoek van belang is om meer zicht te krijgen op hoe jongeren zich ontwikkelen, waarbij een vraag is of slachtoffers na verloop van tijd ook dader worden, en waarbij een andere vraag is of slachtofferschap persistent is dan wel van tijdelijke aard. Longitudinaal onderzoek kan meer zicht verschaffen op ontwikkelingen en biedt daarmee nieuwe aanknopingspunten voor met name vroegsignaleringsmethode. Immers, wanneer men bijvoorbeeld weet dat jongeren die op de basisschool slachtoffer zijn van pesten, op de middelbare school dader worden van pesten (het eerder genoemde *role reversal*) of dan juist slachtoffer worden van nog weer ander wangedrag, kan men zich richten op vroegtijdig ingrijpen en monitoring. Wanneer uit longitudinaal onderzoek blijkt dat jongeren die op de basisschool slachtoffer zijn van cyberpesten op de middelbare school geen problemen meer ondervinden in cyberspace, kan men andere accenten leggen. Kortom, longitudinaal onderzoek naar hoe jongeren zich ontwikkelen in cyberspace, kan een deel van de beperkingen van ons onderzoek opheffen en de kans op succesvolle preventie en vroegsignaleringsmethode vergroten.

LITERATUUR

- Agatston, P.W., Kowalski, R., & Limber, S. (2007). Students perspectives on cyber bullying. *Journal of Adolescent Health* 41(6), s59-s60.
- Antheunis, M.L. (2009). *Online communication, interpersonal attraction, and friendship formation*. Amsterdam: UvA.
- Aricak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanogly, A., Saribeyogly, S., Ciplak, S., Yilmaz, N., & Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 253-361.
- Armsden, G.C., & Greenberg, M.T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427-454.
- Attwood, F. (Ed.) (2009). *Mainstreaming sex: The sexualization of western culture*. London: I.B. Tauris.
- Attwood, F. (Ed.) (2010). *Porn.com: Making sense of online pornography*. New York: Peter Lang.
- Austin, E. (1993). Exploring the effects of active parental mediation of television content. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 37, 147-158.
- Back, L. (1993). Race, identity and nation within an adolescent community in South London. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 19(2), 217-233.
- Baldwin, A.L., Baldwin, C.P., Kasser, T., Zax, M., Sameroff, A., & Seifer, R. (1993). Contextual risk and resiliency during late adolescence. *Development and Psychopathology*, 5, 741-761.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Baumrind, D. (1987). A developmental perspective on adolescent risk taking in contemporary America. In W. Damon (Ed.), *New directions for child development: Adolescent health and social behavior*, pp. 93-126). San Francisco: Jossey-Bass.
- Bauwens, J., Lobe, B., Segers, K., & Tsaliki, L. (2009). A shared responsibility: Similarities and differences in the factors that shape online risk experiences for children in Europe. *Journal of Children and Media*, 3(4), 316-330.
- Bauwens, J., Pauwels, C., Lobet-Maris, C., Poulet, Y., & Walrave, M. (2009). *Cyberteens, cyberrisks, cybertools. Les teenagers et les TIC, risques et opportunités*. Gent, Academia Press.
- Bavel, J. van (2006). Multicausaliteit en multicollineariteit bij meervoudige regressie. *Tijdschrift voor Sociologie*, 27(4), 351-375.
- Beck, U. (2005). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage.
- Bell, M.W. (2008). Toward a definition of virtual worlds. *Journal of Virtual Worlds Research*, 1(1), 1-5.
- Beran, T., & Li, Q. (2007). The Relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of Student Wellbeing*, 1(2), 15-33.
- Boogert, E., Boot, L., Borgdorff, M., Desain, C., Duimel, M., Pardoën, J., & Pijpers, R. (2010). *Mijn kind mobiel*. Den Haag: Stichting Mijn Kind Online.
- Boogert, E., Janssen, M., Michielsen, D., Pardoën, J. & Pijpers, R. (2008). *Gratis! (maar niet heus): Dossier over digitale reclame voor kinderen*. Den Haag: Stichting Mijn Kind Online.
- Bornaauw, M. (2009). *Pornografie op het internet: Een kwalitatief onderzoek bij 16 tot 18-jarige jongens naar de belevenis van pornografie en naar de interactie ervan met hun eigen seksualiteitsbeleving*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Boulton, M.J., & Underwood, K. (1992). Bully/victim problems among middle school children. *British Journal of Educational Psychology*, 62, 73-87.
- Boutellier, H. (2005). *De veiligheidsutopie: Hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

- Bovill, M., & Livingstone, S.M. (2001). *Bedroom culture and the privatization of media use*. London: LSE Research Online. Verkregen op 16 december 2011, via <http://eprints.lse.ac.uk/archive/00000672>.
- boyd, d.m. (2008). *Taken out of context. American teen sociality in networked publics*. Berkeley: University of California.
- boyd, d.m. (2011). Social network sites as networked publics: Affordances, dynamics, and implications. In Z. Papacharissi (Ed.), *A networked self: identity, community, and culture on social network sites* (pp. 39-58). London: Routledge.
- Boyer, T.W. (2006). The development of risk-taking: A multi-perspective review. *Developmental Review*, 26, 291-345.
- Brown, J.D., & L'Engle, K.L. (2009). X-Rated: Sexual attitudes and behaviors associated with U.S. early adolescents' exposure to sexually explicit media. *Communication Research*, 36(1), 129-151.
- Buitenwerf, M. (2009). *Relaties tussen compulsief internetgebruik van jongeren, opvoeding en de kwaliteit van de ouder-kindrelatie*. Utrecht: Universiteit van Utrecht.
- Buijzen, M. (2010). Hoe ouders de strijd met commercie aan kunnen gaan. In K. Segers & J. Bouwens (Eds.), *Maak mij wat wijs! De media kennen, begrijpen en zelf creëren* (pp. 120-132). Leuven: Lannoocampus.
- Cassidy, W., Jackson, M., & Brown, K.N. (2009). Sticks and stones can break my bones but how can pixels hurt me. *School Psychology International*, 30(4), 383-402.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) (2010a). *Jaarboek onderwijs in cijfers 2010*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) (2010b). *Tendrapport 2010: Landelijke jeugdmonitor*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) (2012) *Integrale Veiligheidsmonitor 2011. Tabellenrapport*. Den Haag: CBS.
- Chak, K., & Leung, L. (2004). Shyness and locus of control as predictors of Internet addiction and Internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 7(5), 559-570.
- Charlesworth, L.W., & Rodwell, M.K. (1997). Focus groups with children: A resource for sexual abuse prevention program evaluation. *Child Abuse & Neglect*, 21(12), 1205-1216.
- Christian, B.J., Pearce, P.F., Roberson, A.J., & Rothwell, E. (2010). It's a small, small world: Data collection strategies for research with children and adolescents. *Journal of Pediatric Nursing*, 25, 202-214.
- Cohen, L.E., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: a routine activity approach. *American Sociological Review*, 44(4), 588-608.
- Coleman, J., & Hagell, A. (Eds.) (2007). *Adolescence, risk and resilience: Against the odds*. Chichester: Wiley.
- Cooper, A. (1999). Sexuality and the Internet: Surfing into the New Millennium. *CyberPsychology & Behavior*, 1, 181-187.
- Cooper, A., McLoughlin, I.P., & Campbell, K.M. (2000). Sexuality in cyberspace: Update for the 21st Century. *CyberPsychology & Behavior*, 3(4), 521-536.
- Corsaro, W. A. (1997). *The sociology of childhood*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Dasberg, L. (2009). *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel*. Meppel: Boom.
- Dehue, F., Bolman, C., & Vollink, T. (2008). Cyberpesten: Wat doen kinderen en wat weten ouders? *Pedagogische Studiën: Tijdschrift voor Onderwijskunde en Opvoedkunde*, 85(5), 359-370.
- Derlega, V.J., Metts, S., Petronio, S., & Margulis, S.T. (1993). *Self-Disclosure*. Newbury Park, CA: Sage.
- Deursen, A.J.A.M. van (2010). *Internet skills: Vital assets in an information society* (Proefschrift). Enschede: Universiteit Twente.
- Diener, E., & Seligman, M.E.P. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5, 1-31.
- Dijk, A.T. van (2011). *Kommer en kwel in het hotel* (Afstudeerscriptie). Leeuwarden: NHL Hogeschool.

- Döring, N.M. (2009). The Internet's impact on sexuality: A critical review of 15 years of research. *Computers in Human Behavior*, 25, 1089-1101.
- Duimel, M. (2010). *Altijd binnen bereik: 8-18-jarigen en mobiele telefoons*. Amsterdam: Stichting Mijn Kind Online.
- Duimel, M. (2012). *Verst(r)ikt in het net: Jongeren en ouders over hulp bij online problemen*. Leidschendam: Programma Digivaardig & Digiveilig.
- Duimel, M., & Haan, J. de (2007). *Nieuwe links in het gezin*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dutton, W.H., Kahin, B., O'Callaghan, R., & Wyckoff, A.W. (Eds.) (2005). *Transforming enterprise: The economic and social implications of information technology*. Cambridge: MIT Press.
- Dynes, R.R. (2000). The dialogue between Voltaire and Rousseau on the Lisbon earthquake: The emergence of a social science view. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 18(1), 97-115.
- Eastin, M.S., Greenberg, B.S., & Hofschire, L. (2006). Parenting the Internet. *Journal of Communication*, 56(3), 486-504.
- Eijnden, R.J.J.M. van den, & Vermulst, A. (2006). *Online communicatie, compulsief internetgebruik en het psychosociale welbevinden van jongeren*. In *Jaarboek ICT en samenleving 2006*. De digitale generatie (p. 25-44). Amsterdam: Boom.
- Eijnden, R. van den, Vermulst, A., Rooij, T. van, & Meerkerk, G.J. (2006). *Monitor internet en jongeren: Pesten op internet en het psychosociale welbevinden van jongeren*. Rotterdam: IVO.
- Ellonen, N., & Pösö, T. (2011). Children's experiences of completing a computer-based violence survey: Ethical implications. *Children & Society*, 25, 470-481.
- Erikson, E.H. (1995). *Identity: Youth and crisis*. New York: W.W. Norton & Company.
- EU Kids Online (2011). Online dangers for children – report exposes the top 10 myths of Internet safety [press release]. London: EU Kids Online. Verkregen op 11 december 2011, via: <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>.
- Eurobarometer (2007). *Safer Internet for children: Qualitative study in 29 European countries*. Luxembourg: European Commission.
- Eurobarometer (2008). No. 248: *Towards a safer use of the Internet for children in the EU: A parents' perspective*. Brussel/Luxemburg: Europese Commissie.
- Europese Commissie (2011). *Kinderrechten door de ogen van kinderen*. Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie.
- Expertgroep Digikids (2008). *Visienota Politie, jeugd en de virtuele wereld. De politionele jeugdtaak in de virtuele wereld*. (interne politiememo).
- Fattah, E.A. (1994). *The interchangeable roles of victim and victimizer*. Helsinki: HEUNI.
- Feyerick, D., & Steffen, S. (2009). 'Sexting' lands teen on sex offender list. Verkregen op 1 april 2011, via: <http://www.cnn.com/2009/CRIME/04/07/sexting.busts/index.html>.
- Finkelhor, D., & Ormrod, R.K. (2000). Characteristics of crimes against juveniles. *Juvenile Justice Bulletin*, NCJ179034, 1-11.
- Finkelhor, D., Mitchell, K., & Wolak, J. (2000). *Online victimization: A report on the nations youth*. University of New Hampshire: Crimes against Children Research Center.
- Finkelhor, D., Ormrod, R.K., & Turner, H.A. (2007). Poly-victimization: A neglected component in child victimization trauma. *Child Abuse & Neglect*, 31, 7-26.
- Finkelhor, D., Turner, H., Hamby, S., & Ormrod, R. (2011). Poly-victimization: Children's exposure to multiple types of violence, crime, and abuse. *Juvenile Justice Bulletin – NCJ 235504* (pp. 1-12). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Fischhoff, B. (1992). Risk taking: A developmental perspective. In J.F. Yates (Ed.), *Risk-taking behavior* (pp. 133-162). Chichester: Wiley.
- Flood, M. (2007). Exposure to pornography among youth in Australia. *Journal of Sociology*, 43(1), 45-60.

- Flora, D.B., Finkel, E.J., & Foshee, V.A. (2003). Higher order factor structure of a self-control test: Evidence from confirmatory factor analysis with polychoric correlations. *Educational and Psychological Measurement*, 63, 112-127.
- Garland, D. (2003). The rise of risk. In R.V. Ericson & A. Doyle (Eds.), *Risk and morality* (pp. 48-86). Toronto: University of Toronto Press.
- Gibson, R., Lusoli, W., & Ward, S. (2002). *UK political participation online: The public response. A survey of citizens' political activity via the Internet*. Salford: ESRI.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity.
- Gosselt, J.F. (2011). *Off limits: The effectiveness of age limits in reducing underage sales* (Proefschrift). Enschede: Universiteit Twente.
- Gottfredson, M., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Graaf, H. de, & Vanwesenbeeck, I. (2006). *Seks is een game. Gewenst en ongewenst seksueel gedrag van jongeren op internet*. Utrecht: Rutgers WPF.
- Graaf, H. de, Kruijjer, H., Acker, J. van, & Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25°*. Delft: Eburon.
- Grasmick, H.G., Tittle, C.R., Bursik Jr., R.J., & Arneklev, B.J. (1993). Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30(1), 5-29.
- Grazioli, S. & Jarvenpaa, S.L. (2003). Consumer and business deception on the Internet: Content analysis of documentary evidence. *International Journal of Electronic Commerce*, 7(4), 93-118.
- Green, J. (1997). Risk and the construction of social identity: Children's talk about accidents. *Sociology of Health and Illness*, 19, 457-479.
- Griffiths, M., & Light, B. (2008). Social networking and digital gaming media convergence: Classification and its consequences for appropriation. *Information System Frontiers*, 10, 447-459.
- Gross, E.F. (2004). Adolescent Internet use: What we expect, what teens report. *Applied Developmental Psychology*, 25, 633-649.
- Haan, J. de (2010). *NL kids online: Nieuwe mogelijkheden en risico's van internetgebruik door jongeren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Haan, J. de, Hof, C. van 't, & Est, R. van (2006). De digitale generatie. In J. de Haan & C. van 't Hof (Red.), *Jaarboek ICT en Samenleving 2006; de digitale generatie* (pp. 11-23). Amsterdam: Boom.
- Haan, J. de, & R. Pijpers (Red.) (2010). *Contact! Kinderen en nieuwe media*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Haddon, L., & Stald, G. (2009). *A cross-national European analysis of press coverage of children and the Internet*. London LSE: EU Kids Online.
- Hall, G.S. (1904). *Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education* (vol. 1-2). New York: Appleton.
- Harambam, J., Aupers, S., & Houtman, D. (2009). Op jacht naar het ultieme spel: World of Warcraft, Second Life en de commercialisering van virtuele spelwerelden. *Sociologie*, 5, 27-47.
- Hasebrink, U., Livingstone, S., & Haddon, L. (2008). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*. London: EU Kids Online (Deliverable D3.2).
- Hasebrink, U., Livingstone, S., Haddon, L., & Ólafsson, K. (2009). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*. LSE, London: EU Kids Online (Deliverable D3.2, 2nd edition).
- Hauser, S.T. (1999). Understanding resilient outcomes: Adolescent lives across time and generations. *Journal of Research on Adolescence*, 9(1), 1-24.
- Haythornthwaite, C., & Wellman, B. (Eds.) (2002). *The Internet in everyday life*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Higgins, G.E. (2007). Examining the original Grasmick scale: A rash model approach. *Criminal Justice and Behavior*, 34(2), 157-178.

- Hinduja, S., & Patchin, J.W. (2009). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyber-bullying*. Thousand Oaks: Corwin Press.
- Hof, S. van der, & Koops, B.J. (2011). Adolescents and cybercrime: Navigating between freedom and control. *Policy & Internet*, 3(2), 1-28.
- Hoge, R.D. (2001). *The Juvenile Offender. Theory, research and implications*. Norwell, Ma: Kluwer Academic Publishers Group.
- Hoorn, R.S. van der (2011). *Verspreiding van kinderporno: kinderspel?* (Afstudeerscriptie). Leeuwarden: NHL Hogeschool.
- Hope, T., Bryan, J., Trickett, A. and Osborn, D. R. (2001). The phenomena of multiple victimization. *The British Journal of Criminology*, 41, 595-17.
- Hoppe, M.J., Wells, E.A., Morrison, D.M., Gillmore, M.R., & Wilsdon, A. (1995). Using focus groups to discuss sensitive topics with children. *Evaluation Review*, 19(1), 102-114.
- Horner, S.D. (2000). Focus on research methods: Using focus group methods with middle school children. *Research in Nursing & Health*, 23, 510-517.
- Huang, Y.Y., & Chou, C. (2010). An analysis of multiple factors of cyberbullying among junior high school students in Taiwan. *Computers in Human Behaviour* 26(6), 1581-1590.
- Hulst, R.C. van der, & Neve, R.J.M. (2008). *High-tech crime: Inventarisatie van literatuur over soorten criminaliteit en hun daders*. Den Haag: WODC.
- James, A., & Prout, A. (Eds.) (1997). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood*. Philadelphia, PA: RoutledgeFarmer.
- Jones, L.M, Mitchell, K.J., & Finkelhor, D. (2012). Trends in youth Internet victimization: Findings from three Youth Internet Safety Surveys 2000–2010. *Journal of Adolescent Health*, 50(2), 179-86.
- Junger-Tas, J., Steketee, M., & Moll, M. (2008). *Achtergronden van jeugddelinquentie en middelengebruik*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Juvonen, J., & Gross, E.F. (2008). Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78(9), 496-505.
- Kaplan, S. (1997). The words of risk analysis. *Risk Analysis*, 17(4), 407-417.
- Kelly, P. (2003). Growing up as risky business? Risk, surveillance and the institutionalized mistrust of youth. *Journal of Youth Studies*, 6(2), 165-180.
- Kerstens, J., Veenstra S., & As, M.J.M. van (2011). *Jongeren en internetrisico's: Een literatuurstudie naar €-cybercrime*. Leeuwarden: Lectoraat Cybersafety.
- Kidd, P.S., & Parshall, M.B. (2000). Getting the focus and the group: Enhancing analytical rigor in focus group research. *Qualitative Health Research*, 10(3), 293-308.
- Klinke, A., & Renn, O. (2002). A new approach to risk evaluation and management: Risk-based, precaution-based and discourse-based strategies. *Risk Analysis*, 22(6), 1071-1094.
- Kokswijk, J. van, & Lodder, A. (2008). *Virtuele werelden en regulering*. Den Haag: Rathenau Instituut.
- Kowalski, R., & Limber, S. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), s22-s30.
- Kowalski, R., Limber, S., & Agatston, P. (2008). *Cyberbullying: Bullying in the digital age*. Malden: Blackwell Publishers.
- Laan, A.M. van der, & Blom, M. (2011). *Jeugdcriminaliteit in de periode 1996-2010: Ontwikkelingen in zelfgerapporteerde daders, door de politie aangehouden verdachten en strafrechtelijke daders op basis van de Monitor Jeugdcriminaliteit 2010*. Den Haag: WODC.
- Leary, M.R. (1996). *Self-presentation: Impression management & interpersonal behavior*. Boulder, CO: Westview Press.
- Lehdonvirta, V. (2009). Virtual item sales as a revenue model: Identifying attributes that drive purchase decisions. *Electronic Commerce Research*, 9, 97-113.
- Leijenhorst, L. van (2010). *Why teens take risks: A neurocognitive analysis of developmental changes and individual differences in decision-making under risk*. (Thesis Leiden University). Enschede: Print Partners Ipskamp B.V.

- Lemmens, J.S., Valkenburg, P.M., & Peter, J. (2009). Development and validation of a game addiction scale for adolescents. *Media Psychology*, 12, 77-95.
- Lenhart, A. (2009). *Teens and sexting: how and why minor teens are sending sexually suggestive nude or nearly nude images via text messaging*. Washington, D.C.: Pew Internet & American Life Project.
- Leukfeldt, E.R., Domenie, M.M.L. & Stol, W.Ph. (2010). *Verkenning Cybercrime in Nederland 2009*. Den Haag: BJU.
- Leukfeldt, E.R. & Stol W.Ph. (2012) De rol van internet bij fraudedelicten. *Internetfraudeurs en klassieke fraudeurs vergeleken. Justitiële Verkenningen*, 38, 1, 108-120.
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*, 23(4), 1777-1791.
- Livingstone, S. (2003). Children's use of the Internet: Reflections on the emerging research agenda. *New Media & Society*, 5(2), 147-166.
- Livingstone, S. (2005). Critical debates in internet studies: Reflections on an emerging field. In J. Curran & M. Gurevitch (Eds.), *Mass media and society* (pp. 9-28). London: Sage.
- Livingstone, S. (2010). *e-Youth: (Future) policy implications: Risk, harm and vulnerability online*. Keynote presentation to the conference, *e-Youth: balancing between opportunities and risks*, University of Antwerp, May. At <http://eprints.lse.ac.uk/27849/>.
- Livingstone, S., & Bober, M. (2003). *UK children go online: Listening to young people's experiences*. London: London School of Economics and Political Science.
- Livingstone, S., & Haddon, L. (2009). *EU Kids Online: Final report*. LSE, London: EU Kids Online.
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. *New Media and Society*, 9(4), 671-696.
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2008). Parental mediation and children's Internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52(4), 581-599.
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2010). Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the Internet. *New Media & Society*, 12(2), 309-329.
- Livingstone, S., & O'Neill, B. (2010). Promoting children's interests on the Internet: Regulation and the emerging evidence base of risk and harm. *Conference Paper Internet, Politics, Policy 2010: An impact assessment*. Verkregen op 21 februari 2012, via: <http://microsites.oii.ox.ac.uk/ipp2010/programme/119>.
- Livingstone, S., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Disadvantaged children and online risk*. London: Report, EU Kids Online network.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Full Findings*. LSE, London: EU Kids Online.
- Lobe, B., Livingstone, S., Ólafsson, K., & Simões, J.A. (2008). *Best practice research guide: How to research children and online technologies in comparative perspective*. London: EU Kids Online.
- Lodder, A.R. (2006). *Recht in een virtuele wereld: Juridische aspecten van Massive Multiplayer Online Role Playing Games (MMORPG)*. Amsterdam: Nederlandse Vereniging voor Informatietechnologie en Recht.
- Loeber, R., & Slot, W. (2001). *Ernstige en geweldadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Lounsbury, K., Mitchell, K.J., & Finkelhor, D. (2011). *The true prevalence of "sexting"*. New Durham, NH: Crimes Against Children Research Centre.
- Lupton, D. (1999). *Risk*. London: Routledge.
- Mahon, A., Glendinning, C., Clarke, K., & Craig, G. (1996). Researching children: Methods and ethics. *Children & Society*, 10, 145-154.
- Mason, K.L. (2008). Cyberbullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychology in the Schools*, 45(4), 323-348.
- Masten, A.S., & Powell, J.L. (2003). A resilience framework for research, policy, and practice. In S.S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (pp. 1-25). New York: Cambridge University Press.

- Masters, R.D., & Kelly, C. (1990). *The collected writing of Rousseau, volume 3*. Hanover: University Press of New England.
- Meerkerk, G.J. (2007). *Pwned by the internet: Explorative research into the causes and consequences of compulsive internet use* (PhD thesis). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Meerkerk, G.J., Eijnden, R.J.J.M. van den, & Rooij, A.J. van (2006). *Factsheet monitor internet en jongeren: Compulsief internetgebruik onder Nederlandse jongeren*. Rotterdam: IVO.
- Meerkerk, G.J., Eijnden, R.J.J.M. van den, Vermulst, A.A., & Garretsen, H.F.L. (2009). The Compulsive Internet Use Scale (CIUS): Some psychometric properties. *Cyberpsychology & Behavior*, 12(1), 1-6.
- Messinger, P.R., Stroulia, E., Lyons, K., Bone, M., Niu, R.H., Smirnov, K. & Perelgut, S. (2009). Virtual worlds – past, present, and future: New directions in social computing. *Decision Support Systems*, 47, 204-228.
- Mishna, F., Saini, M., & Solomon, S. (2009). Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyberbullying. *Children and Youth Services Review* 31(12), 1222-1228.
- Mitchell, K.J., Wolak, J., & Finkelhor, D. (2007). Trends in youth reports of sexual solicitations, harassment and unwanted exposure to pornography on the Internet. *Journal of Adolescent Health*, 40, 116-126.
- Moeller, J. (2011). *Conceptualizing poly-victimization: Exploring the long-term effects utilizing constructivist self-development theory*. Dissertation.
- Möns, F.J., & Knoers, A.M.P. (Red.) (2009). *Ontwikkelingspsychologie: Inleiding tot de verschillende deelgebieden*. Assen: Van Gorcum.
- Moore, E.S. (2004). Children and the changing world of advertising. *Journal of Business Ethics*, 52(2), 161-167.
- Morgan, D.L. (1996). Focus groups. *Annual Review of Sociology*, 22, 129-152.
- Morgan, M., Gibbs, S., Maxwell, K., & Britten, N. (2002). Hearing children's voices: Methodological issues in conducting focus groups with children aged 7-11 years. *Qualitative Research*, 2(1), 5-20.
- Munro, E.R. (2011). *The protection of children online: A brief scoping review to identify vulnerable groups*. London: Childhood Wellbeing Research Centre, Paper.
- Nathanson, A.I. (1999). Identifying and explaining the relationship between parental mediation and children's aggression. *Communication Research*, 26, 124-143.
- Nikken, P., & Addink, A. (2011). *Opvoedingsondersteuning bij mediaopvoeding*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Nikken, P. & Jansz, J. (2006). Parental mediation of children's videogame playing: A comparison of the reports by parents and children. *Learning, Media and Technology*, 31(2), 181-202.
- O'Connell, P., Pepler, D., & Craig, W. (1999). Peer involvement in bullying: Insights and challenges for intervention. *Journal of Adolescence*, 22, 437-452.
- OECD (2011). *The protection of children online: Risks faced by children online and policies to protect them*. OECD Publishing: OECD Digital Economy Papers, No. 179.
- Olweus, D. (1993a). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1993b). Victimization by peers: Antecedents and long-term outcomes. In K.H. Rubin & J.B. Asendorf (Eds.), *Social withdrawal, inhibitions, and shyness* (pp. 315-341). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Olweus, D. (1999). Sweden. In P.K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catala, & P. Slee, P (Eds.), *The Nature of School Bullying*. London: Routledge, 7-27.
- Ousey, G.C., Wilcox, P. & Brummel, S. (2008). Déjà vu all over again: Investigating temporal continuity of adolescent victimization. *Journal of Quantitative Criminology*, 24, 307-335.
- Pardoën, J., & Pijpers, R. (2006). *Mijn kind online: Hoe begeleid je als ouder je kind op internet?* Amsterdam: SWP.
- Patchin, J.W., & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.

- Patchin, J.W., & Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health*, 80(12), 614-621.
- Pauwels, L., Keulenaer, S., de, Deltenre, S., Deschamps, L., Elffers, H., Forceville, J., e.a. (Eds.) (2010). *Criminografische ontwikkelingen: Van (victim)-survey tot penitentiaire statistiek*. Antwerpen-Apeldoorn: Panopticum Libri n°3, Maklu,
- Pearlin, L.I., & Schooler, C. (1978). The structure of coping. *Journal of Health & Social Behavior*, 19(1), 2-21.
- Pellegrini, A.D. (2002). Bullying, victimization, and sexual harassment during the transition to middle school. *Educational Psychologist* 37(3), 151-163.
- Pellegrini, A., & Bartini, M. (2000). A longitudinal study of bullying, victimization, and peer affiliation during the transition from primary school to middle school. *American Educational Research Journal*, 37(3), 699-725.
- Peter, J., & Valkenburg, P.M. (2006). Adolescents' use of sexually explicit material on the Internet. *Communication Research*, 33, 178-204.
- Peter, J., & Valkenburg, P.M. (2009). Adolescents' exposure to sexually explicit internet material and notions of women as sex objects: assessing causality and underlying processes. *Journal of Communication*, 59, 407-433.
- Peter, J., & Valkenburg, P.M. (2010). Processes underlying the effects of adolescents' use of sexually explicit Internet material: The role of perceived realism. *Communication Research*, 37(3), 375-399.
- Pijpers, R. (Red.) (2011). *Pas op je portemonnee! Over geld uitgeven in virtuele kinderwerelden*. Den Haag: Stichting Mijn Kind Online.
- Piquero, A.R., & Rosay, A.B. (1998). Testing the reliability and validity of Grasmick et al.'s self-control scale: A comment on Longshore et al. *Criminology*, 36(1), 157-173.
- Potter, R.H., & Potter, L.A. (2001). The Internet, cyberporn, and sexual exploitation of children: Media moral panics and urban myths for middle-class parents? *Sexuality & Culture*, 5(3), 31-48.
- Powell, A., Hills, M., & Nash, V. (2010). *Child protection and freedom of expression online*. Oxford Internet Institute Discussion Forum Paper No. 17.
- Pratt, T.C., & Cullen F.T. (2000). The empirical status of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime: A meta-analysis. *Criminology*, 38, 931-64.
- Raskauskas, J., & Stolz, A.D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43(3), 564-575.
- Reep, C., & Oudhof, K. (2009). Wie kwaad doet, kwaad ontmoet? Over de samenhang van slachtofferchap en ouderschap. *Tijdschrift voor Criminologie*, 3, 228-245.
- Rigby, K., & Johnson, B. (2006). Expressed readiness of Australian school children to act as bystanders in support of children who are being bullied. *Educational Psychology*, 26(3), 425-440.
- Rooij, A.J van, Schoenmakers, T.M., & Mheen, D. van de (2011). *Monitor internet en jongeren 2006-2010*. Rotterdam: IVO.
- Rooij, T. van, & Eijnden, R. van den (2007). *Monitor internet en jongeren 2006 en 2007: Ontwikkelingen in internetgebruik en de rol van opvoeding*. Rotterdam: IVO.
- Rousseau, J.-J. (1980). *Emile, of over de opvoeding* (Oorspronkelijke editie 1762, *Emile, ou l'éducation*). Amsterdam: Boom.
- Rozendaal, E. (2008). *Reclamemakers en kinderen ontmoeten elkaar in de virtuele speelplaats! Nieuwe vormen van reclame anno 2009*. Amsterdam: Stichting Media Makkers.
- Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, 119-144.
- Salmivalli, C. (1999). Participant role approach to school bullying: Implications for interventions. *Journal of Adolescence* 22(4), 453-459.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior* 15(2), 112-120

- Salmivalli, C., & Peets, K. (2008). Bullies, victims, and bully-victim relationships. In K. Rubin, W. Bukowski & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups*. New York: Guilford Press.
- Schoon, I. (2006). *Risk and resilience: Adaptations in changing times*. New York: Cambridge University Press.
- Schouten, A.P., Valkenburg, P.M., & Peter, J. (2007). Precursors and underlying processes of adolescents' online self-disclosure: Testing an "Internet-Attribute-Perception" model. *Media Psychology*, 10, 292-315.
- Schreck, C.J., Stewart, E.A., & Fisher, B.S. (2006). Self-control, victimization, and their influence on risky lifestyles: A longitudinal analysis using panel data. *Journal of Quantitative Criminology*, 22, 319-340.
- Schrock, A., & boyd, d. (2008). Online threats to youth: solicitation, harassment, and problematic content. In *Internet Safety Technical Task Force, enhancing child safety and online technologies: Final report of the Internet Safety Task Force to the multi-state working group on social networking of state attorneys* (pp. 73-145). Durham, NC: Carolina Academic Press.
- Sentse, M. (2010). *Bridging contexts. The interplay between family, child, and peers in explaining problem behavior in early adolescence*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Shariff, S. (2008). *Cyber-bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York: Routledge.
- Sherman, M. (2011). Sixteen, sexting, and a sex offender: How advances in cell phone technology have led to teenage sex offenders. *Boston University Journal of Science and Technology Law*, 138, 147.
- Sim, J. (1998). Collecting and analysing qualitative data: Issues raised by the focus group. *Journal of Advanced Nursing*, 28(2), 345-352.
- Slonje R., & Smith, P.K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying. *Scandinavian Journal of Psychology*, 49(2), 147-154.
- Slovic, P. (1999). Trust, emotion, sex, politics, and science: Surveying the risk-assessment battlefield. *Risk Analysis*, 19(4), 689-701.
- Smith, P.K., & Brain, P. (2000). Bullying in schools: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 26, 1-9.
- Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Snyder H.N., & Sickmund, M. (2006). *Juvenile Offenders and Victims: 2006 National Report*. Verkregen op 19 november 2011, via: <http://www.ojjdp.ncjrs.gov/ojstatbb/nr2006/index.html>.
- Sonck, N., & Haan, J. de (2011). *Kinderen en internetrisico's: EU Kids Online onderzoek onder 9-16 jarige internetgebruikers in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Stakrud, E., & Livingstone, S. (2009). Children and online risk: Powerless victims or resourceful participants? *Information, Communication & Society*, 12(3): 364-387.
- Stewart, D.W., & Shamdasani, P.N. (1990). *Focus groups: Theory and practice*. Newbury Park, CA: Sage.
- Stol, W.Ph., & Kerstens, J. (2009). *Jongeren in cyberspace: Herkennen en bevorderen van Cybersafety*. RAAK-Pro projectvoorstel. Leeuwarden: NHL Hogeschool.
- Stol, W.Ph., Tielenburg, C., Rodenhuis, W., Pleysier, S., & Timmer, J. (2011). *Basisboek integrale veiligheid*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Subrahmanyam, K., Greenfield, P.M., & Tynes, B. (2004). Constructing sexuality and identity in an online teen chat room. *Applied Developmental Psychology*, 25, 651-666.
- Suler, J.R. (2004). The online disinhibition effect. *CyberPsychology and Behavior*, 7, 321-326.
- Sutton, J., & Smith, P.K. (1999). Bullying as a group process: An adaptation of the participant role approach. *Aggressive Behavior*, 25, 97-111.
- Tapscott, D. (1998). *Growing up digital: The rise of the Net generation*. New York: McGraw-Hill.

- Tittle, C.R., Ward, D.A., & Grasmick, H.G. (2003). Self-control and crime/deviance: Cognitive vs. behavioral measures. *Journal of Quantitative Criminology*, 19(4), 333–348.
- Tokunaga, R.S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277–287.
- Toutenhoofd, M.H., Veenstra, S., Domenie, M.M.L., Leukfeldt, E.R., & Stol, W.Ph. (2009). *Politie en cybercrime: Een onderzoek naar de intake van het werkaanbod cybercrime door de politie*. Leeuwarden: Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.
- Træen, B., Nilsen, T.S., & Stigum, H. (2006). Use of pornography in traditional media and on the Internet in Norway. *The Journal of Sex Research*, 43(3), 245–254.
- Turner, H.A., Finkelhor, D., & Ormrod, R. (2010). Poly-victimization in a National Sample of Children and Youth. *American Journal of Preventive Medicine*, 38(3), 323–330.
- Tufte, B. (2006). Tweens as consumers - with focus on 'girls' and 'boys' Internet use. *Child and Teen Consumption*, 53, 1–18.
- Twyman, K., Saylor, C., Taylor, L.A., & Comeaux, C. (2010). Comparing children and adolescents engaged in cyberbullying with matched peers. *CyberPsychology, Behavior and Social Network*, 13(2), 195–199.
- Valcke, M., Wever, B. de, Keer, H. van, & Schellens, T. (2011). Long-term study of safe Internet use of young children. *Computers & Education*, 57, 1292–1305.
- Valkenburg, P., Krcmar, M., Peeters, A., & Marseille, N. (1999). Developing a scale to assess three styles of television mediation: "instructive mediation," "restrictive mediation," and "social covieing." *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 43, 52–66.
- Valkenburg, P.M., & Peter, J. (2007). Preadolescents' and adolescents' online communication and their closeness to friends. *Developmental Psychology*, 43(2), 267–277.
- Valkenburg, P.M., & Peter, J. (2011). Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities, and risks. *Journal of Adolescent Health*, 48, 121–127.
- Valkenburg, P.M., Schouten, A.P., & Peter, J. (2005). Adolescents' Internet-based identity experiments: An exploratory survey. *New Media and Society*, 7, 383–402.
- Vandebosch, H., & Cleemput, K. van (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims. *New Media & Society* 11(8), 1349–1371
- Vandebosch, H., Cleemput, K. van, Mortelmans, D., & Walrave, M. (2006). *Cyberpesten bij jongeren in Vlaanderen*. Brussel: viWTA.
- Voort, T. van der, Nikken, P., & Lil, J. van (1992). Determinants of parental guidance of children's television viewing: A Dutch replication study. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 36, 61–74.
- Vorst, H., van der, Engels, R.C.M.E., Meeus, W., & Deković, M. (2006). The impact of alcohol-specific rules, parental norms about early drinking and parental alcohol use on adolescents' drinking behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 1299–1306.
- Walrave M., & Heirman W. (2011). Cyberbullying: Predicting victimization and perpetration. *Children and Society*, 25(1), 59–72.
- Walrave, M., Demoulin, M., Heirman, W., & Perre, A. van der (2009). *Cyberpesten: Pesten in bits & bytes*. Antwerpen: Observatorium van de Rechten op het Internet.
- Wang, J., Nansel, T.R., & Iannotti, R.J. (2011). Cyber and traditional bullying: Differential association with depression. *Journal of Adolescent Health* 48(4), 415–417.
- Wartella, E., & Reeves, B. (1985). Historical trends in research on children and the media: 1900–1960. *Journal of Communication*, 35(2), 118–133.
- Weijers, I., & Eliaerts, C. (Red.) (2008). *Jeugdcriminologie. Achtergronden van jeugdcriminaliteit*. Den Haag: Boom Juridische Uitgeverij.
- Willard, N.E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats and distress*. Champaign, Illinois: Research Press.
- Williams, K.R., & Guerra, N.G. (2007). Prevalence and predictors of Internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, S14–S21.

- Wilsem, J. van (2010). Gekocht, maar niet gekregen: Slachtofferschap van online oplichting nader onderzocht. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 9(4), 16-29.
- Wilsem, J. van, Arnold, E., Buren, C. van, Cerdijn, L., Plicht, D. van der, Missler, R., & Valentini, A. (2010). Is online zichtbaarheid riskant? Onterechte bankafschrijvingen en persoonlijke informatie op sociale netwerksites. *Proces*, 5(89), 344-354.
- Winne, E. de (2010). *Komt boontje om zijn loontje? Over de relatie tussen dader- en slachtofferschap*. Gent: Universiteit van Gent.
- Wittebrood, K., & Wilsem, J. van (2000). Jongeren en geweld: De relatie tussen slachtofferschap, ouderschap en leefstijl. *Sociale wetenschappen*, 43(3), 59-71.
- Wolak, J., Finkelhor, D., Mitchell, K., & Ybarra, M. (2008). Online "predators" and their victims: Myths, realities, and implications for prevention and treatment. *American Psychologist*, 63(2), 111-128.
- Wolak, J., & Finkelhor, D. (2011). *Sexing: A typology*. Durham, NH: Crimes against Children Research.
- Wolak, J., Mitchell, K., & Finkelhor, D. (2003). Escaping or connecting? Characteristics of youth who form close online relationships. *Journal of Adolescence*, 26, 105-119.
- Wolak, J., Mitchell, K., & Finkelhor, D. (2006). *Online victimization of youth: Five years later*. Alexandria, VA.: National Center for Missing & Exploited Children Bulletin - #07-06-025.
- Wolak, J., Mitchell, K.J., & Finkelhor, D. (2007). Unwanted and wanted exposure to online pornography in a national sample of youth Internet users. *Pediatrics*, 119(2), 247-257.
- Woolgar, S. (Ed.). (2002). *Virtual society? Technology, cyberbole, reality*. Oxford: Oxford University Press.
- Yarcheski, A., & Mahon, N.E. (2007). Methodological challenges during 20 years of adolescent research. *Journal of Pediatric Nursing*, 22(3), 169-175.
- Ybarra, M.L. (2004). Linkages between depressive symptomatology and Internet harassment among youth regular Internet users. *CyberPsychology & Behavior*, 7, 247-257.
- Ybarra, M.L., Diener-West, M., & Leaf, P.J. (2007). Examining the overlap in Internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), s42-s50.
- Ybarra, M., Leaf, Ph.J., & Diener-West, M. (2004). Sex differences in youth-reported depressive symptomatology and unwanted Internet sexual solicitation. *Journal of Medical Internet Research*, 6(1), e5.
- Ybarra, M.L., & Mitchell, K. (2004a). Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver-child relationships, Internet use and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319-336.
- Ybarra, M.L., & Mitchell, K. (2004b). Online aggressor/targets, aggressors, targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308-1316.
- Ybarra, M.L., & Mitchell, K.J. (2005). Exposure to Internet pornography among children and adolescents: A national survey. *CyberPsychology & Behavior*, 8(5), 473-486.
- Ybarra, M.L., & Mitchell, K. (2007). Prevalence and frequency of Internet harassment instigation: Implications for adolescent health. *Journal of Adolescent Health*, 41(2), 189-195.
- Ybarra, M.L., Mitchell, K.J., Wolak, J., & Finkelhor, D. (2006). Examining characteristics and associated distress related to Internet harassment: Findings from the second Youth Internet Safety Survey. *Pediatrics*, 118, e1169-e1177.
- Zhang, X. (2010). Charging children with child pornography. Using the legal system to handle the problem of "sexting". *Computer Law & Security Review*, 26(3), 251-259.

LIJST VAN AFKORTINGEN

BW	Burgerlijk Wetboek
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CCAM	Center for Research on Children, Adolescents, and the Media
CIUS	Compulsive Internet Use Scale
DSM-IV-TR	Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, fourth edition, Text Revision
EG	Europese Gemeenschap
havo	hoger algemeen voortgezet onderwijs
hbo	Hoger Beroepsonderwijs
ICT	Informatie en Communicatie Technologie
IVO	Instituut voor Verslavingsonderzoek
MMORPG	Massive Multiplayer Online Role Playing Game
MSN	Microsoft Network
MUVE	Multi User Virtual Environment
PEGI	Pan European Game Information
po	primair onderwijs
SMS	Short Message Service
SNS	Sociale Netwerk Sites
SPSS	Statistical Package for Social Sciences
Sr	Strafrecht
URL	Uniform Resource Locator
vmbo	voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs
vo	voortgezet onderwijs
VOG	Verklaring Omtrent Gedrag
vwo	voorbereidend wetenschappelijk onderwijs
WOHP	Wet Oneerlijke Handelspraktijken
YISS	Youth Internet Safety Survey

Waarom wordt iemand slachtoffer van pesterijen op internet? Wat beweegt iemand om een virtuele hotelkamer leeg te roven? Met wie chatten jongeren over seksuele onderwerpen? En waarom zijn bepaalde jongeren wel of niet vatbaar voor negatieve ervaringen op internet? Deze vragen worden in dit boek beantwoord.

Dit boek is bedoeld voor jeugdhulpverleners, docenten, ouders en ieder ander die te maken heeft met internettende jongeren. In Jeugd en Cybersafety is beschreven wat jongeren doen op internet en waar ze mee te maken krijgen. Bovendien wordt duidelijk gemaakt welke jongeren de meeste kans lopen op negatieve ervaringen op het gebied van cyberpesten, financieel-economische criminaliteit en seksuele activiteiten. De resultaten zijn beschreven aan de hand van gegevens van 6299 jongeren.

Dit boek legt de basis voor evidence-based beleid, interventies, maatregelen en begeleiding.

De reeks *Veiligheidsstudies* is een initiatief van het netwerk Samenwerken-de Kennisinstellingen voor Veiligheid (SKV-netwerk). De reeks staat onder redactie van dr. S. Pleysier (coördinator Expertisecentrum Maatschappelijke Veiligheid van de Katholieke Hogeschool Zuid-West Vlaanderen, België, dept. IPSOC), drs. W.K.F. Rodenhuis (lector Risicobeheersing aan de Saxion Hogescholen te Enschede en Deventer), prof. dr. W.Ph. Stol (lector Cybersafety aan de NHL Hogeschool, bijzonder hoogleraar Politiestudies aan de Open Universiteit en onderzoeker aan de Politieacademie) en dr. J. Timmer (lector Veiligheid en Sociale Cohesie aan Windesheim).